

HITVALLÓ EGYHÁZ MAGYAR MÁRTÍRJAI IV.

SZERKESZTETTE
PETHEŐ ATTILA – TÖMÖSKÖZI FERENC

Szerkesztette
Petheő Attila – Tömösközi Ferenc
Hitvalló egyház magyar mártírjai IV.

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar
Komárom, 2025

Szakmai lektorok
Odborní lektori
Prof. Kolumbán Vilmos József
Pető Bálint, PhD.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry
národnostných menšín.

Komárno, 2025

ISBN: 978-80-8122-530-7

© Petheő Attila – Tömösközi Ferenc

TARTALOM

<i>FILEP TAMÁS GUSZTÁV</i>	5
<i>SZABÓ GYULA</i>	16
<i>KRÁNITZ ZSOLT</i>	31
<i>SOMORJAI ÁDÁM OSB</i>	49
<i>SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA</i>	70

FILEP TAMÁS GUSZTÁV¹

„Jobb méltatlanul szenvedni, mint méltán” – Filep Gusztáv – pályaképvázlat²

This study reconstructs the intellectual and pastoral biography of Dr. Gusztáv Filep (1892–1960), Hungarian Reformed theologian, scholar, and ecclesiastical leader. Drawing upon archival documents, contemporaneous records, and family recollections, it explores his intellectual formation, his studies at the University of Debrecen and Utrecht, and his role as pastor, editor, and thinker within the Reformed Church. The study highlights his engagement with theology, philology, and social ethics, his advocacy of diaconal renewal, and his resistance to political and ideological pressures in both interwar and postwar Hungary. Filep’s life exemplifies the tensions between intellectual freedom, ecclesiastical duty, and totalitarian constraint. By situating his legacy within the broader narrative of twentieth-century Hungarian Protestantism, the study reveals how faith, scholarship, and moral integrity could persist amid cultural rupture and political repression.

Keywords: Gusztáv Filep, Hungarian Reformed Church, Theological education, Ecclesiastical history, Intellectual resistance

Dr. Filep Gusztáv (1892–1960) története – szegénylegény-történetként, sokgyermekes (öt lány, két fiú) falusi, Bereg, Szatmár határán (Szamosszeg, Gulács) élő család legkisebb fiú-történeteként indul. Két ujjpercét levágta a szecsckavágó,³ így kellett elmennie iskolába, egyetemre, peregrinációba – ez sok tépelődésre adhat alkalmat a véletlen kiválasztódásról meg „a népben szunnyadó energiák”-ról.

Az első világháború éveiben egyik szerkesztője a nem sokkal korábban avatott debreceni egyetem folyóiratának. Az 1916. október–novemberi szám címlapján első ízben a „munkatársak” – diákszerkesztők – nevével a teológiai kar részéről az övé szerepel. A folyóiratban Csokonai Vitéz Mihály-em-

1. Filep Tamás Gusztáv, eszmetörténész, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet munkatársa.

2. Alkalmilag lerövidített és néhány ponton kiegészített változata egy azonos főcímmel megjelent írásnak: https://epa.oszk.hu/03900/03995/00129/pdf/EPA03995_naput_2017_09_042-064.pdf

3. Tamási Áron hasonló okból került be a székelyudvarhelyi katolikus főgimnáziumba: karácsonyi kántálás idején egy elcsent pisztollyal ellátta az egyik ujját.

lékbeszéde olvasható: alig 8-9 oldal, de *harminc* Csokonai-műből, versekből, Kleist-fordításához írt előbeszédéből, leveleiből is idéz. Csokonai itt az ősdíák, a debreceni kollégista archetípusa, s egyben a XVIII. századi irodalmi-eszmetörténeti megújulás élembere.⁴ Nagyapám nem naiv pacifista, de az akkor folyó háborúról alkotott véleménye egyértelmű: „Az Európában testvér nélkül élő magyar szabadsága csak a világbékében és világszabadságban van biztosítva”.⁵ Első komolyabb ismert írása tehát *nem teológiai tárgyú*. Jóval sokrétebb volt az érdeklődése; bölcsészkart is végzett. A folyóiratban még egy nyúlfarknyi közleménye szerepel: az egyetemi sakkversenyéről.⁶ Utóbb egyetemi sakkbajnokságot nyert Hollandiában, Max Euwével, a későbbi világbajnokkal folytatott akkori játszmaja elemezhető a világhálón.⁷ A *Magyar saktörténet* című szintézis szerint⁸ Hágában és Amszterdamban indult versenyeken, s írnak róla Debrecen sportélete kapcsán is. A lelkipásztori szolgálatból következő helyváltoztatásokkal hozzák összefüggésbe, hogy e területen nem bontakozott ki jobban. Szaknyelven a „mestererejű amatőr”-ök között említik.

Számomra fölfoghatatlan, hogyan érthetett a teológián és a bölcsésztergyakon kívül máshoz is, de tény, hogy a debreceni kollégium reálianításait fűzetben földolgozó Csendes József tanulmányában Révész Imre püspökön, Csikesz Sándoron, az egyetem 1937/38-as rektorán, dr. Varga Zsigmond egyetemi tanáron, a Főiskolai Nagykönyvtár igazgatóján kívül „dr. Filep Gusztáv mezőkeresztesi ref. lelkész Úrnak” is köszönetet mond a munkájához nyújtott segítségért.⁹

4. [Filep Gusztáv]: *Csokonai Vitéz Mihály. Emlékbeszéd a Csokonai-szobornál 1916. november 17-én. Az Egyetem, II. évf., 1916. október–november, 1–2. szám, [7]–15.* (A szerző neve a szöveg alatt vagy fölött nem szerepel, csak a szám tartalomjegyzékében.)

5. Uo. 10.

6. Filep Gusztáv: *Az Egyetemi Kör sakkversenye.* Az Egyetem, [I. évf.] 1916. március, 4. szám, 29.

7. <http://www.chessgames.com/index.html> (Viewable chess game Max Euwe vs Gusztav Filep, 1921, <http://www.chessgames.com/perl/chessgame?gid=1041943> (Utolsó letöltés: 2025. október 23.)) A játszmat elvesszette, mert rossz futót fogott meg, a versenyt viszont megnyerte. Lásd ugyanott a hozzászólást: „Though Euwe won this game, Filep won the tournament. He defeated Weenink and Straat and got 2 out of three while Euwe just got 1½ (lost to Straat).”

8. A szintézisben lásd: *Magyar saktörténet 3. Az első magyarországi nemzetközi sakkversenytől a második magyar sakk szövetség megalakulásáig 1896–1921.* Szerkesztette: Barcza Gedeon – Földeák Árpád. Sport, Budapest 1989, 209.; *Magyar saktörténet 4. A második magyar sakk szövetség megalakulásától a második világháború végéig 1922–1944.* Szerkesztette: Bilek István. Társszerkesztő: Földeák Árpád. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest] 1996, 141. p., 158. p., 166.

9. Csendes József: *Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban.* Különlenyomat a Theologiai Szemle 1938. évi 3. számából. Debrecen, 1938 (Egyházi értekezések. Tanulmányok az egyházi élet köréből 8.), 4.

Törzskönyvi lapja¹⁰ szerint a debreceni református főgimnáziumban jeles eredménnyel tett érettségi vizsgát 1913-ban. Teológiai tanulmányait a debreceni teológiai akadémián és a M. Kir. Tudományegyetem Református Hit-tudományi Karán 1913 és 1917 között végezte el. Külföldi tanulmányok: 1918. október–1921. július, Utrechti Állami Egyetem, teológiai és bölcsészeti kar. Felszentelték 1932. október 12-én. A Nyelvismerete rovatban csak a holland, német, angol, latin és görög nyelv van feltüntetve (e két utóbbiból a debreceni bölcsészkaron 1918-ban tanári alapvizsgát tett), noha – egyik recenziójából logikusan kikövetkeztethetően – az arámmal is elboldogult, s gondolom – a héberrel is. (Egy prédikációs kötet szerzőjéről írta: „Írásmagyarázati ismeretének elégtelenségére utal, hogy a Máté 3:9-ben az arám nyelvben azonnal szembeötlő szójátékot nem érzi.”¹¹) Öregén oroszul kezdett tanulni, hogy a szovjet ateista irodalmat tanulmányozhassa. A közéleti szolgálatait, megbízatásai számára fönntartott rubrikában ez áll: „Orle választmányi tag; a Budapesti Filológiai Társaság és a Protestáns Irodalmi társaság tagja”. Irodalmi munkásságánál kilenc magyar lapcím van följegyezve. Szerepel még ugyanitt egy holland hetilap általam kibetűzhetetlen címe, amelyben publikált, s hogy *A Heidelbergi Káté magyarázata* című „vállalatban” három (holland) beszéd fordításával vett részt.¹² Említetik e rovatban doktori értekezésének címe is.

Szolgálatai: 1917 októbere és 1921 júliusa között bejegyzett segédlelkész Debrecenben. Szolgálati helye a nevezetes „csonkatemplom” volt, a protestáns ellenállás szimbóluma.

A világért sem akarom azt a látszatot kelteni, hogy jobban érdekelték volna hívságos világi dolgok, mint a hivatása. De a magyar függetlenség gondolata nem lehetett számára érdektelen. Fiatalként – talán egy tanulmányi kirándulás alkalmával – Visegrádon látta Görgei Artúrt. Nagyapja, Filep Sámuel huszár volt 1848–1849-ben. Szülőtája a Rákóczi-szabadságharc anabázisa: Gulácsról – kőhajításnyira Tarpától, Esze Tamás falujától – több mint százan álltak a fejedelem zászlai alá, s az Esze-regiment Gyüre István vezérelte kompániájának volt egy Filep István (apám neve is ez volt) nevű talpasa is

10. Dr. Filep Gusztáv törzskönyvi lapja. (Egyh. II. t.-c. 9. §.) A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 1. i. 15.

11. Filep Gusztáv: *Dr. Kiss Géza: Lélek és élet. Predikációk, temetési és esketési beszédek. I. kötet. Sylvester kiadás. 1926. 8º.* Theologiai Szemle, 1928. 1–2. szám, 98.

12. A fordításokat lásd: *A Heidelbergi Káté magyarázata ötvenkét egyházi beszédben.* III. köt. Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest 1924, [175]–213.

nagyapám szülőfalujából, Szamosszezről.¹³

Egyébként a csonkatemplomi évekre jut nagyapám hollandiai peregrinációjának ideje.

Folytassuk a szolgálati helyekkel: 1921–1924: segédlelkész Tiszalúcon, Tiszaladányban, Mádon, Ibrányban, Bujban – közben egy évig helyettes lelkész Sárospatakon. 1924–1925: segédlelkész Mátészalkán, ezután jön Taktaszada, fél év megszakítással 1931 szeptemberéig. 1926-tól már „rendes lelkész”, 1931 októberétől 1935 májusáig Egerlövőn van. Családjával 1935. június 1-jétől haláláig élt Mezőkeresztesen, a törzskönyvi lap eufemisztikus nyelvezete szerint „Nyugalomba vonult 1953. december 1-én.”

Egyházmegyei tisztségeiből csak az utolsók: 1937-ben tanácsbíró, 1950. január–1952. április: az alsóborsodi egyházmegye esperese.

Illetlenül sokáig volt segédlelkész, ha azt vesszük, hogy lelkészképesítő vizsgáját 1920 decemberében tette le. Ennek legalább az egyik oka a lelkész-túltermelés lehetett: az öt református teológiából az első világháború után négy maradt Magyarországon.

Hollandiai évei után, mondják, a debreceni egyház-újjászervezés idején tanárnak hívták a teológiára, de ő előbb gyülekezetben akart szolgálni. Ez talán túl szépen hangzik, de talán érthető lesz: doktori disszertációját gyakorlati teológiából írta. *A lelkipásztori látogatás* a címe; sosem láttam. Amikor kerestük, a benyújtott, bekötött példányokat nem találták az egyetem és a kollégium kéziratárában; az otthoni kézirat a II. világháború áldozata lett.

A munka értékét illetően ma csak a Theológiai Szemle közlési szándékára tudok hivatkozni. 1925 őszén, doktorrá avatása kapcsán írta: „Az új tudós értékes dolgozatának közlésére sort kerítünk.”¹⁴ Minthogy ez elmaradt, máig nem volt módom elmélyülni a lelkipásztori látogatás számtalan ága-bogában.

Megjelent – általam ismert – írásainak többsége innen, e folyóiratból s a következő évekből származik; recenziók, bár van köztük tanulmányértékű is. Ezt a Szemleiben fontos műfajnak tartották, a „nagyok” is írtak ilyeneket: Révész Imre, Szelényi Ödön, Tankó Béla, Varga Zsigmond. Nagyapám egyik, William Heyns – az ugyanúgy, mint ő, a Stipendium Bernardinum révén

13. Hegedüs István: *Esze Tamás ezredében, a Felső-Tisza-vidéki vármegyék (Bereg, Szabolcs, Ugocsa és Ung) hadfogó nemesének 1706. évben készült lajstroma*. In *Helytörténeti tanulmányok IX.* Szerkesztő: Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1993 (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai I. Évkönyvek 9.), 290. p.

14. Új teológiai doktorok. *Theológiai Szemle*, 1925. 4. szám, 398. p.

Hollandiában tanult Galambos Zoltán komáromi lelkész által fordított – dogmatikájáról (pontosabban annak magyar változatáról) ide írott bírálata¹⁵ (s egy másik kritika) nyomán parázs vita kerekedett a szlovenszkói Református Egyház és Iskola 1927-es évfolyamában. Ő nem vett részt benne – talán nem is tudott róla.

Hazatérte utáni egyik első írásában megindokolta, miért nem szabad a református iskolákat átadni az államnak.¹⁶ Ez jó bevezető a lendületesen induló, bár az eszmekavargások füstfelhőjéből lassan kibontakozó református megújulás közegébe, és nyilván összefügg Baltazár Dezső püspöknek az úgynevezett keresztény kurzussal szemben kialakított koncepciójával. Az 1920-as évek elején a demokráciának Magyarországon nincs túl nagy konjunktúrája – ám sokan a református egyház részéről Baltazártól, katolikus részről Giesswein Sándortól (és együttműködésüktől) vár(hat)ták egy tisztább és jogilag rendezettebb, a felekezetektől kiinduló „új, demokratikus, szociális politika” képviselőjét. Baltazár 1919–1920-ban egyaránt szembekerült a vörös, a fehér és a fekete „reakcióval”. Az ekkori egyházkerületi orgánumok számos utalása szerint a „kurzus” „keresztény” voltát egyházunk számos képviselője kétségbe vonta, s látták, hogy az ország és a társadalom gondjainak megoldására alkalmatlan. Arra csak logikusan következtettek, hogy nagyapám, aki jó barátságban volt Csikesz Sándorral, Baltazár próbált emberével, az ORLE főtitkárával, a teológia tanszékvezetőjével, maga is ezeket az elkülönítő jegyeket kereste cikkeiben.

Ahol lehetett, a polgárosulás felé próbált utat mutatni. Hollandia adta a mintát; logikus, hogy később elutasította az azt leigázó III. Birodalom világ átalakítási kísérletét – nemcsak kívánta a nácik bukását, de bizonyos is volt benne, hogy az bekövetkezik.

Az Őrálló című fővárosi református politikai és társadalmi hetilapban a magyar egyetemek kapcsán is a holland példát idézte, a decentralizációt sürgette.¹⁷ A vidéknek Budapestet kellene követnie „műveltségi igények tekintetében”, fejleszteni kell a városokat, falvakat – megengedhetetlen, hogy az országban fennmaradjon nyugat és kelet „kiáltó” (ma is élő) ellentéte. „Budapestre nézve nagy szégyen, hogy ott az állam és nem a

15. Filep Gusztáv: W. Heyns: Református Dogmatika. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Galambos Zoltán, komáromi református lelkész. Kiadja a Holland–Magyar Református Bizottság. Budapest, 1925. XV+422 l. Nagy 8-adrét. Ára: ????. *Theologiai Szemle*, 1926. 3–6. szám, 983–986.

16. Filep Gusztáv: Átadjuk-e az államnak iskoláinkat? *Debreceni Protestáns Lap*, 1924., 18. szám, 147–148.

17. Filep Gusztáv: Fővárosi és vidéki főiskolák. *Őrálló*. 1922. 10. (56.) szám, 3.

főváros tartja fenn az egyetemet”; az „egészséges fejlődésű” országokban, Hollandiában, Svédországban a fővárosok állították föl az univerzitásokat, az állam pedig csak „a kisebb [...] anyagi erővel bíró városokban”. Nálunk az állam könnyít a főváros jogos terhein, és azokat a vidékre rója. Így nincs egészséges versenyszellem – noha „a tudomány világában a monarchiának nincs helye”. Ez időben kétrészes cikkben foglalta össze,¹⁸ hogy a szerinte szükséges református napilapnak – ez az ötlet végül hamvába holt – milyen kellene legyen a rovatbeosztása, tematikája. Követnie kellene a régi református hagyományt, márpedig ez az egyház „mindig előljárt a politikai és társadalmi fejlettebb intézmények, szokások” honosításában; a lap legyen „minél gyakorlatibb és minél tudományosabb”, „világítson rá mindig a további fejlődés irányára”, ne hagyja, hogy a „külszín” megtévesszen, mert erre a magyarok hajlamosak. „A föld összes országaira tekintettel kell lenni”, és rovatot kell nyitni a korszak szellemi áramlatainak tárgyalására; legyen állandó rovata a következőknek: a földművelés és a politika mellett a városok és községek, a kereskedelem, a közlekedés, az utak, a hajózás, a vízszabályozás, csatornázás, ipar, egészségügy, sport, állattenyésztés, kertészet stb. Minden számban cikket kell közölni egy külföldön lévő honfitársunktól: „Így nem fogjuk abban a csalárd hiedelemben ringatni magunkat, hogy mi vagyunk a világ középpontja. De tudni fogjuk, hogy a nyugati államok körülbelül annyit törődnek mivelünk, mint mi Sziámmal.”

A gyakorló lelkész életében aztán a gyülekezeti élet adta feladatok válnak fontossá, nem függetlenül a tagok problémáinak megoldásától. A legjobban dokumentálható e téren a műfordító-költő Képes Géza „pályára állítása”. Képes életrajzi jegyzeteiben, sőt versben is megemlékezett arról, hogy a polgári iskola elvégzésével lezárulni látszott továbbtanulása útja. A helyi segédlelkész, Filep Gusztáv győzte meg apját, a mátészalkai kovácsot, hogy tovább kell tanulnia, ajánlólevelet írt a pataki kollégiumba, hogy Képes ingyenes helyet, ösztöndíjat kaphasson, és négy hét alatt megtanította a legénykét az első évfolyamok latin tananyagára.¹⁹

A gyülekezeti élet kapcsán van egy fontos, egyszer majd részletesebben tárgyalandó kérdés; nem szoktunk beszélni róla: a kálvini demokráciából származó kalamitásoké. Taktaszada község honlapján olvasom róla: „Az addig szolgálatot teljesítő papok közül neki volt a legmagasabb képzettsé-

18. Filep Gusztáv: A mi napilapunk. I., Órálló. 1921. 27. (34.) szám, 4., II., 28. (35.) szám, 4.

19. Az életrajzi feljegyzések helyett lásd ehhez a verset: Képes Géza: *Mátészalka – Sárospatak*. In uő: *A pataki diák*. Kozmosz Könyvek, Budapest 1989, 45–46.

ge. Pár év elteltével állást cserél a sértődöttsége miatt, mert nem ért egyet iskolai költségek miatt a presbitériummal. Rendíthetetlen volt hitében, és a tévelygőkkel szemben kérlelhetetlen.”²⁰

Egyházszerkezeti tárgyú dolgozataiból a diakóniai munkáról és a lelkészválasztásról írtak a fontosabbak. Az első téma azért foglalkoztatta, mert egyrészt a református egyház „keleti típus”-ai történelmi körülmények folytán elhanyagolták a belmissziói tevékenységeket – nyugati formákat kellene adaptálni; vannak, akik látják az intenzív egyházi élet hiányát, de nem a legfontosabb területeken mutatják föl az átveendő külföldi mintát. Nem fordítanak gondot a biblicitásra, illetve rámutatnak a baj jelenlétére, de nem a gyökerére, és beérik „a felette való nagy sopánkodással”.²¹ „A diakónia valójában Isten igéjének ragyogása a társadalom életén.”²²

Élete utolsó három évtizedében nem publikált, lelkési és családfenntartói feladatai vonhatták el e munkától. Prédikációi kiadására nem lett volna pénze, de hogy ezekből szinte semmi sem jelent meg, abban elvi okot gyanítok inkább. A bizonyíték:

„Ha az utolsó évek egyházi beszédköteteit vizsgáljuk, számos ifjú ember nevével találkozunk, akik baráti unszólásra a nagyság irodalmi oroszlánkörme megmutatásául egy kötetet adtak ki. Az általános jellemvonás ezekben, hogy egy illusztráció rabul ejti őket és abban oly kéjfürdőt vesznek, mint egy morfinista. Ezzel a jelenséggel szemben mi az ismert horatiusi elvet szeretnénk érvényben látni [...] Akkor az igazi nagy igehirdetők példájára [...] a belső igazság kényszere ösztönözné őket, hogy belső életük kitermelt drágagyöngyeit a világ elé bocsássák, miután már megjárták az Írás titkainak mélyét és állottak a Biblia vizének mélységei felett.”²³

1942-ben az egyházi közélet és a református teológiai gondolkodás legnagyobbjaival vett részt egy ekkleziológiai vitán Debrecenben, aminek Imre Lajos könyve volt a tárgya. A polémiát most nem részletezem, az bizonyos, hogy az ő hozzászólása volt a legcélratoróbb; mások több oldalon, ő egyetlen bekezdésben foglalta össze mondandóját. E lapszám más közleményei mutatják a tágabb közeget, amelyben a vita lezajlott. Az egyik a zsidó származású keresztények az egyházon belüli elkülönítését célzó szélsőjobboldali tervet veri vissza. „Tényleg el lehet képzelni egy olyan fajvédő »egyházat«

20. Lásd: <http://www.taktaszada.hu/reformatus.php> (Utolsó letöltés: 2025. október 23.)

21. Filep Gusztáv: A diakónusokról [I.]. *Debreczeni Protestáns Lap*, 1922. 42. szám, 304.

22. I. m., 305.

23. Filep Gusztáv: Dr. Kiss Géza: Lélek és élet. I. m., uo.

[...], amely a tagok faji tisztasága szempontjából a legelső angoranyúlfarmmal is felveheti a versenyt. Számunkra azonban csak egy kérdés állhat fenn: mit parancsol Isten Igéje?”²⁴

Ezekben a (háborús) években az egyházmegyében belső feszültségeket is fel kellett oldania. A diósgyőri egyházközség presbitériumának megosztottsága ügyében kiküldött kéttagú bizottság – ő mint tanácsbíró és dr. gróf Hal-ler István világi főjegyző – általa szignózott határozata szerint „a sajnálatos mozgalom” a két lelkipásztor közötti egyenetlenségből támadt, fölszólítja őket, tegyék félre a sérelmeket, gyülekezetük felvirágoztatásáért „még életüket se tartásák drágának abban a tudatban, hogy jobb méltatlanul szenvedni, mint méltán”.²⁵

Mielőtt községét elérte a front, a kiürítéskor székéren vitte magával az anyakönyveket, s a harcok elülte után először tért meg a helyi értelmiségből. Minthogy a polgári anyakönyvek a háborúban megsemmisültek, azokat sokáig e megmentett egyháziak pótolták. A következő korszak a koalíció demokráciaépítésével – ebben a kisgazdapárt oldalán vett részt –, majd a diktatúra győzelmével, (ennek ellenére) nagyapám esperessé választásával, majd leváltásával, végül kényszernyugdíjazása után részben fizikai munkában telik el. Esperesként (Eger, s legalábbis korábban, úgy tűnik föl, Miskolc is az Alsóborsodi Egyházmegyéhez tartozott) a belmisz-szióra, halódó gyülekezetek újjászervezésére helyezte a hangsúlyt, ez már nyilván nem volt ínyére az akkori egyházvezetésnek. A nálam lévő (levéltár-ból, gondolom, részben hiányzó) iratok adnak ehhez támpontokat. A lelkészi továbbképzés szervezésével foglalkozhatott egy 1951-ből származó csonka szöveg; egy mondat közepén kezdődik, az első bekezdés arról szól, hogy létrehozandó a munkamegosztással működő közösség, melynek minden tagja egy-egy tudományág eredményeit figyelné és ismertetné a köri találkozókon. Az „anyagi erők fogyatékosága” folytán a holland lelkész körök mintá-ját kell követni, amelyek tagjai mind megrendelnek egy-egy tudományos folyóiratot, majd sorba küldik a kör tagjainak. Külön csoportokban egyesítené a szöveg írója az egy-egy idegen nyelven olvasó lelkészeket, akik a műveket előbb közösen dolgoznák föl, majd ismertetnék az érdeklődőkkel. A folytatás máris indokolhatná a nagyapámmal történt későbbi leszámolást:

24. Zsidó-keresztény egyház? *Theologiai Szemle*, 1942. 2. szám, 113.

25. *Az alsóborsodi református egyházmegye 1943. évi június hó 16-án Miskolcon tartott egyházmegyei tanácsának és 1943. évi október hó 13-án Miskolcon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Szerkesztette: Nádházy Bertalan lelkészi főjegyző, Miskolc, 1944, 60.

„A lelkészi továbbképzés gondolata azt jelenti, hogy az élet és a tudomány ne szakadjanak el egymástól. [...] ... az élet mélyebb, mint a tudomány, minden egyes esetre feleletet adni előre a tudomány képtelen. Amint a múltban a protestáns tudósok állandó összeköttetésben voltak a nyugati szellemvilággal, és tudták, hogy a Nyugat milyen kérdések politikai és tudományos tekintetben való megoldására fordítja minden erejét, tehát ezek ismeretének a birtokában tudták azt, mikor kell kihúzni a kardot, mikor kell azt még nyugtatni, ilyen összeköttetés, ennek állandó figyelemmel tartása és állandó önképzés oldhatja meg egyedül a lelkésztoábbképzés problémáját. A továbbképzést nyújtóknak alaposan ismerni kell a gyülekezet vallási és erkölcsi életét, hogy tanácsaik ne légtüres térben mozogjanak.”²⁶

De az egyházi életből való kiiktatása részeleme lehet egy nagyobb koncepciónak, amelynek célja nem egy egyházmegye, hanem az egész Tiszáninneri Egyházkerület megszüntetése, a Tiszántúllal való összevonása, hogy előbb a keleti rész, majd lényegében az egész egyház a diktatúra szempontjából a legjobb kezekbe kerüljön: Péter Jánoséba, aki utóbb Kádár János külügyminisztere lett. (1957-ben a hatalom, mondjuk úgy, óvatosságból, visszaállította a két egyházkerületet.)

A szocializmus üde éveiben édesanyám mesélte otthon, hogy egy munkahelyi vitában szóba került családi szocializációnk, s ő nagyapám iskolai végzettségeivel ríposztzott. „Azt akartam, hogy tudják, nem favágó volt az apósom”. Apám arcán halvány mosoly. Nagyapám ugyanis szerinte nyugdíjba küldése után – 1953–1954-ben seregestül kényszerítették nyugállományba az idősebb s az egyházvezetés potenciális ellenzékeként számításba jöhető lelkészeket, minimális nyugdíjjal – favágással is próbálkozott a létfenntartás és fiai taníttatási költségeinek előteremtése érdekében. Nem rossz adalék az egyház akkori vezetőinek lelkiismeretességéhez, szociális érzékéhez két levél. Az elsőt ő írta 1953 tavaszán a konvent elnökségéhez; ebből kiderül, hogy ’52 májusában Bereczky Albert püspök, a konvent és a zsinat elnöke bizalmas megbeszélésre hívta őt „az esperesi állás betöltése tárgyában”. Lehetséges volna, hogy leváltása után az egyházfő megpróbálta volna rávenni őt, hogy álljon át az egyház irányítóit támogatók táborába? „... elmondottam – áll a levél első bekezdésében –, hogy három gyermeket taníttatok házon kívül, az egyházi földek eladása után elestem a javadalmi föld jövedelmétől, helyette kárpótlást nem kaptam, és most elveszítem az esperesi tiszteletdí-

26. Dr. Filep Gusztáv esperes Mezőkeresztes, 1951. május 26-i keltezésű gépelt kéziratotredéke (a birtokomban).

jat is. A főtiszteletű püspök úr azt mondta, hogy ő erre a nehéz helyzetre nem is gondolt. Ezen lehet segíteni, csak a módját kell még megtalálnia.”²⁷ Ezt a módot Bereczky nem találta meg, nem állíthatom biztosan, hogy nem is kereste.

Egy hasonló tárgyú, már a nagyapám halálát követő évből származó levélből:

„Kedves Nagytiszteletű Asszony! Alig van remény arra, hogy az április 8-án kelt kérvényében kért diakóniai segítyt megkapja. Én szívesen terjesztem fel azzal a legjobb ajánlással a kérvényt, amivel az esperes úr is ellátta, mégis alig van rá remény, hogy sikerrel járjon.”²⁸

Nagyapám 1960-ban hivatalosan autóbaleset áldozata lett. Nem mondom, hogy nem így van, de inkább úgy fogalmazom ezt meg, hogy elütötte egy autó, amit egy azelőtt (?) az államvédelem állományába tartozó ember vezetett. Az bizonyos, hogy a család a vizsgálat eredményeivel nem volt megelégedve. Az utolsó nálam lévő dokumentum szerint a Legfőbb Ügyészség képviselője a bűnügyi iratok felülvizsgálata során törvényességi óvás benyújtására nem talált alapot, ugyanis szerinte a „Kresz. 27. § 2. bekezdésében foglalt szabálysértés a bekövetkezett balesettel okozati összefüggésbe nem hozható”.²⁹ (Csak találgathatok, mit jelenthet ez. Valószínűleg nem arra utal, hogy az elkövető tette *után* – szemtanúk szerint – alkoholt fogyasztott. Mindenesetre ma a megjelölt paragrafus a követési távolságra vonatkozik.)

Záróképek. 1956 őszén dr. Filep Gusztáv a Szerencsi Cukorgyár alkalmi alkalmazottja, répaátvevője a Hajdú-Bihar megyei Nagycserén. Ezekben a napokban legnagyobb fia a helyi Forradalmi Tanács titkára Karcagon, a legkisebbik nemzetőr Debrecenben. November 4-én hajnalban csak annyit érzékelhet, hogy elkezdődött a Forgósziel hadművelet, még nem tudhatja, hogy az akciónak magyar részről már halálos áldozatai vannak. Elindul gyalog, Debrecenbe. Szembe a szovjet tankokkal.

Utolsó egyházi szolgálatait, amelyekről tudok, a szüleim esketése és bátyám keresztelése. Apám 1956 őszén a karcagi forradalmi tanács titkára volt; egyébként ekkor éppen vőlegény. November 3-án – tudta már, hogy

27. Filep Gusztáv lelkipásztor levele a református konvent elnökségéhez 1953. május 3-án. 41/1953. sz. Az iktatószám, gondolom, az egyházközség iratgyűjtőjére utal, de a levél eredeti(nek tűnő), a mezőkeresztes református lelkészi hivatal pecsétjével ellátott és aláírt példánya a birtokomban van. Amiből arra következtetek, hogy nagyapám nem is küldte el.

28. Darányi Lajos püspök levele dr. Filep Gusztávnénak. Sárospatak, 1961. május 9. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Püspöki Hivatalától, 302/1961. sz. (A levél eredeti példánya a birtokomban.)

29. Dr. Major Miklós osztályvezető ügyész dr. Dienes István ügyvédnek, 1962. július 17. Legfőbb Ügyészség Büntetőbírói Főosztály Bfl. 21. 253/1961/3. sz./I.

Debrecen a szovjetek körülvették, ki tudja, mi következik – édesanyám és édesapám megtartották állami esküvőjüket. Másnap, 4-én, nászéjszakájukon azzal ébresztették föl apámat, hogy meg-megújuló hullámokban szovjet tankok vonulnak keresztül a városon. Aznap éjjel Karcag vezetői közül egyedül ő volt aktív. Kiment a tüzlaktanyába, a páncéltörő lövegek kivonultak, elfoglalták a harcálláspontot, aztán apám, aki közben a városházán telefonon tájékozódott az eseményekről, a lehengerlő támadásról, lebeszélte a tüzértiszteket a harcról. Jól tette: halála után láttam azt a szovjet parancsot, amely szerint fegyveres ellenállás esetén Karcagot repülőgépekről bombázni kell.³⁰ Nyilván azért vetették volna be a légierőket, mert a város közel volt Szolnokhoz, az egész hadművelet szovjet parancsnokságának székhelyéhez.

Apámat december 18-án bevitték a városi börtönbe, 20-án előzetes letartóztatásba, 29-én szabadlábra helyezték. Másodszor február 4-én fogták le, hogy csak a per, ítélet, börtönbüntetésének letöltése után mehessen haza. Az egyházi esküvőre, nagyapám említett szolgálatára e két letartóztatás között nyílt alkalom. Ekkor készültek az esküvői képek, amelyeken, bár nem látható, már a bátyám is ott van; keresztelője 1957 júliusában lehetett esedékes: e hónap 14. napján született meg (koraszülöttként), azon a napon, amikor anyám megkapta az engedélyt az első beszélőre.

30. A hírt a szolnoki rádió is leadta: „Ultimátum a magyar hadsereg csapatai részére, hogy adják meg magukat 17 óráig mint végső határidőig, vagy ha nem, a szovjet csapatok felszámolják őket. Felhívják Karcag várost, hogy szüntesse be az ellenállást, figyelmeztetve, ha nem teszik le a fegyvert 17 óráig, a szovjet légierők bombázzák a várost.” Idézi Cseh Géza: *A Damjanich Rádió hullámhosszán. Szolnok – 1956.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok 2003 (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei 5.), 141.

SZABÓ GYULA

Jakab Antal gyulafehérvári püspök küzdelme a megmaradásért.

Abstract

This study explores the ecclesiastical and political struggle of Bishop Antal Jakab (1909–1993) of Gyulafehérvár (Alba Iulia), whose pastoral and diplomatic efforts symbolised the endurance of the Hungarian Catholic community in Communist Romania. Drawing on archival sources and historical correspondence, the paper situates Jakab's leadership within the broader geopolitical framework of the late Cold War, when the Vatican's cautious Ostpolitik intersected with the repressive policies of Nicolae Ceaușescu's regime. The study examines Jakab's imprisonment and subsequent moral authority, his advocacy for ecclesial autonomy, and his strategic negotiations with both the Holy See and the Romanian authorities amid complex national and religious tensions. Particular attention is given to the Vatican's internal dynamics – marked by figures such as Cardinals Casaroli, Tomko, and Colasuonno – and to the divergent interests of Budapest, Bucharest, and Rome regarding the succession of the Gyulafehérvár episcopate. By analysing these interactions, the article highlights how Jakab's perseverance and the transnational cooperation of Hungarian clergy and diplomats ultimately led to the recognition of the Archdiocese of Alba Iulia in 1991, marking a rare instance of successful ecclesiastical self-determination under post-totalitarian conditions. The study thus contributes to a deeper understanding of the intertwining of national identity, ecclesiastical diplomacy, and moral resistance within the late twentieth-century history of the Hungarian Catholic Church.

Keywords: Antal Jakab, Alba Iulia Archdiocese, Hungarian Catholicism, Vatican diplomacy, Ceaușescu regime, Cold War Church history, ecclesiastical autonomy

Jakab Antal 1909. március 13-án született a Csík vármegyei Ilyénfalván. Jakab Antal és György Rozália negyedik gyermekeként. Az elemi iskolát szülőfalujában végezte 1916 – 1922 között. A gimnáziumot Gyergyószentmiklóson végezte 1922 – 1929 között, végül Déván román nyelvű gimnáziumban érettségizett. Ezt követően kért3e felvételét a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolára. 1934. június 29-én szentelték pappá. 1934. július 1-től Ditróban káplán, itt jelentős szerepe volt a székely legény és leányegylet a Kolping, a Missziós egyesület és a Mária Kongregáció megszervezésében. Ezt követően

Gyulafehérváron képlán és zárdalelkész. 1936-ban Kolozsvárra került ahol a Szent Mihály templom káplánja lett. Itt figyelt fel rá akkori plébánosa, Márton Áron. Jakab Antal szorgalmával, lelkiismeretességével kitűnt a többiek közül. Márton Áron így nyilatkozott róla: „ Ezt az embert, amíg élek, magam mellől el nem engedem.” 1939. február 12-én Márton Áront püspökké szentelték, Ő pedig Jakab Antalt Rómába küldte továbbtanulni. 1939 – 1942 között a Pápai Magyar Intézet bentlakója Elérte a licenciátust és doktorált egyházjogból a Pápai Lateráni Egyetemen. 1942. augusztus 31-től levéltáros és jegyző, szeptember 3-tól titkár Sándor Imre püspöki helytartó mellett 1944. november 29-ig. Ez idő alatt Egres híveinek lelkipásztori gondozását is ellátta. 1944. november 30-tól 1945. augusztus 31-ig plébános helyettes Gyergyószentmiklóson és megbízott főesperes. 1945. szeptember 1-1946. augusztus 21 között lelkész és hittanár Kolozsváron. 1946. augusztus 22-től Gyulafehérváron teológiai tanár és vicerektor. Márton Áron és Gajdáty rektor letartóztatását követően átvette a teológiai vezetését. Jakab Antalt 1951. augusztus 24-én letartóztatták, 1952. október 22-én a bukaresti katonai törvényszék 18 évi fogházbüntetésre ítélte. Raboskodott Pitestin, Szamosújváron, Enyeden, Máramarosszigeten, a börtön évei alatt súlyos bántalmazást szenvedett el. 1964. április 16-án szabadult Egy évig bujdosó pap volt, majd Görgényszentimrén 1965. szeptember 25-től a plébánost helyettesíti majd plébániát alapít Búzásbesenyőn. Kerelőszentpálon plébános, s innét hívta vissza püspöke 1968-tól Gyulafehérvárra az egyházjog és erkölcteológia, művészettörténet tanárának. 1971. december 23-án a Szentszék utódlási joggal segédpüspökké nevezte ki. VI. Pál pápa szentelte püspökké, 1972. február 13-án Rómában. 1980. április 2-ig segédpüspök Márton Áron mellett, majd 1990. március 14-i visszavonulásáig megyéspüspökként szolgált. 1993. május 5-én hunyt el. Teste a gyulafehérvári székesegyház kriptájában pihen. Püspöki jelmondata: „Én Uram, Én Istenem”. Egész életére jellemző édesapjának 1942 július 5-én Rómában írt gondolata: „Bizakodva kell a jövőbe nézni...Minden jót megtenni amihez Isten erőt adott...egymás kedvét pótolni kell jósággal minden nap.”

I. Magyarország és Románia kapcsolata 1987-1990 között.

Ez az időszak már Gorbacsov nevével fémjelzett a glaznoszty – peresztrojka évei, vagyis a reform szele lassan kezdi elérni a szocialista országokat. Nem mindenhol érvényesült ez a nyitás, Romániában semmiképpen. 1987. januárjában a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága elvi döntést hozott, le kell járítani a magyar állami és pártvezetést.

A szovjet vezetés nem nézte jó szemmel Ceausescu Magyarország elleni lejárató kampányát, s azt sem, hogy ezzel a magatartással megbontják a keleti tábor egységét. A román diktátor nemcsak keleten de nyugaton is törekedett Magyarország lejáratására. Közben az egész világ számára nyilvánvalóvá vált Románia a kisebbségeket kulturális, oktatási emberjogi vallási téren nyugvó elnyomó politikája. Minden nagyobb mozgásteret biztosított a magyar külpolitika számára. A két ország között a legnagyobb konfliktust a falurombolás vagyis a falvak szisztematikus felszámolása jelentette. A román titkosszolgálat legfőbb feladata annak megakadályozása volt, hogy a magyarság egységesen összefogjon. 1988. június 28-án bezáratták a kolozsvári magyar főkonzulátust. Augusztus 28-án Grósz Károly Aradon tárgyalt Ceausescuval, eredmény nélkül. Ceausescu még Magyarország megszállását sem zárta ki, s ennek hangot is adott a megbeszélés alkalmával. 1989. nyarán Bukarestben tartották a Varsói szerződés kormányfői találkozóját. Ceausescu javaslatot akart előterjeszteni Magyarország megszállására, de ezt Gorbacsov nem engedte még tárgyalásba sem venni, sőt kihangsúlyozta, többé nem fordulhat elő, hogy egyik ország a másiknak diktáljon katonai erőt alkalmazzon.

Így érünk el 1989. decemberi román „forradalom” eseményeihez, Brassó, Temesvár (Tőkés László), Bukarest, mindez a diktátor menekülését majd gyors tárgyalást követően bukását, kivégzését jelentette.

II. A magyarság helyzete Romániában.

Ceausescu fő törekvése az egységes román nemzetállam létrehozására irányult. 1987. január 1-től megszüntették a sepsiszentgyörgyi, majd a marosvásárhelyi, nagyváradi szatmári magyar színházat. Sütő András Sinkovits Imréhez írt drámai levélben hívta fel a figyelmet a magyarság súlyos helyzetére. Magyarország és az erdélyi magyarság felismerte, a nemzetközi közvélemény a nyugati kormányok mozgósítását emberjogi kisebbségi vallási kérdésekben. A nyugati országok elismerték, hogy a magyarság helyzetét figyelemmel kell kísérni. Külön említést érdemel Olaszország aki Erdély területi hovatartozásával kapcsolatban az egész kér-

dést felülvizsgálatát sürgette, de meg kell említeni NSZK. kormányát is, akik aza elüldözött szászok történetét sanyarú sorsát a saját bőrükön tapasztalták. Egyes vélemények szerint minden ötödik román állampolgár a román rettegett titkosszolgálatával a securitate volt kapcsolatban. Totális diktatúra érvényesült. Miután a szidók a szászok asszimilálódtak, ill. elüldözték őket, a nemzetiségi kérdés lényegében a magyarokra koncentrálódott. Több forgatókönyv létezett:

- Folytatódik a magyarság beolvasztása.
- Egyéni jogok megadása kollektív jogok nélkül.
- Kisebb méretű lakosság és területcsere.
- Kollektív nemzetiségi jogok elismerése és az autonómia megadása.
- Erdély föderatív átalakítása.
- Erdély leválása Romániáról független államként.
- Erdély csatlakozása Magyarországhoz.

Az utolsó három alternatívát nem támogatták a románok, nem volt rá fogadókészség. Ám az autonómia elérhető lehetőségnek tűnt. Ki kell hangsúlyozni az erdélyi történelmi egyházak kiemelkedő szerepét s azt az erkölcsei tőkét, melyet Márton Áron,, Jakab Antal vagy Tőkés László személye fémmjelzett. Király Károly, aki korábban a román kommunista párt központi vezetésének tagja volt szintén támogatta s kiállt a magyarság megmaradása és érdekei mellett.

III. Jakab Antal püspök küzdelme a megmaradásért.

1987-ben egyre több jelzés érkezett arról, hogy Gyulafehérvár püspöke súlyos betegségben szenved. Így nagyon komolyan el kellett gondolkodni az utódlás kérdéséről. A helyzet bonyolultságát jelezte, hogy más utódot szeretett volna Bukarest, Róma, Gyulafehérvár. A világegyház központjában jól érzékelték a változás lehetőségét, ám a régi taktikát követve egy lépéssel később reagáltak a világhatalmi törekvésekre. Nem kívántak foglalkozni Gyulafehérvár s egyáltalán a romániai magyar katolikus egyház valós problémáival. Emberileg a helyzet kilátástalannak látszott. Jakab Antal püspök kevés szövetségesre számíthatott az utódlás kérdésében. Robu bukaresti katolikus érsek jogilag ő vezette a romániai katolikusokat annak ellenére, hogy a fővárosban csak szórványban éltek katolikus hívők, mégis az ő alárendeltjei voltak legalábbis jogilag az erdélyi magyar püspökök. Nos Robu román ajkú utód kinevezését szorgalmazta. Utólag kiderült, hogy Robu securitate

iegen magas rangú tisztje volt. Rómában Románia mintha erősebb bástyával rendelkezett volna, mint Magyarország, ill. az erdélyi magyar katolikusok. II. János Pál pápa közeli munkatársa, barátja pedig a magyar gyűlölő Jozef Tomko szlovák származású bíboros, aki gyakran ebédelt együtt a pápával. Nem sok jóra számíthattunk Rómában. A magyar titkosszolgálat a hírszerzés 1988-tól a magyar érdekek mentén dolgozott, sokat tett a magyar érdek képviselője ügyében a Vatikánban.

Rómában is érződtek a változás hullámai, Poggi érseket – aki a keleti egyházpolitika fő tárgyalója volt –, Colasuonno érsek váltotta ő a pápai Diplomáciai Akadémián évfolyamtársa volt a magyar Kada Lajos érseknek. Colasuonno orosz, horvát, román nyelven beszélt. Az ő kinevezése tükrözi a Vatikán azon törekvését, hogy egyre közelebb kerüljön az ortodoxiához. A Rómában élő magyar papok megkönnyebbüléssel értesültek Poggi leváltásáról, aki láthatóan román barát magatartást tanúsított olykor a magyar ügyek rovására. Nem hallgatott a magyar emigrációban élő egyházi személyek javaslataira. Ugyanakkor Colasuonnot ügyes diplomatának és határozott embernek ismerték. Elmondható, hogy aszéleskörű magyar összefogás hatására 1987-ben Rómába rendelték Ioan Robu bukaresti és Petru Gherghel iasi püspököt akik egyébként maguk mögött tudták Ceausescu támogatását s szinte teljhatalmat élveztek a nemzetiségi egyházak felett, magyar papokat távolítottak el a plébániákról, súlyosan megsértették az anyanyelvű istentiszteletekhez való alapvető jogot. Ezért Rómában tájékoztatást kértek tőlük. Ők pedig szemrebbenés nélkül elmondták, hogy a „magyar kisebbség elnyomja a románokat”. Mindez nevetséges volt. Achille Silvestrini érsek felkérte Márton Hugót és P. Szőke Jánost, akik jól ismerték az erdélyi helyzetet, egyházpolitikai szemszögből készítsenek jelentést az erdélyi magyarság helyzetéről. A 60 oldalas igen alapos tanulmányt átadták az Egyházi Közügyek Tanácsa vezetőjének.^{31 32 33}

Jakab Antal közben kéréssel fordult a Vatikánhoz, hogy idős korára való tekintettel mentsék fel gyulafehérvári püspöki megbízatása alól. Ehhez járult meggyengült egészségi állapota. Ekkor merült fel a nagy kérdés, ki lesz az utód? Jakab püspök nem akarta a véletlenre bízni az utódlás kérdését. Ezért hat lehetséges jelöltet nevezett meg. Első körben három papot: Borbély Gábor csíkszeredai plébánost, Hajdú Gyula gyulafehérvári szeminári-

31. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL). 1.11.4. E-V/1987. 57–58.

32. ÁBTL.1.11.4 T-III/1987. 152.

33. ÁBTL.1.11.4 T-III/1987. 144–145.

umi rektort, valamint Czirják Árpád kolozsvári plébánost. Második körben pedig Bálint Lajos jelenlegi segédpüspököt, Jakubinyi György gyulafehérvári teológiai tanárt, és dr. Vencser László gyulafehérvári teológiai tanárt. Jakab püspök mind a hat papot elkötelezettnek tartotta az erdélyi magyar ügy és a hívek szolgálatát illetően.

Közben az erélyi és a bánáti román görögkatolikusok felhívása címen levél érkezett a Pápához és Casaroli bíboros államtitkárhoz. A levél írói nem az 1948-ban a román állam által elvett templomaik visszaadását követelték, hanem a működő magyar római katolikus templomokat kívánták hitéletük központjává tenni. Paskai bíboros emlékeztetőt adott át ezzel kapcsolatban Colasuonnónak, megvilágítva a kérdés történeti háttérét. Az a veszély fenyegetett, hogy a katolikus templomokban a görög katolikusokra hivatkozva lehetővé tették volna a román nyelvű miséket. Robu időnként kettős játékot játszott, mert Rómában felkereste Szőke Jánost, s elmondta, nem minden görög katolikus támogatta a Pápához eljuttatott levelet.³⁴

Robu közben találkozott Colasuonnoval.³⁵ Valamint ellátogatott az Egyházi Közügyek Tanácsába s az Államtitkárságon dicsérte a román hatóságokat azért, hogy hallgatólagosan hozzájárultak ahhoz, hogy a görög katolikusok római katolikus templomokban misézhessenek. Érzékeltette azt is, hogy ebben őneki komoly szerepe volt. A Vatikánban Robut tartották a romániai katolikusok vezetőjének, annak ellenére, hogy a katolikusok számarányban messze magyarok. Úgy illett volna, hogy a gyulafehérvári püspök, Jakab Antal szavára súlyára figyeljen Róma, de nem ez történt, a román államhatalom Robut támogatta, a Vatikán pedig ezt minden nehézség nélkül elfogadta.

Magyar oldalról jól érzékelték, a Vatikán a magyarokkal szemben előnyben részesíti Romániával való diplomáciai kapcsolat létrehozását, s ez közéletet jelenthet az ortodoxiához, amely II. János Pál pápának és a Vatikánnak kiemelten fontos kérdés volt. Ezért kezdeményező diplomáciával helyzetbe kellett hozni Jakab Antalt s személyén keresztül felhívni a figyelmet az erdélyi katolikusok és a magyarság elképesztő helyzetére. A gyulafehérvári teológiát át akarták telepíteni Bukarestbe.

Ez az erdélyi magyar katolicizmus felszámolásának első lépését jelentette volna.³⁶

34. ÁBTL 1.11.4. T-III/1987. 94-95.

35. ÁBTL 1.11.4. T-III/1987. 93.

36. ÁBTL 1.11.4. E-II/1987. 203-208.

Közben Antonie Erdély ortodox pátriárkája az Egységtitkárság meghívására Rómába érkezett. Sajtótájékoztatót tartott, ahol nagyon jó képet festett a román kormány egyházpolitikájáról, kiemelve az ortodoxiával való kapcsolatot. Nyilvánvalóan szándéka volt a Róma – ortodox tengely létrehozása s közben az erdélyi magyar katolikusok gyengítése.³⁷

Közben Teocist Románia ortodox pátriárkája elzárkózott attól, hogy rendezék a beolvasztott görög katolikusok ügyét. Hangsúlyozta, hogy a román kormány nem kíván hozzájárulni Gyulafehérváron egy magyar származású püspök kinevezéséhez.³⁸ Ráadásul ez a törekvés az ortodoxiához való közeledés beleillett az ökumenikus törekvésekbe. Közben a mieink is dolgoztak. Szőke János szívügye volt a magyar utód kinevezése nemcsak Gyulafehérvárra, de a kelet Európát segélyező szervezet élére is, gondolkodott ő is, hogy utódjának magyar ember kerüljön a helyére. Vencser Lászlót szeretne volna utódnak, akit művelt kiegyensúlyozott embernek tartott. Így szeretne volna biztosítani az anyaország és a határon túli magyarok anyagi támogatását.³⁹

Bukarestben százezer magyar élt. Az ő lelki ellátásuk Robura hárult. Kada Lajos, Szabó Ferenc SJ. titokban abban bízott, hogy Robu legalább a magyar nyelvű misék engedélyezéséért síkra száll. Ebben sajnos tévedtek. Kérdés számunkra miért voltak ilyen megértők Robuval kapcsolatban, erre egyébként semmi okuk nem volt, hisz Robu a román állambiztonság embere volt. Nyilván Rómában próbálta eladni magát, mint az erdélyi katolikusok szószólóját, de a cselekedetei nem ezt igazolták.⁴⁰

Közben megjelent Ion Dimitru Snagov könyve – meglehetősen elfogult, magyar egyház és nemzet ellenes írás amely a történelmi tényeket szinte teljes egészében nélkülözte -, s ez kiérdemelte Rómában 1987-ben a Pápai Gregoriana egyetemen ahol a katolikus egyház elitképzése folyt a legjobb disszertációnak kijáró elismerést. Ez azért fontos, mert itt folyt a katolikus egyház elit képzése s az egyház jövőbeli vezetői itt kapták a kiképzést. Érdeemes felfigyelni arra, milyen magas szinten tudta a román Ceausescu rezsim érvényesíteni akaratát a Vatikánban, felhasználva az ortodoxiához szinte minden áron közeledni akaró II. János Pál pápa szándékát.⁴¹

37. ÁBTL 1.11.4. E-II/1988. 170–172.

38. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/1988/1. 50–51.

39. ÁBTL 1.11.4. E-II/1988. 168–169.

40. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/1988/1 41.

41. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/1988/1. 1.

IV. Magyarország kiáll Jakab Antal mellett.

A római magyar nagykövetség vacsorán látta vendégül Colasuonnot, s megbeszélést folytattak Rozgonyi elvtárral aki a következő szempontok alapján készített erről feljegyzést:

- Róma ismeri Románia és a magyar kisebbség ügyét.
- Mindezt aggodalommal szemléli.
- Mivel a vatikáni diplomatáknak nincs meghívásuk Romániába ezért nem utaznak oda.
- D. Snagov könyvét ismeri, a szerző nem a Vatikán álláspontját képviseli (Akkor miért ismerték el, tüntették ki a legjobb dolgozatnak járó díjjal?)
- Rozgonyi elvtárs kérése: a Pápa közelgő ausztriai látogatásán érintse a nemzeti kisebbség ügyét.
- Colasuonno hangsúlyozta, hogy Róma kiáll a kisebbségek védelme, identitásuk megőrzése mellett.
- Utalt arra, hogy ő állítja össze a Pápa Ausztriában elmondandó beszédét.⁴²

Közben két Romániában élő szerzetest felkértek, a Pápa számára készítse- nek tanulmányt a Romániában élő magyar kisebbség, a katolikus egyház helyzetéről. Mindezt még a Pápa ausztriai látogatása előtt kellett elkészíteni, s átadni II. János Pálnak.⁴³

Szeretnék megemlékezni a Bécsben élő Éva Maria Barki ügyvédnő munkájáról, aki sokat tett az erdélyiekért, amikor Budapesti látogatásán buzdította a magyar katolikus és református papokat, lelkészeket, fogjanak össze és hallassák hangjukat Erdélyért. Bécsben is hasonló aktivitást fejtett ki az erdélyi magyar kisebbség ügyében.

Nagy szükség volt a nemzeti összefogásra, mert román oldalról nagyon erős befolyás érvényesült a Vatikánban. A román securitate ügyködési következtében el akarták érni, a görög katolikusok egyes a román titkosszolgálat által beépített csoportjai, hogy a magyar katolikus templomokban a görög katolikusok román nyelvű miséket mutathassanak be. Annnyira megyengült a magyar álláspont képviselőse a vatikáni államtitkárságon, hogy szinte csak Kada Lajosra lehetett számítani, ezzel szemben a románok komoly befolyással bírtak.

42. ÁBTL 1.11.4. T-III/88 Románia 166.

43. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/1988/1. 38.

Szeretném kiemelni id. Keresztes Sándor és Entz Géza látogatását, a Keresztény Egység Titkárságon találkoztak Etchegaray Rogerrel s pontos tájékoztatást adtak a magyarság az erdélyi katolikusok helyzetéről. A titkárság vezetője baszk származású volt, értette a kisebbségek sanyarú helyzetét és mellénk állt.⁴⁴ Felhívták a figyelmet arra, hogy a magyarságnak létfontosságú egy erdélyi magyar független püspökség kialakítása, mert jelenleg Gyulafehérvár Bukarest alá tartozik.

Dankó László kalocsai érsek szintén kiállt ezen törekvések mellett. Lehet, hogy a magyar állambiztonság is sarkallta erre, mert önmagától ezt az aktivitást nem tételezhetjük fel. Hasonló megbátorodás jelét mutatták a magyar püspöki kar tagjai is, de ők sem egyéni bátorságuk okán, hanem a magyar titkosszolgálat buzdítására mertek lépéseket tenni. A pannonhalmi főapát a kérdést kicsit óvatosabban kezelte, az erdélyi menekültek befogadására figyelte, szélesebb összefüggéseket nem vette figyelembe.⁴⁵

Amikor az erdélyi magyar katolikusok ügyéről vatikáni kitekintésben beszélünk mindig figyelembe kell venni Trianon örökségét. Vagyis a szlovák álláspontot is amit Jozef Tomko bíboros – nem magyar barát – képviselte. Ő a Propaganda Fide Kongregáció vezetője volt, aki pont ebben az időben költöztette ki a Békés Gellért OSB. által vezetett Katolikus Szemléte a kongregáció helyeiből. Békés Gellért mindig kiállt a kommunizmus ellen az üldözöttek mellett, tevékenysége megbecsülésnek örvendett Európában, s őt is megtámadta a magyar gyűlölő Tomkó, aki a Pápának barátja volt.⁴⁶

A Iustitia et Pax bizottság bizalmas jelentést készített a Pápának az Erdélyben élő magyarok helyzetéről. Az 1,7 milliós magyarságnak alig voltak közösségi jogai, hiányzott az anyanyelvi oktatás, súlyosan korlátozták az alapvető emberi, vallási jogait, nem volt megfelelő intézményi háttér stb... A helyzetet tovább súlyosbította a naponta 60 – 100 fő menekült érkezett Magyarországra. A magyar katolikus egyház nem rendelkezett semmiféle elképzeléssel a menekültek fogadására.

Colassuonno a Pápa ausztriai beszédét készítette elő, s ehhez háttéranyagot gyűjtött. Anyagot kért Paskai érsektől. Calasuonno nagyra értékelte a románokat és az ortodox egyházzal való kapcsolat építését. Ezért minden összetűzést kerülendőnek tartott. Azon a véleményen volt, hogy a hitélet fellendítése fontosabb a magyar katolikusok ügyénél. Természetesen Ceausescu-

44. ÁBTL 1.11.4 E-II/2-a/1988/1. 23.

45. ÁBTL 1.11.4. E-V/88. 121-122.

46. ÁBTL 1.11.4. E-II/1988 148-151.

cut ő is elítélte. Kada Lajos érsek sem tudta elérni, hogy a Pápa darázsfalvi beszédében legalább megemlítésre kerüljön a magyar ügy. Ugyanakkor tudták, hogy amagyar püspökök közül sokan és a magyar hívők is jelen lesznek az ausztriai eseményen. Szabó Ferenc SJ. a vatikáni rádió magyar adásának főszerkesztője jelezte, hogy a Pápa beszédét végső formában a kismartoni püspök László István készítette el. Ezt az államtitkárság átdolgozta s így került a Pápa elé. Ez nem tartalmazta a magyarok ügyét. A római magyar nagykövetség jelezte, mindez csalódást okozna a magyar kormánynak. A vatikáni rádió minden szekciója saját országáról rövid bemutatót készített, a romániai katolikus egyházzal szóló anyagban egy szó sincs arról, hogy a hívők többsége magyar.⁴⁷

Meg kell említenünk, hogy a román állam mindent elkövetett saját érdekérvényesítése érdekében. Sajnos a mieink a liberális és baloldali beállítottságú magyar emigrációra építettek, ahelyett, hogy a nyugaton megbecsülést tekintélyt élvező magyar érzelmű embereket vonták volna be az érdekérvényesítésbe. Például Münchenben és Münsterben tevékenykedtek elsősorban román papok, - akiket a securitate küldött -, Gergely Ionescu szatmári ordinárius közbejöttével. Ők beszéltek magyarul is, hasonló tevékenységet fejtettek ki Franciaországban, Svájcban és Belgiumban is.

Próbálták Kada Lajos érseket is elszigetelni. Napirenden volt bíborosi kinevezése. Crisan Traian érsek a Szentté Avatási Kongregáció titkára megszelídztette Kada állítólagos Pasqualina nővérrel fenntartott egykori kapcsolatát, még XII. Pius pápa időszakából. Pietro Tocanell román szerzetes pedig beadványokkal bombázta a Pápát és az Államtitkárságot, melyben azt követelte, hogy Kada csak akkor legyen bíboros, ha Traian érsek is az lesz, aki régebben teljesített szolgálato a kúriában mint Kada. Tocanell Robu segítségével könyvet jelentetett meg az erdélyi egyházak életéről, mely Ceausescu nemzetiségi egyház politikáját tükrözte. Sokszor felmerül bennem a kérdés, a hivatalos magyar egyház vagy az emigráció miért nem volt képes hasonló módon a magyar érdekek védelmére kelni.⁴⁸

Közben Jakab Antal felterjesztette a lehetséges utódok nevét. Kada Lajos pedig abban segített, hogy két plébánost beutazzasson Romániába, hogy tájékozódjanak az ottani helyzetről. Jakab Antal pontosan tudta, hogy a külföldre kiküldött román papok feladata a dezinformálás volt. Ebben jelentős szerepet töltött be a román hírszerzés, akik minden hónapban kiutaztattak egyházi

47. ÁBTL 1.11.4. E-V/88 95.

48. ÁBTL 1.11.4. E-V/88 67.

embereket Rómába azzal a feladattal, hogy a román szempontok érvényesülését dezinformációval támogassák. Végül Kroisz József Deuschutren-i plébános segítségével elkészült a jelentés, amit a két beutazó plébános segítségével állítottak össze s ez a bécsi nunciaturán keresztül eljutott Rómába.⁴⁹

A Vatikán részéről hivatalosan Bukowszky azt az álláspontot képviselte, hogy nem akarnak állást foglalni a magyar-román kérdésben. Úgy látta, hogy Magyarország nem tartotta tiszteletben a területén élő kisebbségek jogait. Példaként a cigányokat említette. A magyarok pedig nem akarnak megtanulni Romániában románul stb... A menekültek pedig nem az üldözés elől, hanem gazdasági okból jönnek Magyarországra. Ugyanakkor ő sem volt a diktátorról jó véleménnyel.⁵⁰

Colasuonno óvatosabb volt. Ugyan nem értett egyet a román viszonyokkal, de el akarta kerülni az ortodoxiával való ütközést.

Végül a pápa a darázsfalvi beszédében szolt a magyar menekültekről, s nyilatkozott az erdélyi magyarságot érintő kérdésekről.⁵¹

Maga Miklós Imre a magyar katolikus egyház legfőbb elnyomója az ÁEH. elnöke is szót emelt az erdélyi katolikusiokért, hangsúlyozva, itt nem gazdasági menekültekről van szó, hanem az alapvető emberi jogok megsértéséről. Casaroli bíboros államtitkár megígérte, hogy megvizsgálja milyen lépéseket tudnak tenni az ügy érdekében.⁵²

Vatikáni kezdeményezésre Helsinkiben a romániai görög katolikusok kérdéséről tanácskoztak, több ortodox főpap köztük oroszok jelenlétében. Róma jó kapcsolatokra törekszik az ortodoxiával, Moszkva ebben a tekintetben fontos, s ebből a szempontból volt kényes kérdés a román ortodoxiával való tárgyalás. Román részről valószínűleg túllóttek a célon, amikor Moszkvában a bukaresti ortodox pátriárka Ceusescut dicsőítő beszédet mondott. Mindez negatív visszhangra talált a Vatikán tárgyaló delegációjában, s talán Moszkvában is, hisz nem nagyon szerették a diktátort. Erre még egy lapáttal sikerült rátenni a pátriárkának, amikor a jelenlevő nyugati újságírók előtt Ceusescut a peresztrojka előfutárának nevezte. Ennek hallatán az újságírók morajjal adtak hangot nem tetszésüknek.⁵³

Utólag a Pápa maga is kifogásolta, hogy ausztriai látogatását megelőzően

49. ÁBTL 1.11.4. T-III/88/II. Románia 22.

50. ÁBTL 1.11.4. E-V/88 91.

51. ÁBTL 1.11.4. T-III/88 Románia 153.

52. ÁBTL 1.11.4. E-V/88 83.

53. ÁBTL 1.11.4. E-II/1988. 136.

nem kapott kielégítő tájékoztatást a magyar katolikusok erdélyi helyzetéről. Ezért elsősorban László István kismartoni püspököt hibáztatta. Ám hol volt az Államtitkárság előkészítő munkája?!⁵⁴

V. Robu, Paskai, Jakab Antal római látogatása.

1988. elején Robu a Vatikánban járt. Mivel ritka jelenség, hogy egy román főpap látogatást tesz Rómába, ezért az indokoltnál magasabb szinten fogadták. Bukowszky szerint Robu (Rab) csángó, de még nem hallotta magyarul megszólalni, ugyanakkor Robu magát moldvainak tartotta.⁵⁵ Bukowszky román barát volt. Pozitívan értékelte e román – magyar aradi találkozót. A securitate által kiutaztatott román papok ezt terjesztették, hogy Románia leállította a falurombolási programot. Sajnos Bukowszky naiv volt, ezt is elhitte.

1988. október 5-én Paskai a pápai kihallgatáson kérte II. János Pál pápát, hogy Strassburgban vesse fel az erdélyi magyarok és a menekültek ügyét. A Pápa végül csak általánosságban hozta szóba a kérdést, s ezt Casaroli tanácsára tette.⁵⁶ Paskai úgy vélekedett, hogy a Pápa ismeri a magyar problémát, de különböző okból nem akar elköteleződni az ügy mellett.

1988. november elején Jakab Antal váratlanul Rómába látogatott. A Pápa reggelin látta vendégül. A legnagyobb meglepetésre a Pápa Jakab Antal szemére vetette, hogy a magyar katolikus egyház vezetői nemzeti önzésből nem engedik a román nyelvű katolikus hívőknek használni a templomaikat. Jakab Antal a találkozót követően egyértelműen úgy értékelte, hogy a Pápa Robu címzetes püspököt akarja megtenni bukaresti érsekké, vagyis az erdélyi magyar római katolikusok vezetőjévé. A Pápa kifogásolta, hogy a magyarok vallási téren se legyenek nacionalisták. Valószínűleg a Pápa azért fogadta Jakab püspököt, mert korábban már erről a kérdéstről tárgyalt Robu püspökkel. Robu pedig – mivel a román titkosszolgálat tábornoka volt -, informálta mind erről a román hatóságokat, akik kiengedték Jakab püspököt Rómába, hogy saját maga hallja a római álláspontot a magyar ügyekben. A cél az lehetett, hogy nagy kompromisszumra készítse a román kormány Jakab püspököt és a magyarságot az utódlás kérdésében. Elégedjenek meg a minimummal. Esetleg egy olyan püspökkel, aki nem magyar, de beszéli a magyar nyelvet.⁵⁷

54. ÁBTL 1.11.4. E-V/88 46.

55. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/88/3. 29.

56. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/88/III. 35.

57. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/88/III. 30-31.

Sajnos a magyar érdekérvényesítést nem segítette, hogy vatikáni vélemény szerint a magyar katolikus püspöki kar nincs azon a színvonalon, hogy a politikai változások nyújtotta lehetőségeket felfogja, s azokkal éljen. Nem kezdeményez semmit, nem képes a kialakult helyzettel összhangban lépni. Mindez nem erősítette, hanem gyengítette az erélyi katolikusok melletti kiállá stb.⁵⁸

Vatikán kérte a román hatóságokat, engedélyezzék Colasuonno beutazását, de ezt nem sikerült elérni.

1988. december 8-án kiadott pápai beszédben a Pápa határozottan állást foglalt a kisebbségi népcsoportok jogi védelme mellett. Ez nagy előrelépést jelentett, de érdemes arra figyelni, itt nem a Romániában élő magyar katolikusok jogairól, hanem csak a kisebbségek kulturális stb...kérdéséről szólt. Ez is előrelépés volt.

1989. január 5-én II. János Pál fogadta Teocist Arapasu moldáv születésű páriárkát, aki tanulmányait Iasiban végezte. Ő 1987-ben az II. Regnóban megjelent interjúban élesen elítélt a magyarosítást, valamint a görög katolikus egyház életre hívását. Mert véleménye szerint a görögök az ortodox egyházból váltak ki.⁵⁹

1989. február elsején Jakab Antal felhívta telefonon a román egyháziügyi hivatal vezetőjét, jelezte, hogy lemondásával kapcsolatos tárgyalást személyesen Rómában szeretné intézni. Ehhez hozzájárultak a románok.⁶⁰

Kada Lajos álláspontja szerint Róma, Bukarestet, Robut tekinti az erdélyi katolikusok képviselőjének. Magyar részről fontos lépés lenne, hogy Gyulafehérvár érsekség legyen, s így függetlenedjen a bukaresti fennhatóság alól s önállóan tarthasson kapcsolatot Rómával.⁶¹

Az erdélyi papok Szőke Jánossal egyeztetve javaslatot juttattak el Rómába arról, kit tudnának elfogadni Jakab Antal utódjának. Bálint Lajos, Czirják Árpád és Jakubinyi György neve merült fel. Figyelembe véve Románia szinte teljes nemzetközi elszigeteltségét a tárgyalások jó lehetőséget kínáltak. Közben Colasuonno még mindig nem kapott beutazási engedélyt Romániába.

1989. április 27-én Jakab Antalt fogadta II. János Pál. Kizárólag saját egyházmegyéjéről beszélt a Pápának. Sem olasz sem román nyelvet nem beszé-

58. ÁBTL 1.11.4. E-V/88. 31.

59. ennek semmi alapja nem volt a XX. században...

60. Szabó Gyula (2013): Jakab Antal küzdelme a megmaradásért, Püski Kiadó, Budapest, 349-350.

61. ÁBTL 1.11.4. E-II/2-a/89/1. 29.

lő, idős, beteg ember benyomását keltette. A Szentszék továbbra sem kívánt foglalkozni az erdélyi magyarság nemzetiségi, emberjogi kérdéseivel, de figyelemmel fogja kísérni a további fejleményeket. Jakab püspök elhárította az agresszív magyarosítás vádját, kifejtette, amíg a magyar papok beszélnek a román nyelvet, ha kell románul is miséznek, addig a regátban s a több mint 100 ezer magyar hívőt számláló Bukarestben nem engedik a magyar nyelvű miséket. Sérelmezte, hogy a csángó magyaroknál sem engedik magyar nyelvű papok szolgálatba állítását. Kiemelte, hogy a görög katolikusokat is beengedik a magyar templomokban s lelki ellátásukról gondoskodnak. Végül beadta lemondását, amit a Pápa addig nem fogadott el, amíg a román hatóságok nem negevényezik a vatikáni küldöttség beutazását Romániába s nem tanúsítanak tárgyalási készséget. Jakab Antal római tartózkodása alatt találkozott Casaroli, Colasuonno, Bukowszky valamint Sodano vezető szentszéki emberekkel is.

1989. október 4-én Robu ellátogatott Gyulafehérvárra, mielőtt Rómába látogatott akart találkozni Jakab püspökkel. Elsősorban a püspök egészségi állapota érdekelte. A Szovjetunióban rövidesen változás várható az ukrán görög katolikusok ügyében. Valószínűleg ezt a példát követik majd Romániában is. Colasuonno pedig ígéretet kapott a román hatóságoktól, hogy decemberben beutazhat Romániába. Azonban a román állam nem tartotta be ígéretét, így meghíúsult a vatikáni beutazás, végül 1990. január 3-5 között sor került a látogatásra. 3-4-én Gyulafehérvárra, majd 5-én Bukarestbe látogatott Colasuonno. Jakab püspök mellett mind a 4 magyar egyházmegye ordináriusa valamint Robu bukaresti, Gergely Lajos iasi és a közben ismét elismert görög katolikus vezetők is jelen voltak. A magyar egyházi vezetők felkészültek voltak. 21 pontból álló igénylistát terjesztettek elő. Robu ellenesen viselkedett. A magyar klérust román ellenességgel vádolta. Jakab Antal kezdeményezte Gyulafehérvár érseki rangra emelését, s ezzel a magyar egyházmegyék kivételét Bukarest Robu irányítása alól. Colasuonno átvette a listát, s ígéretet tett arra, hogy lelkipásztori szempontból fognak dönteni. Meglehető volt, hogy a három görög katolikus püspök is Jakab püspök kérését támogatta.

VI. Győzelem.

Jakab Antal püspök idős kora és betegsége ellenére is kiváló tárgyalókészségről, szervezésről és nem utolsó sorban bátor kezdeményező magatartásáról tett bizonyosságot. Jakab püspök jól látta, ez talán soha vissza nem térő kegyelmi pillanat, amit most kell kihasználni és tartalommal megtölteni. Colasuonno Bukarestben nyitottságot tapasztalt román részről. Képviselte, hogy Jakab püspök utóda magyar legyen. Ennek a románok nem látták akadályát. S elindultak a tárgyalások a vatikáni – román diplomáciai kapcsolatok felvételéről is. Gyulafehérvár érseki rangra emelése ellen Robu tiltakozott.

Horn Gyula magyar külügyminiszter 1990. januárjában hivatalos látogatást tett a Vatikánban s szorgalmazta Gyulafehérvár érseki rangra emelését. A Pápa válasza: „Majd meggondoljuk.”⁶² Ezt a kérést erősítette Kada Lajos érsek is.

Végül Gyulafehérvár 1991. július 6-án elnyerte érseki rangját. Jakab Antal püspök helyét pedig Bálint Lajos foglalta el, aki 1993. november 30-ig vezette a gyulafehérvári érsekséget, Bukaresttől teljesen függetlenül.

Kimondható, hogy Jakab Antal küzdelme győzelemmel zárult. Ehhez teljes nemzeti összefogásra volt szükség a magyar papi emigráció, a Rómában még élő a nemzet ügyéért tenni akaró egyházi személyek és az anyaországi egyházi és állami vezetők részéről, nem is beszélve a romániai magyarokról, beleértve a testvéregyházakat és a többnyire román ajkú görög katolikusokat.

Ezzel vallási vonalon megvalósult a teljes autonómia példát adva arra, hogy nem lehetetlen küzdelem ezt csak hittel és összefogással lehetett elérni.

Befejezésül álljon itt Jakab Antal püspök gondolata, mely lelke mélyéről fakad: „Egy népnek szerencséséhez, sorsa biztonságához hozzá tartozik mint feltevél szorgalmuk, tudásuk és kultúrát teremtő erejük. Itt nem a sport szabályai érvényesek, a másodpercek részleteinek esélyei, hanem a mindennapi állandó legnemesebb verseny törvényei. Ez a verseny önzetlen és összetartó és a nagyközösség harmóniáját is keresi. Vallom és egész életemben gyakoroltam is, hogy egyetlen rövid földi élet keretében kell mindenkinek megmutatnia emberi fennkölségét Isten és az emberek előtt, s a történelem mindig szoros kötelmei alatt felelősségtudattal, lelkiismeretességgel végzett eredményes és közhasznú munkában kell kifejeznie hűségét népéhez.”

„Hitünk és népünk ügyét soha el nem alkudtam.”

62. ÁBTL 1.11.4. 2610/90. 17.

KRÁNITZ ZSOLT⁶³

„Rosszkor születél, rossz helyen (...).”⁶⁴

Dr. Erőd János segédlelkészi szolgálata a Komáromi Református Egyházmegyében.

Abstract

Eighty years ago, in February 1945, Dr. János Erőd – mathematician and assistant pastor – met a tragic fate. Because of his Jewish ancestry, he became a martyr, remembered as the only young Reformed pastor to have held a doctorate in mathematics. The life of this promising young scholar, whose future had once appeared exceptionally bright, was profoundly altered following the enactment of Act IV of 1939, the so-called Second Jewish Law, which restricted Jewish participation in public and economic life and came into force on 5 May of that year.

Under the provisions of this law, Erőd was classified as Jewish despite his baptism and Reformed upbringing. Consequently, his position as a teacher became untenable due to his origins. In the summer of 1939, the faculty of the Pápa Theological Academy extended a helping hand: they supported and facilitated his admission to theological studies. Demonstrating remarkable dedication, Erőd completed the four-year programme in only three years, after which he served as an assistant pastor in the Reformed Diocese of Komárom.

Later remembrance has largely confined his name to his service at the Timótheus Orphanage in Komárom (mistakenly referred to in some accounts as its director) while his pastoral work within the congregation has gone virtually unrecorded. The present study seeks to redress this omission and to reconstruct the forgotten chapter of his ecclesiastical service.

Keywords: János Erőd, Second Jewish Law (1939), Reformed Church in Hungary, Theological education, Religious persecution

63. Kránitz Zsolt, Főlevéltáros, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.

64. „Vidéki város egy kis országban, Rosszkor születél, rossz helyen, Közöttük élsz, de mégsem velük, Más vagy mint ők. Idegen.” Részlet a Hobo Blues Band Tábortűz mellett című, 1990-ben megjelent nagylemezének Emigráns Blues című számából.

Dr. Erőd (Ehrlich) János

1916. november 30-án született Gyöngyösön zsidó családban. Apja, dr. Ehrlich Mihály dévaványai születésű ügyvéd, anyja Weisz Anna, dr. Weisz Ármin gyöngyösi orvos leánya. Ehrlich Mihály és fia, Ehrlich János 1923. július 23-án keresztelkedett meg. A család tagjai a gyöngyösi református gyülekezet aktív tagjai lettek, Ehrlich Mihály 1934-től presbiter.

Középiskolai tanulmányait 1926–1934 Gyöngyösön végezte, az Állami Koháry István Reálgimnáziumban érettségizett színjeles eredménnyel.⁶⁵ Már középiskolásként kiválóan szerepelt a matematikából, fizikából és ábrázoló geometriából szervezett országos versenyeken; fényképét a *Középiskolai Matematikai Lapok* két évben is (1933-ban és 1934-ben) az év legsikeresebb feladatmegoldói között közölte. Az Eötvös Loránd Fizikai társulat elsősorban az adott évben érettségizetteknek szervezett Károly Iréneus premontrei szerzetesről, nagyváradi fizikusról elnevezett fizika versenyén 1934-ben II. díjat nyert. A verseny rangját jól mutatja, hogy a korábbi évek díjazottjai között találjuk Szilárd Leót és Teller Edét is.⁶⁶ Egyetemi tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte.⁶⁷ 1936-ban alapvizsgázott, mindkét szaktárgyából kitüntetéssel.⁶⁸ 1938-ban szakvizsgázott: mennyiségtanból kitüntetéssel, természettanból jeles eredménnyel. Ugyanez év őszén az Eötvös Lóránd Társulat tagjává választotta. Az 1938/39. tanévben gyakorló tanár a budapesti Madách Imre Gimnáziumban. Doktori vizsgát 1939. júniusában, tanári vizsgát 1940. január havában tett.

Doktori értekezése *Bizonyos polinomok maximumának korlátjáról* címmel jelent meg a Matematikai és Fizikai Lapok 1939. évi kötetében. A disszertáció alapján egy német egyetem nyomban meghívta tanársegédnek. A felkérést visszautasította, megírta, hogy ugyan már reformátusnak neveltetett, de zsidószármazású. Csakhamar megjött a válasz: nem baj, csak jöjjön. Nem ment, magyar fiatalok nevelőjének készült.⁶⁹

65. A Gyöngyösi Állami Koháry István Reálgimnázium értesítői. 1926/27. 110. 1927/28. 55. 1927/28. 68. 1928/29. 123. 1929/30. 135. 1930/31. 33, 34, 52. 1931/32. 28, 49. 1932/33. 38, 39, 60. 1933/34. 179, 190.

66. A Gyöngyösi Állami Koháry István Reálgimnázium értesítői. 1934/35. 58.

67. A *Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja*. 1934/35. 138. 1935/36. 145. 1936/37. 145. 1937/38. 147. 1938/39. 140 (bölcseztudományi doktor). 1939/40. 169 (rendkívüli bölcsészhallgató).

68. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései. 1937/38. 151 (Az 1937. április 22-én tartott VIII. rendes ülés jegyzőkönyve.).

69. Éliás József: Mennybéli találkozás. In. *Megújhdás*. 1947/7 (1947. július 15.). 1.

A nemzetközi karrier előtt álló fiatal tudós életét alapjaiban megrendítette az 1939-ben elfogadott második zsidótörvény.

Ebben a kritikus életszakaszban dr. Erőd Jánosnak Esze Tamás gyöngyösi lelkész és a Pápai Teológiai Akadémia professzorai nyújtottak segítő kezet. Támogatták és segítették teológiai felvételét. Mivel a törvény 2. § 8. pontja a keresztény hitfelekezetek tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztorai részére is mentességet biztosított, a teológia menedéket jelentett számára. Forgács Gyula, a Skót Misszió vezető lelkésze is támogatta, hogy a pápai teológiát válassza, mivel *Pápa szelleme alkalmas arra, hogy missziói lelkülete megerősödjék.*⁷⁰

Egyetemi tanulmányai beszámításával három év alatt, 1939–1942 között végezte – kitűnő eredménnyel – teológiai tanulmányait Pápán. A kötelező tanulmányi feladatokat teljesítése mellett aktívan részt vett a teológusok Tóth Ferenc Önképzőkörének és a kollégiumi Ifjúsági Képzőtársaság munkájában is. Rendszerint neveléstani és pedagógiai kérdésekben szólalt fel, véleményezte hallgatótársai előadásait. Tanulmányai során szoros kapcsolatot épített ki a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséggel. A Diákszövetség lapjában, a Pro Christóban több írása is megjelent.

Az 1941/42. tanévben 4. éves teológus hallgatóként a katonai szolgálatot teljesítő Borbély Sándor gimnáziumi tanárt helyettesítette.⁷¹

70. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban DREL) I. 1 6. Teológiai Akadémia ügyviteli iratai. 1939–40/125. A budapesti Teológiai Akadémia tanári kar kijelentette, hogy Dr. Erőd Jánost nem elvi okból, hanem gyakorlati megfontolásokból és a jelölt saját érdekében nem ajánlja felvételre. RL A/13. 12 Tanári ülések jegyzőkönyvei 1937–1943. 1939. augusztus 2-án tartott ülés jegyzőkönyve. 1. pont).
71. A tanév kezdetén Borbély Sándor 5 hétig volt távol. Pápai Református Kollégium értesítői. 1941/42. 52.

Kamocsai és búcsi szolgálata

1943. február 12-én Soós Károly esperes⁷² a Püspöki Hivataltól segítséget kért, mivel Kossár István kamocsai lelkészt váratlanul katonai behívott kapott,⁷³ és Kamocsa minden más gyülekezettől olyan távol fekszik, hogy szomszédos gyülekezeti lelkész gondozói szolgálata nem megoldható, ezért segédlelkész kihelyezését kérte.⁷⁴

A Püspöki Hivatal nem tudott azonnal segédlelkészt kirendelni, ezért az esperes Galambos Zoltán komáromi lelkészt⁷⁵ kérte fel a kamocsai gyülekezet ideiglenes gondozására 1943. február 23-án.⁷⁶ Galambos a következő feltételekkel fogadta el a felkérést: minden második héten megy Kamocsára egy komáromi lelképásztor, aki a szombati és vasárnapi napot ott tölténé, elvégezne a hivatalos levelezést, iktatást, presbiteri gyűléseket, vasárnap délelőtt és délután istentiszteleteket tartana, esketne, keresztelne, s vasárnap este visszautazna Komáromba. *Így a komáromi munka is rendben folytatódne tovább, s a kamocsai ellátás is elintéződne.*⁷⁷

Közben Erőd 1943. február 22-24. napjain Pápán jeles eredménnyel letette az I. lelkészképesítő vizsgát.⁷⁸ 1943. február 25-én még Pápán írt levélben kérte a Püspöki Hivatalt, hogy a segédlelkészek törzskönyvébe vezessék be.

72. Soós Károly (1878–1946) lelkész, esperes Nagyőrösön, majd Pápán tanult. 1903-tól püspöki titkár Komáromban, 1905-től a megyercsi, 1908-tól a búcsi gyülekezet lelkésze. 1933–1946 között a Komáromi Református Egyházmegye esperese. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. DREL V. 1. f. 3 (Első lelkészképesítő vizsgálati jegyzőkönyv 1911–1951.). 3/1902. Kránitz Zsolt (szerk.): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”* i.m. 236–238.

73. Kossár István (1902–1967) lelkész budapesti és pápai tanulmányok után több, mint egy évtizedig segédlelkészi szolgálatot végzett a Komáromi Református Egyházmegye gyülekezeteiben. 1939-től a kamocsai gyülekezet lelkésze, kitelepítése után a Dunamelléki Református Egyházkerületben, Pusztavámon szolgált. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. RL A/1f. Törzskönyvi lapok. RL A/1b. Egyházkerületi ügyviteli iratok. 132/1967.

74. Az iraton ceruzával írt megjegyzés: Dr. Erőd János kirendelve, esperes értesítve. II. 24. DREL I. 1.b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 171/1944.

75. Galambos Zoltán (1894–1973) református lelkész Pozsonyban, Pápán, Bécsben és Utrechben tanult. 1925–1971 között a komáromi gyülekezet lelkésze. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. DREL V. 1. f. 3 (Első lelkészképesítő vizsgálati jegyzőkönyv 1911–1951.). 3/1917. Kránitz Zsolt (szerk.): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”* i.m. 328–343., Tömösközi Ferenc: Galambos Zoltán élete és munkássága. In: *A hit és közösség szolgálatában. Életutak a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban.* Tömösközi Ferenc (szerk.): Komárom, 2018. 92–110.

76. Búcsi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 399/1943.

77. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 458/1943.

78. DREL I. 6. Teológiai Akadémia iratai. Első lelkészképesítő vizsgálati jegyzőkönyv 1911–1951. 1/1943. Az eseményről beszámolt a *Dunántúli Protestáns Lap* is és az októberben tartott egyházkerületi közgyűlésen is megemlékeztek a sikeresen letett vizsgáról. DPL 1943. 40. DREL I. a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1943. okt. kg. 124.

Az ehhez szükséges életrajzi adatokat és a szükséges dokumentumokat is mellékelte.⁷⁹ 1943. február 28-án még pótlólag Gyöngyösről elküldte tanári oklevelének hiteles másolatát. (Fazekas Mihály a dokumentumokat is visszaküldte Erőd részére március 6-án.)

Erődöt Soós Károly esperes 1943. március 1. hatállyal kirendelte a kamocsai gyülekezetbe segédlelkésznek.

Ez idő alatt Galambos Kossár Istvánné nagytiszteletű asszonnyal már megszervezte első kamocsai szolgálatát március első hétvégéjére: szombati nap percre pontosan mikorra legyen az őt Kamocsára vivő megfelelő kocsni a gutai állomáson (délután 3 óra 19 perckor), stb.⁸⁰

A komáromi lelkész kamocsai útjára azonban már Erőd kirendelése miatt nem került sor. Galambos március 2-án kelt levelében közölte a nagytiszteletű asszonnyal: *Püspök Urunknál való látogatásom alkalmával közölte, hogy Kamocsára rendelt ki segédlelkészt, egy igen kiváló fiatal kollégát, s megígérte a mi kedves Püspök Urunk, hogy gondja lesz Kamocsára, s mindenkoron igyekezni fog azon lenni, hogy segédlelkész legyen a kamocsai nagy eklézsiában.*

Soós Károly esperes is megerősítette a segédlelkész kihelyezését, de a gondozói lelkészi feladatok ellátására továbbra is Galambos Zoltánt kérte fel.

Galambos Zoltán 1943. március 2-án kelt levelében kedves szavakkal köszöntötte az ifjú kollégát és részletes, szigorú utasításokkal látta el a gyü-

79. Az elküldött dokumentumok: születési anyakönyvi kivonat; érettségi és kiegészítő érettségi bizonyítvány; teológiai akadémiai leckekönyv; első lelkészképesítő bizonyítvány; mennyiségtan-természettan szakos tanári oklevél; doktori oklevél; életrajz. Életrajza: 1916. november 30-án születtem Gyöngyösön. Elemi iskoláimat és a reálgimnáziumot ugyanitt végeztem. 1934-ben érettségiztem jó eredménnyel. Egyetemi tanulmányaimat a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytattam, a bölcsészeti karnak voltam a mennyiségtan-természettan szakán. 1934-ben a „Károly Irén” fizikai versenyen II. díjjal tüntettek ki. 1936-ban alapvizsgáztam, mindkét szaktárgyamból kitüntetéssel. 1937-ben megnyertem az egyetem mennyiségteni pályadíját. Tanulmányom címe: *A Legendre és az u.n. ultraszfericus polinomok gyökereiről.* 1938-ban szakszavizsgáztam, mennyiségtanból kitüntetéssel, természettanból jeles eredménnyel. Ugyanez év őszén az Eötvös Lóránd Társulat tagjává választott. 1938/39. tanévben gyakorló tanár voltam a budapesti Madách Imre Gimnáziumban. Doktori vizsgát 1939. júniusában, tanári vizsgát 1940. január havában tettem. 1939 szeptemberében iratkoztam be a pápai Teológiai Akadémiára. 1941. február 27-én alapvizsgáztam jeles eredménnyel. Végbizonyítványom kelte 1943. február 20. dr. Erőd János. DREL I. 1. b. 589/1943. A tanári oklevele hiteles másolatát 1943. február 28-án Gyöngyösről küldte el Fazekas Mihály püspöki titkárnak. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 661/1943.

80. Kérem Nagytiszteletű Asszonyt, hogy méltóztassék ezt most vasárnap a templomban kihirdettni, hogy akinek a lelképásztortól van tanácskérése, aki kereszteni és esküdni szeretne, azt mind ezen idő alatt végeztetheti el. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 459/1943.

lekezeti szolgálattal kapcsolatban:

Nagy örömmel és szeretettel köszöntöm és különösen örvendek amiatt, hogy ilyen nagy buzgóságú Testvért küldött ki a mi kedves Püspök urunk Kamocsára. Kérem is, hogy szíveskedjék a folyó gyülekezeti ügyeket ellátni (prédikál, esket, keresztel, temet, anyakönyvi kivonatokat ad ki, betegeket látogat és ellátja a legszükségesebb lelkipásztori teendőket), Semmi újítást nem kezdünk, mert mi mindenkiben folytatni kívánjuk a harctérre távozott lelkipásztor úrnak a munkáját. Szószéki igeszolgálatban is a személyes hitélet és a hűséges Krisztus-követés legyen a példaadásunk és a gyülekezet előtti bizonyágtevésünk lényege. Ha valamiben nehézség adódna elő, szíveskedjék engemet értesíteni, s majd megbeszéljük együtt a teendőket. Presbiteri gyűlést, ha múlhatatlanul szükségesnek tart, azt szíveskedjék megindokolva velem közölni, hogy időm beosztását a szerint intézhessem, hogy a presbiteri ülés levezetésére kimehessek. Egyebekben is kérem, hogy időnként legyen olyan kedves értesíteni engemet a kedves kamocsai gyülekezet dolgairól. Kérem továbbá, hogy az iskola, és a már előbb is meglevő belmissziós munkák atyafiságos támogatását bölcs körültekintéssel és szeretettel pásztori gondoskodásába venni szíves legyen.

Ha Komáromba volna útja, úgy igen örülnék annak, ha meglátogatna.

Az egyházi bevételek, adók és adományok az eddigi szokás szerint kezelendők, a stólák a Nagytiszteletű Asszonynak adandók át addig is, míg az esperes úr nem intézkedik másként. Persze odautazása költségeit és ellátását az Egyházi Törvények értelmében a Nagytiszteletű Asszony fedezi addig is, míg az esperes úr másként nem intézkedik, ugyancsak a segédlelkész tiszteletdíjának a dolgában is az esperes úr kezében van a döntés. Tessék hivatalosan írásban jelezni esperes úrnak – ha eddig ez nem történt volna meg – megérkezését, azt is, hogy átvette a segédlelkészi dolgok végzését, hogy velem az érintkezést felvette s kérje a fenti anyagi természetű dolgokra vonatkozólag az esperes úr döntését.

Ezeket a fentieket ezért kellett közölni, hogy a kedves Kollégám tudja magát mihez tartani. Nem kívánok ilyen hivatalos stílusban írni, sem tárgyalni ezután, mert szeretném, ha elfogadná testvéri kézszorításomat és annak is örülnék, ha alkalmam lehetne minél többször testvéri beszélgetésre és baráti eszmecserére. Imádkozva gondolok munkájára. Áldja meg az Úr buzgóságát, csendesóráit, az Igében való elmélyüléseit, hogy saját életének sok

mennyei ajándéka lehessen láthatóvá az ottani kedves Kálvinisták között.⁸¹

Erőd március 6-án kelt udvarias levélben köszönte meg Galambos bizalmát és beszámolt az elvégzett feladatokról:

Hálásan köszönöm Nagytiszteletű Úr bizalmát és jóindulatát, s igyekszem várakozásának – Isten segítségével – megfelelni. Nagytiszteletű Úr utasításait mindig örömmel teljesítem, hiszen az idősebb testvér útmutatása az.

Jelenleg ismerkedem a gyülekezettel, a gondnok és a presbiter urakat látogattam. Hetenkint két alkalommal a konfirmandusok oktatását látom el, egyszer hetenkint Gután tartok hittanórát (polgári iskola). A leányköri és KIE munka a nagytiszteletű úr eltávozása óta szünetelt, ezeket a munkákat is igyekszem felújítani.⁸²

Erőd Kamocsán 1943. március 7-én keresztelt először, az utolsó anyakönyvi bejegyzése időpontja 1943. április 22.⁸³ 1943. április 28-án a Püspöki Hivatalba írt levélben kérte Kossár István elmaradt emelt kor- és családi pótlékának kifizetését.⁸⁴

Soós Károly esperes Erőd Jánost május 1-i hatállyal maga mellé rendelte Búcsra esperesi segédlelkésznek.⁸⁵

Dr. Erőd János segédlelkész nevét a gyülekezeti jegyzőkönyvében 1943. június 27-i presbiteri gyűlésen említették először, mint jegyzőkönyvvezetőt,⁸⁶ majd az 1943. november 4-én megtartott gyűlésen az egyházközség és a népiskola költségvetését olvasta fel.⁸⁷ A későbbiekben már nem fordult elő a neve.⁸⁸

A keresztelési anyakönyv az adott (1943. május 1.–1943. november 15.) időszakban hiánytalanul megmaradt: innen tudható, hogy az említett pár hónapban történt 15 keresztelésből 14 esetben Erőd János volt a keresztelő

81. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 568/1943.

82. Kamocsai Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 151/1943.

83. Ezúton is köszönöm Pogány Krisztina volt kamocsai nagytiszteletű asszony szíves közlését, segítségét.

84. Kamocsai Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 253/1943.

85. DREL II. 257. a. Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei. 1943. 10, 15. Soós Károly esperes Győry „Mély tisztelettel bejelentem, hogy a Komáromi Református 1943. május 1-én a segédlelkészek elhelyezésében a következő változások történtek: Nagy Imre segédlelkészt Vágfarkasdról Kamocsára; Erőd János dr. segédlelkészt Kamocsáról Búcsra; Tóth Mihály segédlelkészt Búcsról Vágfarkasdra kirendeltem. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 1387/1943.

86. A búcsi ref. egyház presbiteri jegyzőkönyve. 1932–1947. 134–135.

87. A búcsi ref. egyház presbiteri jegyzőkönyve. 1932–1947. 138–139.

88. Erőd búcsi gyülekezetben végzett szolgálatairól Csekes Ilona segítségével tudtam meg többet. Ő digitalizálta a meglévő keresztelési anyakönyvek és presbiteri jegyzőkönyvek azon oldalait, ahol feltűnik Erőd János neve. Köszönet!

lelkipásztor. 1943. május 11-én keresztelt először, november 7-én utoljára. Az anyakönyvi bejegyzés világosan megmutatja, hogy a november 21-i keresztelést már Kiss Károly segédlelkész végezte.⁸⁹

1943. augusztus 24-én részt vett a komáromi református egyházmegye Révkomáromban tartott közgyűlésén.⁹⁰

Soós Károly esperes 1943. október 30-án közölte Győry Elemér püspök úrral,⁹¹ hogy Erőd János saját kérésére távozik Búcsról és a Timótheus Árvaházban vállal segédlelkészi szolgálatot.⁹²

Komáromi segédlelkész

1943. november 15-től a komáromi Timótheus Árvaház segédlelkésze. Az árvák között végzett szolgálatáról Janovszky István tatabányai lelkész⁹³ visszaemlékezése tudósít: *Volt egy másik találkozásom felejthetetlen református, de zsidó származású tanárral. Dr. Erőd Jánosnak hívták. Matematika-fizika doktorátusa mellé lelkészi oklevelet is szerzett. Én akkor a Révkomáromi Timótheus Árvaház lakója voltam. Ő itt bújt el a nyilasok elől, és kapott menedéket. Velem foglalkozott legtöbbit, mivel magántanuló voltam, de a többieket is instruálta. Akkor még nem tudtuk, hogy zsidó származású,*

89. A búcsi ref. egyház születési és keresztelési anyakönyve 1896–1948. 184–186. A búcsi református gyülekezet halotti anyakönyvei nagyon hiányosak az adott időszakban: az „utolsó” temetés 1933. december 27-én történt, majd 1945-től folytatódik az anyakönyv, közben egy bejegyzés: *az oroszok elvitték a hiányzó lapokat.* Köszönet Csekés Ilona önzetlen segítségéért!

90. DREL II. 257. a. Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei. 1943. 5.

91. Győry Elemér DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. DREL Gimnáziumi anyakönyv. Gerecsei Zsolt – Köblös József – Kránitz Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). In. *Acta Papensia*. 2012/1–4. 334–335.

92. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 4801/1943. *Dr. Erőd János a komáromi Timótheus Árvaházhoz kéredzett, mivel a gyermekneveléshez érez hajlamot. Talán ott jobban is megfelel.* DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 5051/1943.

93. Janovszky István lelkész 1929. szeptember 5-én született Nagybányán (Szatmár vm.). A Révkomáromban megkezdett tanulmányait Pápan, a Református Kollégium Gimnáziumában folytatta 1947–1949 között, 1949-től az intézmény 1951. évi bezárásáig a pápai Teológiai Akadémián növendéke. Teológiai tanulmányait Budapesten fejezte be. Majd egy évtizedes segéd- és helyettes lelkészi szolgálat után a tatabányai gyülekezet választotta meg lelkészének, ahol nyugdíjba vonulásáig, 2000-ig szolgált. Felesége a tati születésű Pál Eszter gyógyszerész volt. Janovszky István 2019. augusztus 11-én hunyt el. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. DREL I. 6. Teológusok személyi lapjai. Pápai Református Kollégium értesítői. 1947/48. 38. Beliczay Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: Pap László – Bucsy Mihály (szerk.): *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955.* A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Bp., 1955. 216 (759. sz.). Gerecsei Zsolt – Köblös József–Kránitz Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). In. *Acta Papensia*. 2012/1–4. 334–335.

*nehogy eljárjon a szánk. Mai napig hatása alatt vagyok egyéniségének, tudásának, és ami ezeknél sokkal többet mond: Krisztusba vetett mély hitének. Ő nem csak lelkileg, hanem testileg is Jézus követője volt. Az ötvenes évek végén tudtam meg, hogy az egyik lelkész feljelentette a nyilasoknál és Pápán kivégezték. Menyasszonyát ment látogatni Pápára.*⁹⁴

A komáromi Timótheus Árvaházban végzett szolgálatát a – törzskönyvi lapja mellett – az Árvaház pecsétjével ellátott, a pápai Teológiára írt levelei is bizonyítják. Pápán, mint árvaházi segédlelkészt tartották nyilván, bár segédlelkészi kongruában nem részesült.⁹⁵

1943. november végén palástsegélyt kérő levéllel kereste fel a teológia igazgatóját és a püspöki hivatalt is, mivel a vonaton személypoggyászként feladott csomagjából ellopták a palástját,⁹⁶ illetve engedélyt kért, hogy a II. lelkészképesítő vizsgát 1944. szeptemberében tehesse le, azzal az indokkal, hogy a nyári hónapokban sokkal könnyebben elő tud készülni a vizsgára.⁹⁷ Pongrácz József terjesztette fel Erőd János árvaházi segédlelkész kérvényét Győry Elemér püspökhöz. Püspök úr engedélyezte a kérést: *azzal azonban, hogy oklevele csak az 1945. év február havában lesz érvényes. Pápán, 1944. évi január hó 21-én.*

1944. január 13-án kelt levelében Soós Károly esperes azon püspöki kérdésre, hogy a komáromi egyházmegyében ideiglenesen nélkülözhető segédlelkész van-e, azt válaszolta, hogy egy létszám feletti segédlelkész van a Komáromi Református Egyházmegyében, mégpedig Komáromban, a Timótheus Árvaházban dr. Erőd János, *„mivel Tóth Kálmán árvaházi lelkész egyházmegyei missziói lelkészül alkalmazása még bizonytalan, s így nevezett is végezhet munkát a Timótheus Árvaházban. A komáromi segédlelkészre hitoktatás szempontjából nélkülözhetetlen szükség van.”*⁹⁸

A fenti dokumentumok ellenére a komáromi gyülekezetben kelt iratok azt érzékeltetik, mintha Erőd 1944. november 15-től nem is Révkomáromban

94. Janovszky István: *Ahogy én láttam... (pártállamvédelem az Egyházban)*. Janovszky István ny. ref. lelképásztor Emlékirata. 2003, [Miskolc]. 81.

95. 1944 januárjában és februárjában 3 komáromi segédlelkész kapott kápláni kongruát: Vörös Béla és Molnár Bálint gyülekezeti és Czukás Zsigmond Timótheus Árvaházi segédlelkész. MREZsL 2c. Konventi Kongrua Bizottság iratai. II. Kápláni kongrua ügyei. Kimutatás alkalmazott segédlelkésekről. 111. doboz 1944.

96. A kérést Győry Elemér püspök – a tanári kar javaslata alapján – teljesítette, 400 pengő visszatérítendő palástsegélyben részesítését engedélyezte. DREL I. 6. Teológiai ügyviteli iratok. 1943/44. 401.

97. Az engedélyt megkapta azzal a kikötéssel, *hogy oklevele csak az 1945. év február havában lesz érvényes*. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 287/1944.

98. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 194/1944.

tartózkodott volna. Sem az egyházközség anyakönyveiben, sem a presbiteri jegyzőkönyvekben, sem a diakóniai jegyzőkönyvekben, sem a révkomáromi gyülekezeti iktatott irataiban nem fordult elő a neve, ami azt jelenti, hogy semmilyen nyilvános szolgálatot nem végzett a komáromi gyülekezetben: nem esketett, nem temetett, nem keresztelt, nem vett rész a presbiteri gyűléseken, a nyilvános diakóniai munkában, stb.⁹⁹ Komáromban nem, de Gyöngyösön végzett nyilvános szolgálatot: 1943. december 12-én keresztelt. A gyöngyösi keresztelési anyakönyvbe utólag, 1944. január 1-én dr. Szurmó László gyülekezeti lelkész bejegyezte, hogy dr. Erőd János keresztelte meg az izraelita vallásról áttért Kóbor Józsefet, Kóbor József izraelita borkereskedő és Diamant Eszter izraelita háztartásbeli fiát. Az újonnan megkeresztelt Kóbor József keresztzülei, Erőd János szülei voltak: dr. Ehrlich Mihály és Weisz Anna.¹⁰⁰

1943. november közepe és 1944. március eleje között egyetlen Komáromban kelt hivatalos levélben szerepelt a neve: 1943. november 24-én a Püspöki Hivatalhoz küldött levélben Galambos Zoltán gyülekezeti lelkész Erőd számára is megkérte Győry Elemér püspöktől a papi kedvezményhez szükséges egyházhatósági igazolványt. A géppel írott levélre utólag, tollal írták rá Erőd János nevét.¹⁰¹

Az 1943. évi gyülekezeti összeírásokhoz csatolt lelkészi önéletrajzok írói között sem található a neve.¹⁰² A komáromi lelkész a 880/1943. számú püspöki körlevél rendelkezése szerint Soós Bélának Debrecenbe és a pápai Püspöki Hivatalba is elküldött lelkipásztori életrajzokkal kapcsolatban jelentésében felsorolta a révkomáromi gyülekezetben önéletrajzot írt lel-

99. A komáromi ev. ref. egyház Házassági Anyakönyve V. 1902–1948. Halottak Anyakönyve VII. 1935–1993. Szülöttek és megkereszteltek Anyakönyve VIII. 1940–1969. A Révkomáromi Református Gyülekezet presbiteri jegyzőkönyvei. 1943. és 1944. A Révkomáromi Református Gyülekezet diakóniai jegyzőkönyvei. 1943. és 1944. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok.

100. A gyöngyösi egyesült prot. egyház Keresztelési Anyakönyve 1906. évvel kezdve. 67.

101. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 5150/1943. Püspök Úr válasza: *A kért egyházfőhatósági bizonyítványokat – dr. Erőd János segédlelkész úr részére is – van szerencsém tisztelettel megküldeni.* DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 5150/1943.

102. A Soós Béla debreceni teológiai tanár kezdeményezte gyülekezeti összeírásokról: Kránitz Zsolt (szerk.): *„A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943 - A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2. Pápa, 2013. 7–30.* Szabadi István (szerk.): *„Itt viharzott át felettünk...” I. Református lelkész-önéletrajzok Kárpátaljáról és Partiumból, 1942-ből.* Debrecen, 2008. Szabadi István (szerk.): *Tiszántúli református lelkész-önéletrajzok 1942–1944. I–II.* 2016. Debrecen – Nagyvárád (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XVIII.) Tömösközi Ferenc (szerk.): *Az Ige erejével. Lelkészi életrajzok és adattár Gömörtől a keleti határig.* Komárom, 2022.

készek, segédlelkészek és lelkészözvegyek nevét:

1. *Egy csomagban külön az itten szolgáló hitoktató lelkész: Antal Gábor, valamint a két segédlelkész: Molnár Bálint és Vörös Béla, továbbá az itteni ref. árvaháznál és ref. internátusban szolgáló lelkész: Tóth Kálmán és segédlelkészének: Csukás Zsigmondnak az életrajza.*

2. *Alul is írott Galambos Zoltán itteni lelképásztor életrajza.*

3. *A Komáromban lakó ref. lelkész-özvegyek életrajza, és pedig: Juhász Pálné (Nagysallóról), Kerekes Józsefné (Csúzról), Vargha Károlyné (Jókaról), Csiba Imréné (Dunamocsról), Boross Kálmánné (Kamocsáról), Tóth Kálmánné (Deákiról való lelkész özvegyének) életrajza külön.*¹⁰³

Komáromi életéről, szolgálati lehetőségeiről a komáromi gyülekezeti segédlelkész, Molnár Bálint szabadságolása és ezzel összefüggésben a kiutalt segédlelkészi kongrua körüli problémákkal kapcsolatban megfogalmazott levelek adnak felvilágosítást.

Molnár Bálint komáromi segédlelkész 1944. február 15-től három hónapos tanulmányi szabadságot kért,¹⁰⁴ hogy bekapcsolódhasson a Bereczky Albert¹⁰⁵ és Békefi Benő¹⁰⁶ nevével fémjelzett Evangelizációs Baráti Társaság

103. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 3383/1943. DREL I. 1. a. 5399/1943. A beküldött önéletrajzok megjelentek: Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943 - A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 13. Jubileumi kötetek 2. Pápa, 2013. 328-359.

104. Molnár Bálint (1911-1988) református lelkész 1943-1944 között Komáromban segédlelkész, 1945-től Nyíregyházán intézeti lelkész. 1974-ben vonult nyugdíjba. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. DREL V. 1. f. 3 (Első lelkészképesítő vizsgálati jegyzőkönyv 1911-1951.). 2/1942. DREL I. 6. Teológusok személyi lapjai. 1932/33. 6o. TtREL I. 1. i. 25. Lelkészi törzslapok (2092. sz.). Gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/414099>

105. Bereczky Albert (1893-1966) református lelkész, püspök 1930-tól Budapesten a Pozsonyi úti, 1953-tól a Kálvin téri gyülekezet lelkésze. 1948-1958 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. RL A/1f. Törzskönyvi lapok. Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Bp., 1977. 69.

106. Békefi Benő (1909-1964) református lelkész, teológiai tanár, püspök 1941-től Nyíregyházán szolgált, 1953-tól a debreceni, 1958-tól a budapesti teológia professzora. 1961-től dunaalmási, 1963-tól vespérméi lelkész. 1962-től a egyházkerületi főjegyző a Dunamelléken, 1962-től a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. DREL I. 1. z. Lelkészi törzslapok. TtREL I. 1. i. 24. Lelkészi törzslapok (1922. sz.). Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Bp., 1977. 162.

munkájába.¹⁰⁷ Az esperes az engedélyt megadta,¹⁰⁸ a távozni készülő segédlelkész helyett a Konventen Erőd Jánost jelentette be kápláni kongruára jogosult segédlelkészként.¹⁰⁹ Molnár Bálint azonban nem hagyta el a gyülekezetet, továbbra is ott szolgált (az anyakönyvek tanúsága szerint keresztelt, esketett és temetett is, részt vett a presbiteri gyűléseken).¹¹⁰ Galambos Zoltán többször is kérte az esperest, majd Győry Elemér püspököt alkalmas segédlelkész kiküldésére.¹¹¹ Közben Békefi Benő és Bereczky Albert is sürgették mind a gyülekezeti lelkészt, mind a püspököt, hogy a nagyon is érthető és indokolt lokális látóköri ellenére engedjék el Molnár Bálintot.¹¹² 1944. március 17-én közölte Győry Elemér Galambossal, hogy Soós Károly esperes úr le-

107. Galambos Zoltán gyülekezeti lelkész Soós Károly esperesnek: *Ha Isten is úgy akarja, ezzel a lépésével nagyobb megbízásra jut, mint különösen kiváló és áldott szavú igehirdető. [...] Azt gondolom, hogy ha bevállal Molnár Bálint segédlelkész úr evangelizátornak is, azzal csak elismerést hoz a tractusunkra, hogy innét ívelt fel az útja a nagyobbra biztatás terén.* Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 191/1944.

108. *Esperesi határozat. Molnár Bálint révkomáromi segédlelkésznek 1944. február 15-től kezdődőleg három hónapig tartó tanulmányi szabadságot adok azzal, hogy fizetése ezen időben a helyettesítést végző segédlelkészt illeti.* Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 192/1944.

109. A segédlelkészek 1944. évi márciusi és áprilisi kongruakimutatásában a komáromi gyülekezet segédlelkészei: Vörös Béla és dr. Erőd János. A Timótheus Árvaház segédlelkésze továbbra is Csukás Zsigmond. MREZSL 2c. Konventi Kongrua Bizottság iratai. II. Kápláni kongrua ügyei. Kimutatás alkalmazott segédlelkészekről. 111. doboz 1944.

110. 1944. február 22-én Vörös Bélával és Galambos Zoltánnal közösen végzett esketést. Április 11-én kétszer is Molnár Bálint esketett. A komáromi ev. ref. egyház Házassági Anyakönyve. V. 1902–1948. 1944/10. sz. 250.; 1944/17. és 18. sz. 252. 1944. február 25. és 1944. március 19. közötti temetéseket is ő végezte. Halottak Anyakönyve VII. 1935–1993. 1944/13, 14, 15, 16. sz. 85. 1944. február 21-én ő keresztelte Csalava Kálmán római katolikus vallású péksegéd és Póda Krisztina református vallású komáromi lakos szülők Gabriella nevű leányát és 1944. április 11-én Horváth László munkás és Polgár Jolán református vallású és komáromi lakos szülők László fiát. Szülöttek és megkereszteltek Anyakönyve VIII. 1940–1969. 1944/44. sz. 44.; 1944/26. sz. 46.

111. 1944. március 14-én kelt levél: *Így újból csak Főtiszteletű Püspök Urunkhoz viszem ezt a problémát azzal a kéréssel, hogy bár nehéz szívvel bocsátom el ezt a valóban kiváló munkatársamat, de belátva a magasabbra hivatás parancsát: méltóztassék helyébe valaki alkalmas kollégát küldeni, aki Molnár Bálint testvérem itteni igazán értékes és sok munkáját valamiképpen át tudná venni. A napokban valószínűleg találkozom Békefi Benő Nagytiszteletű Úrral és vele is erről a kérdéstről fogok tanácskozni.* Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 706/1944.

112. Bereczky Albert lelkész Győry Elemér püspöknek 1944. március 3-án: *Engedd meg, hogy a konventi missziói bizottsági ülésen történt beszélgetésünkre és különösen a végén mondott ígéretedre visszaemlékezve tisztelettel és nagy szeretettel kérjelek: tedd lehetővé Molnár Bálintnak az Evangelizációs Baráti Társaság munkájában való beállását. Ha a komáromiak – akár az egyházköziség, akár az egyházzmgye – esetleg nagyon érthető és indokolt lokális látóköri miatt nem tudják Molnár Bálintot elengedni, az volna a tiszteletteljes kérésem: kegyeskedj Molnár Bálintot a Magyar Ébredés Református Testvérházhoz mint a Dunántúli Egyházkerület felügyelete alatt álló diakonisszaintézethez, amelynek székhelye Tatán van, segédlelkészként kirendelni.* DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 818/1944.

veléből megnyugvással látta, hogy Komáromban dr. Erőd János segédlelkész alkalmaztatott, így a teendők ellátásában fennakadás nem lesz.¹¹³

Galambos Zoltán 1944. április 1-én kelt levelében írottak világítják meg pontosan, hogy Molnár Bálint február 15-től szabadságolt segédlelkész miért maradt továbbra is a komáromi gyülekezetben: *Szabadjon megírni most mindjárt, hogy az itteni presbitérium elnöki tanácsa a leghatározottabban elzárkózott azon kérésem elől, hogy dr. Erőd János segédlelkész urat kérjük ide Molnár Bálint testvérünk helyébe. Nagyon kértek az uraink, hogy ilyen értelemben tolmácsoljam a kérésüket egyházi feletteseinknél. Belátom álláspontjuknak erejét, különösen az utóbbi események után. A mi vezető uraink majdnem kivétel nélkül mind erős LIGA-tagok, s így a zsidóellenes felfogásuk tiltakozik az ellen, hogy nekik volt zsidó hirdesse az Igét, vagy tanítsa gyermekeiket. Én vagyok itten is a hibás, hogy olyan hiányosan tudtam csak hirdetni az Igét, hogy ebben nem kaptak még nagyobb világosságot.*

Miután az iskolák bezárultak, szabadjon azt kérnem, hogy méltóztassék Csukás Zsigmond, vagy Nagy Gyula segédlelkészeket Molnár Bálint kollégám helyébe kicserélni engedni. Ilyen értelemben teszek előterjesztést Esperes Urunknak is, aki tévesen rendelte ki (engem nem is értesítve, tehát csak papirosan) dr. Erőd kolléga urat, pedig itten még ma is Molnár Bálint a segédlelkész.¹¹⁴

Győry Elemér püspök 1944. április 4-én a Komáromi Református Egyházmegye espereséhez, Soós Károlyhoz irányította a komáromi lelkészt: *Legyen szabad ezzel kapcsolatban megemlítenem azt, hogy a magam részéről is igen helyesnek és kívánatosnak találom Csukás Zsigmond, akár Nagy Gyula segédlelkész áthelyezését Molnár Bálint helyére. Méltóztassék ez irányban az esperes urat megkeresni, aki saját hatáskörében intézkedik.¹¹⁵*

Galambos Zoltán postafordultával, április 14-én az alábbiakat írta Soós Károly esperesnek: *Mint jelentettem is volt, dr. Erőd János úrnak idehelyezése ellen csekélységemnek nem lett volna kifogásom, de az egyházi elnöki tanács*

113. *Egyelőre az esperes úr leveléből némi megnyugvással látom, hogy Komáromban dr. Erőd János segédlelkész alkalmaztatott, így a teendők ellátásában fennakadás nem lesz. Tisztelettel kérem, hogy addig szíveskedjék türelemmel lenni, míg az esperes urakkal értekezletet tarthatunk, amidőn sorba vesszük a káplántartó helyeket, és ahol lehet, redukálunk, illetve feltételezen szüneteltetjük a káplántartást. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 1131/1944.*

114. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 1413/1944.

115. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 1015/1944.

a leghatározottabban tiltakozott még csak a gondolata ellen is ennek, és arra kért, hogy úgy az esperes, mint a püspök urainknál járjak el azzal a kéréssel, hogy hozzánk ne méltóztassanak nevezett kolléga urat segédlelkésznek küldeni.

Amennyiben a fenti kérésünk Csukás Zsigmond segédlelkész úrnak idehelyezésével kapcsolatban találkozna Főtiszteletű Esperes Úr bölcs véleményével, úgy kérném, hogy ez ügyben leiratát szíveskedjék eljuttatni az itteni hivatalnak. Molnár tiszteletes urat már annyira sürgetik az ő országos viszonylatban fontos munkájának elkezdésére, hogy az volna szinte a legjobb, ha Esperes urunk telefonon méltóztatna előre közölni elhatározását.

1944. április 19-én az esperes kirendelte Csukás Zsigmond árvaházi segédlelkészt félnapi szolgálattételre.¹¹⁶

Galambos Zoltán lelkész 1944. április 20-án kelt levélben Békefi Benőnek is beszámolt a kialakult helyzetről: *Végre el lehetett intézni a Bálint dolgát. Már igen kellemetlen volt nekem is. Még mintha én lettem volna az egésznek az oka! Pedig Bálint majd elmondja, hogy hol „csúszott el” a kérdés. Így most közlöm, hogy a mai naptól kezdve Bálint már szabadságon van 3 óra, s ha ennek letelte után vissza akarna ide jönni, a hely számára szabadon tartatik. Áldással szolgált itten a kedves Bálint és hűséggel. Kívánom is az Úrtól, hogy szolgáljon az eltávozása is Isten Dolgának a javára!*¹¹⁷

Molnár Bálint evangelizáló lelkész magyarázata a komáromi presbitériumnak a kialakult helyzetről: [...] *a helyettem kiküldendő segédlelkész kollégámat nem tudta akkorra a fölöttes egyházi hatóság helyemre beállítani, illetőleg a bejegyzett segédlelkész nem vehette révkomáromi szolgálatát, nekem február 19-re megadott szabadságot csak április 20-án kezdhettem meg ténylegesen. Ennek a következménye az lett, hogy az állami fizetéskiegészítés (kongrua) már március és április hóra nem az én nevemre jött, hanem dr. Erőd János segédlelkész úr nevére. Ő nekem a márciusi összeget személyesen átadta, mert azt ő kapta kézhez a postán. Az áprilisi részt azonban már nem tudta átvenni, mivel akkorra a szolgálati viszonyában is olyan fordulat állott be, ami ezt lehetetlenné tette. Így az az összeg visszajutott a posta útján a kiutaló hivatalhoz.*¹¹⁸

116. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület iktatott iratai. 3147/1944.

117. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. 1029/1944.

118. Révkomáromi Református Gyülekezeti Levéltár. Iktatott iratok. A levél jelzet nélküli, 1944. szeptember 15-én írta Molnár Bálint Nyíregyházán.

Soós Károly esperes a püspöknek: *Nem fedi a valóságot Molnár Bálintnak az az állítása, hogy érdemlegesen választ kérésére csak április hó 19-én kapott. Február hó 14-én Galambos Zoltán telefonon fordult hozzám az engedélyezés tárgyában, és én nyomban megadtam hozzájárulásomat, utána meg is írtam az engedélyt, amelyet legközelebbi Komáromba menésemkor személyesen át is adtam. Mivel pedig Molnár Bálint az engedélyezés után visszamaradását nekem nem jelentette, ellenben Főtiszteletű Püspök Úr rendelkezése folytán dr. Erőd János segédlelkészül alkalmazását jelentette a lelkész, akinek szószéki szolgálata ellen tiltakozott a presbitérium. Így került dr. Erőd János a kápláni kimutatásba március és április hónapokban. Ezért kérte a lelkész április hó 19-én Csukás Zsigmond segédlelkész fél napi alkalmazását. Ezek után és felelősséget Molnár Bálint február 14-e utáni időben kívánt kongruája szempontjából nem vállalok, de mégis az ő részére való kiutalás iránti lépéseket javaslom.*¹¹⁹

Élete a német megszállás alatt

A fentiekből kitűnik, hogy az érintettek nem vállalták a felelősséget Erőd alkalmazása ügyében. A komáromi presbitérium döntését, hogy a segédlelkész származása miatt nem szolgálhat a gyülekezetben, nem változtatták meg. A német megszállás miatt Erődnek mindenképpen el kellett hagynia városát. Galo Vilmos a Timótheus Árvaház bemutató munkájában írta 1944 tavaszáról: *Időközben az árvaház földszintjét német katonák szállták meg, így az árvaház lakói először az emeletre költöztek, ahol menekültek voltak elszállásolva, majd a Zámory utcai internátusi épület pincéjében találtak menedéket a bombázások elől. Felvetődött, hogy ideiglenesen a környező falvakba költöztetik az árvákat, de végül csak a kisebb gyerekeket küldték ki vidékre Gizella testvér felügyelete alatt, a többiek helyben maradtak.*¹²⁰

Miután 1944 áprilisában elhagyta Komáromot, Gyöngyösön próbálta menteni családját – eredménytelenül: szüleit és húgát, Mártát Auschwitzba deportálták; nem tértek vissza.¹²¹ 1944 nyarán szoros kapcsolatot ápolt a volt teológustárssal, Éliás Józseffel, a Jó Pásztor Bizottság egyik vezetőjével. A Jó Pásztor Misszió önkénteseként részt vett a mentési akciókban,

119. DREL I. 1. b. Dunántúli Református Egyházkerület ügyviteli iratai. 3147/1944.

120. Galo Vilmos: A komáromi Református Timótheus Árvaház története (1937–1948). In. *Iuxta Danubium* No. 17, 2001. A Duna Menti Múzeum Értesítője. Komárno – Komárom, 2021. 207–208.

121. DREL I. 1. a. Dunántúli Református Egyházkerület ügyviteli iratai. 2859/1944. sz.

segélyezésekben.¹²² Bár fizetett munkatársa nem lett a szervezetnek,¹²³ a Zsinati Levéltár és Sárovar Református Egyházközség postakönyve bizonyítja, hogy a szervezet megbízásából 1000 pengő támogatást vitt a sárovari internáló táborban élőknek, találkozott a helybeli gyülekezet lelkészével is. Szij Rezső sárovari lelkész¹²⁴ Éliásnak írt levelében számolt be találkozásáról Erőddel,¹²⁵ aki a táborról, az ott élők mindennapjairól is személyes tapasztalatokat szerzett.¹²⁶

1944. szeptember 19–20-án tette le második lelkészképesítő vizsgáját jeles eredménnyel. Dolgozatának címe: A pápai főiskola Tóth Ferenc korában.¹²⁷

Utolsó ismert – levéltári dokumentummal is igazolható – tartózkodási helye és ideje: 1944. november 17. Pápa, Veszprémi út 19. szám.¹²⁸ Esze Tamás, volt gyöngyösi lelkész, 1944. novemberében diakonissza intézeti lelkész (Lorántffy Zsuzsanna Egyesület Diakonissza Anyaháza) érdeklődött Erőd tartózkodási helyéről a pápai Püspöki Hivatalnál.

A visszaemlékezések szerint 1944–45 telén ismét Pápan tartózkodott; 1945 februárjában a nyilasok – feljelentés nyomán – letartóztatták, és azzal vádolták, hogy rádión tart kapcsolatot a közeledő szovjet hadsereggel. A Nemes-háznál tartott házkutatáskor sem rádiót, sem terhelő iratot nem találtak.

Bottyán János írta – Pongrácz Magdára hivatkozva –, hogy az azonosításra Trócsányi Dezső professzort kérték, aki szeretett tanítványát súlyosan megkínozva találta. Az emlékezők egybehangzóan állítják, hogy Erődöt és menyasszonyát Nemes Jolánt 1945 februárjában kivégezték, feltehetően a pápai

122. Éliás József: Mennybéli találkozás. In. *Megújhódás*. 1947/7 (1947. július 15.). 1.

123. A Bizottság fizetési listáin nem szerepel neve. MRZSL 15. 4. doboz (A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 15. fond „Jó Pásztor” zsidómisszió iratai. 4. doboz Pénztárbizonylatok 1944. június–1945. november.

124. Szij Rezső (1915–2006) református lelkész, művészet- és irodalomtörténész Pápan elvégzett gimnáziumi és teológiai tanulmányok után 1939–1947 között Sárovaron segéd-, 1947-től Pétfürdőn gyülekezeti lelkész. 1961-től Budapesten, az MTA Ipargazdasági Kutatási Csoport, 1969-től az Országos Széchényi Könyvtár főkönyvtárosa. DREL I. 1. z. Lelkeszi törzslapok. DREL I. 6. Teológusok személyi lapjai. 1934/35. 47. Varga Béla (főszerk.): *Veszprém megyei életrajzi lexikon*. (Bővített és javított kiadás. Veszprém, 2014. 979.

125. *A minap találkoztam Erőddel, bizony, ha meg nem ismer, én a gyanunál nem jutok tovább. Hiába, acra mindig rossz emlékező maradok.*

126. *Egyébként Erőd úgy is beszél, csak azt ne hidd, hogy olyan jó a dolguk, mint amilyennek ő látta. Hogy más táborokhoz képest jobb, ez még igen gyenge vigasz.*

127. Pápai Református Teológiai Akadémia második lelkészképesítő vizsgálati jegyzőkönyve. 1937–1944/5., *Dunántúli Protestáns Lap* 1944. 168.

128. DREL I. 1. b. Egyházközségi iktatott iratok. 4845/1944.

laktanya udvarán. Sírjuk ismeretlen.¹²⁹

Pápa város halotti anyakönyvének 1956. évi 237. számú bejegyzése: Nemes Jolán 1918. május 22-én született hajadon, Nemes János és Németh Mária lánya 1945. február 15-én hunyt el Pápán Halála hely és oka: ismeretlen.

Emlékezete

Erőd teológiai gondolkodásának középpontjában az élő Krisztus-hit állt. Nagyon művelt ember volt, mondhatni: tudós. Matematikus létére magyar szakosokat megszegyenítő alaposággal ismerte az irodalmat, kitűnően a filozófiát. Tudott franciául, németül. Ha életben marad, egyházának vagy az oktatásügynek, vagy a tudományosságnak jelessége lett volna – emlékezett róla a volt teológustársa, Bán Ervin.¹³⁰

Egy másik vélemény szerint „teológiai felfogásában az élő Krisztus-hit volt a domináns. A letűnt, megrögzött nézeteket kritizálta. Ígéretes jövőt építhetett volna tehetségével, szerénységével, következetes igazságra törekvéssel.¹³¹

A matematikus társadalom a kétezres évek első évtizedében fedezte fel ismét az ifjú matematikus 1939-ben írt dolgozatát:

A cikk olvasása közben meglepődve tapasztaltuk, hogy számos 21. századi eredményünk megtalálható ebben a régi cikkben, és a további fejlesztések alapvető gondolatait és módszereit is valamilyen formában ott vázolták fel. Alapos keresés után sem találtam nyomát annak, hogy a matematika területén megemlékeztek volna róla. Ez annál is meglepőbb, mivel cikkét, ha tartalmát részben már feledésbe merült is, többször idézték – 24 idézetet találtam –, azaz a mai napig »idézett szerző« maradt. Talán csak most kezdjük megérteni őt. Tudományos értelemben már biztosan állíthatjuk: gondolatai, munkássága még jobban túlélte a pusztítást, mint a mi erőfeszítéseink emlékének megőrzésére – írta 2007-ben Révész Szilárd matematikus. Abban az évben jelent meg angolul is az addig csak magyarul olvasható disszertációja.¹³²

Egyik zseniális fiatal matematikus, Dr. Erőd János, aki hitben élt, arra a kérdésre, hogy miként lehet hívő, holott a hitben sok érthetetlen dolog van,

129. Bottyán János: Emlékküvet őrizzük kegyelettel... Dr. Erőd János. In. *Református Egyház* 1964/7 (1964. július). 160–161.

130. Bán Ervin: Református vértanú Pápán. In. *Hetek*. 2000/9 (2000. február 26.)

131. Kövy Zsolt: A II. Világháború befejeződésének 60. évfordulója. In. *Theológiai Szemle*. 2005/3. 176–178.

132. Révész Szilárd: Megemlékezés Erőd Jánosról. In. *Matematikai lapok*. 2008/1–2. 1–8.

azt felelte: »Ha Isten beleférne az elmémbe, nem Ő, hanem én lennék isten. Mivel nem elmével, hanem egész valónkkal kell Hozzá közeledni, s mivel Ő Maga sem azt kívánja, hogy „értsd a te URADAT, Istenedet«, hanem hogy »szeresd a te URADAT, Istenedet«, Őrá hallgatok inkább, és nem az értelmi tagadás sugallatára». ¹³³ Éliás József Erődről írt szavaira rímelnek Fekete Károlynak 1989-ben Czeglédy Sándor teológiai professzor köszöntésére írt sorai: *Hívő és tudós teológusokra van szükségünk. A hitnek ugyanis nem a tudás, a tudásnak pedig nem a hit az ellentéte. A hit ellentéte a hitetlenség, a tudásé pedig a tudatlanság.* ¹³⁴

Annak ellenére, hogy a pápai Teológiai Akadémia professzorai, lelkésztársainak nagy része mindvégig támogatta Erőd Jánost teológiai tanulmányai elvégzésében, lelkészi szolgálatában, de az ellenséges politikai környezettől, az antiszemita, szélsőséges nézeteket valló egyháztagok, teológustársak meg nem értésétől ők sem tudták teljesen megóvni.

S talán megérdemelné, hogy az egyház, a Kollégium, a Teológia s a város, hol életüket kioltották, igazabban s hűségesebben őrizze meg emlékezetében, hogy olyan testamentumot adjon át az utódoknak, amiből ők is megértik a visszakérdező mártír üzenetét. ¹³⁵

133. Éliás József: *Bibliai Pszichológia, bibliai pszichológus*. Maecenatura Hungarica, Sipos Verlag D. 1987/88. 159–160.

134. Fekete Károly: A választott nép szolgálatában a 80 éves Czeglédy Sándor élete és munkássága. In: *A választott nép szolgálatában. Tanulmányok a 80 éves Czeglédy Sándor teológiai professzor tiszteletére*. Debrecen, 1989. 11.

135. Kövy Zsolt: A mártír visszakérdez. Erőd János emlékezete. In: *Reformátusok Lapja*. 2001/22 (2001. június 3.). 6.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

Mindszenty-kutatás – eredmények és feladatok¹³⁶

This study provides a comprehensive overview of the research history, results, and remaining tasks concerning Cardinal József Mindszenty (1892–1975), the last Prince Primate of Hungary, whose steadfast defence of the Catholic faith and Hungarian national identity made him a central figure of twentieth-century Roman Catholic Church history. Drawing upon Hungarian and international scholarship, the paper traces the evolution of Mindszenty studies from the earliest post-war publications and bibliographies through the documentation preserved by the Hungarian Mindszenty Foundation Archives to recent historiographical debates. The author reviews the major phases of research – ranging from the émigré collections and early biographical attempts to the later archival editions and Vatican correspondence – and highlights the complex relationship between historical inquiry, hagiography, and ecclesiastical politics. Special attention is devoted to the beatification process and to the methodological challenges it has raised for historians, theologians, and archivists alike. The article examines the interpretative tensions surrounding the Cardinal’s political and ecclesiastical legacy, his relationship with the Holy See, and the evolving understanding of concepts such as asylum, obedience, and primatial authority. The study concludes by identifying the principal directions for future scholarship, emphasising the need for a balanced, multilingual, and Vatican-based research perspective that can integrate the archival, canonical, and pastoral dimensions of Mindszenty’s life and mission.

Keywords: Cardinal József Mindszenty; Prince Primate of Hungary; Holy See diplomacy; beatification process; ecclesiastical historiography; Hungarian Catholicism; Vatican archives

136. Mindszenty József személyét és működését konferenciasorozatunk már tárgyalta: Fekete Rajmund: „A remény apostola” – Mindszenty József, In: Petheő Attila – Tömösközi Ferenc (szerk.): *Hitvalló egyház magyar mártírjai. II.* Komárom 2023. 28–37.

Bevetés

Mindszenty (1942-ig Pehm) József (1892–1975), 25 esztendeig zalaegerszegi apát-plébános,¹³⁷ 1944-től veszprémi püspök, 1945 augusztus/októberétől esztergomi érsek,¹³⁸ Magyarország hercegprímása,¹³⁹ 1946 februárjától a Római Egyház bíborosa volt. 1948 karácsony másnapján letartóztatták, koholt vádakkal beperelték, életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1949-es ítéleteit a Fővárosi Bíróság 1990. május 11-én semmissé nyilvánította.¹⁴⁰

137. A kérdésre a legjobb Balogh Margit: *Az Apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei*. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg 2019. – Ezúton köszönöm Balogh Margitnak, hogy jelen kéziratunkat lektorként átnézte és javította, kiegészítette.

138. 1945 augusztusában történt meg a pápai döntés, amelyet kalandos úton Nagy Töhötöm SJ hozott magával és az Actio Catholicán keresztül küldette meg Kalocsára. Grósz József kalocsai érsek, a Püspöki Kar ideiglenes elnöke vitte személyesen Veszprémbe, szeptember 8-án tudott beszélni Mindszentyvel, aki saját kérésére kapott 24 órás gondolkodási időt, s amelyből második nap is lett. Szeptember 14-én érkezett meg Kalocsára Mindszenty írásos beleegyezése, amelyet Grósz azonnal közzé is tett és a világi lapok már nyilvánosságra hozták. Szeptember 17-én adta közzé a kinevezés híret a budapesti Magyar Kurir, az egyházi hírigyűjtemény. A kinevezési bulla Rómában október 2-án kelt, a hivatal átvétele október 7-e. A rekonstrukcióra lásd Balogh Margit: *Mindszenty József 1892–1975*, i. m. 417skk. – 1973. december 8-ig, vagy még inkább 1974. február 5-ig volt esztergomi érsek, lásd Somorjai Ádám OSB: *Mindszenty József és az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának dátuma*. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18, hanem 1974. február 5., In: *Magyar Sion*. Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 99–115. Felvéve a következő kötetbe, uő: Ami az emlékiratokból kimaradt, VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975. (*Historia pro futuro 1*), Bencés Kiadó, Pannonhalma 2008. 19–31.

139. A hercegprímási cím herceg előtagjáról, úgy mint a Fürsterzbischof, Fürstbischof stb. feudális eredetű címekről XII. Piusz pápa idejében római utasításra lemondtak a Katolikus Egyház főpásztorai. (1951. május 12-e dátummal jelent meg a vonatkozó „Attentis dispositionibus” kezdetű dekrétum, amelyet a Konzisztoriális Kongregáció előljárói írtak alá. Lásd: *Acta Apostolicae Sedis*, 1951, 43. évf. 480 Az Új Ember fordításában, eléggé eldugott helyen, ennek lényegi része így hangzik: „Az Acta Apostolicae Sedis, a Szentszék hivatalos lapja, júliusi számában rendeletet közöl, melyben az egész világra elrendeli, hogy a főpásztoroknak eszentül tilos használni pecsétjükön, címerükben és aláírásukban a nemesi és egyéb megkülönböztető címeket. Tilos az ilyen címek használata akkor is, ha azok a püspöki, érseki vagy primási székhez kapcsolódnak.” Új Ember, 1951. VII. évf. 30. sz. 4. p. 4. hasáb, 3. hír. Köszönöm e hazai adat kutatását Dr. Schmelczér-Pohánka Évának, a Pécsi Egyházmegyei Könyvtár vezetőjének.) Mindszenty Józsefhez ennek a szentszéki rendelkezésnek a híre érthetően nem érkezhett meg, lévén fegyházban, szabadságvesztés alatt. Rekonstrukciónk szerint 1964. március 13-án még hercegprímásként, június 11-től primásként írt alá. Lásd: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971*. i. m. 253., 255. és 257., Az elnökökhöz írt leveleknél ez így alakul: 1964. március 25-én még hercegprímásként, 1964. április 29-től.

140. Zinner Tibor: Qui prodest? Miért menthette fel a Legfelsőbb Bíróság csak Nagy Imrét és társait, és miért nem Mindszenty Józsefet és társait is a rendszerváltás idején? In: *Büntetőjogi tanulmányok X*, Budapest 2009. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 23–40. Szerkesztette dr. Kahler Frigyes.; Uő.: Qui prodest? Miért menthette fel a Legfelsőbb Bíróság csak Nagy Imrét és társait, és miért nem Mindszenty Józsefet és társait is a rendszerváltás idején? In: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára, Adriányi Gábor professzor úr 80. születésnapjára ajánlva*, Hittel a Nemzetért Alapítvány, Budapest 2015. 245–258.

A koncepció per hatalmas világviszhangot váltott ki, emlékirataira számos kiadó pályázott, amely végül is 1974-ben jelent meg világnyelveken. Ismertsége világszerte nagy volt, ezért fogadták be, majd' 15 esztendőn át kezelték „vendégként” a budapesti amerikai követségen. 1971-ben hagyta el az amerikai nagykövetséget,¹⁴¹ egy rövid hónapig VI. Pál pápa vendége volt a Vatikánban,¹⁴² október 23-án este osztrák vízum nélkül, vatikáni útlevéllel hirtelen Bécsbe utazott, ahol haláláig az esztergomi érsek bécsi intézménye, a Pázmáneum¹⁴³ lakója volt: ez maradt meg neki élete utolsó esztendeiben. Innen látogatta a világ magyar diaszpóráját.

Szenvedései, életfogytiglani szabadságvesztése, egyházfejedelmi mivoltában is sértették őt, mélyen érintették a pártállami viszonyok között hitükért (meghurcolt) (főleg általa szentelt) papságot és híveket egyaránt, ezért sokan szent vértanúként tisztelték. Bár a pártállam idején – anélkül, hogy válaszolhatott volna – rendre rágalmazták,¹⁴⁴ ez a hívek jelentős részében nem kisebbitte érdemeit, csak növelte.

Mindszenty József a keresztény államiság, a katolikus királyság utolsó nagy képviselője, álláspontjáért politikai téren is megküzdött mind Zalaegerszegen, mind később Veszprémben és Esztergomban, majd az amerikai követségen és az emigrációban. Felfogása összefügg egy kilencszáz esztendőös államforma megszűnésével, továbbá a keresztény múlt megítélésének kérdésével. Ennek következtében nála egyház és állam egy, és a róla szóló véleményekben a politikai állásfoglalás kondicionálja az egyházit és tovább halmozódik a kölcsönös félreértés.

A boldoggá avatás alapjait az Amerikai Egyesült Államokban magyar pasztorációt végző ferencesek vetették meg, nevezetesen *Füzér Julián OFM* (1913–2005), aki – egy későbbi boldoggá avatás reményében – összegyűj-

141. A budapesti amerikai misszió előbb követség (Legation) rangban volt, 1966 végétől nagykövetség (Embassy). A nagykövetséget 1971. szeptember 28-án hagyta el.

142. A Vatikánban, a Szent János-toronyban (Torre S. Giovanni) lakott.

143. Pázmány Péter, aki esztergomi érsekként hivatali elődje volt, építtette az első épületet, az Esztergomi Főegyházmege és a magyarországi egyházmegyék bécsi szemináriumaként működött, ahol ösztöndíjas papok teológiai végzettségüket tökéletesítették, általában doktori fokozatot szereztek a bécsi tudományegyetem teológiai fakultásán. Számos szlovák főpásztor is itt végzett annak idején. Ma is az esztergomi főegyházmege intézménye, címe: IX. ker. Boltzmannngasse 14. Irodalom: Zombori István (szerk.): *A bécsi Pázmáneum*, METEM, Budapest 2002.

144. Mindmáig hiányzik ennek monografikus feldolgozása. Értékes doktori értekezést védett meg a PPKE-n Berek Patrícia: „Kertelés nélkül...” *Mindszenty József bíboros az 1956. november 3-i rádióbeszéd tükrében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, é. n. [2025]. Kézirat 230 lap.

tötte a kortársak vallomásait a hercegprímásról és a Katolikus Magyarok Vasárnapja (USA) révén megjelentette azokat.¹⁴⁵

A nyugati magyar diaszpóra és nem csupán a katolikus magyarság körében, töretlen maradt tisztelete, személye felmagasztosult, a kommunizmus áldozatát látták benne: alkalmas volt a saját egyéni és családi sorsok megismerésére: ha Mindszentyt ünnepelték, akkor saját maguk sorsát is kibeszélhették. 1971 után tett nyugati lelkipásztori útjai során nem csupán a magyar diaszpóra, hanem a többségi országok egyházai is ünnepelték őt. A magyar diaszpóra számára az ő látogatásai nem csupán a hitben, hanem a magyarságban való megerősítést is szolgálta.

Dolgozatunkban hercegprímásnak nevezzük őt, hiszen ő volt Magyarország utolsó hercegprímása, de a szakirodalom bíborosként emlegeti, mert 1964 után már így írt alá. Fehér vértanúságának adalékai, hogy életében két címétől is meg kellett válnia: a „herceg” előtagról és az esztergomi érsekségről, amelyet VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánított.

Amikor nevét említjük, spontánul feltolul a kérdés: hogy is áll a boldoggáavatás ügye Rómában, mikor lesz már végre Róma által is elismert boldog, majd pedig szent? 2025 nyarán, amikor e sorokat írom, már túl vagyunk azon, hogy Ferenc pápa (2019. február 12-én), aláírta az életszentség heroikus gyakorlásának dekrétumát, az ünnepélyes kihirdetéshez már csak az szükséges, hogy legyen hivatalosan is elismert csoda.

Tisztelete terjed, de nem annyira a szenté, hanem a köztéri szobrok számának növekedése révén a nemzeti hősé. Kérdés, hogy lesz-e belőle nemzeti hős, s ha lesz, nem azonnal, de ebbe az irányba mutatnak a jelek, legalábbis a politikailag jobboldalnak nevezhető körökben. Életművét sokan politikai céllal akarják aktualizálni. Ezért tisztelete még mindig megosztó, nem a nemzeti konszenzus irányába mutat, a közbeszédben még mindig megoszlanak róla a vélemények.

E helyen eltekintünk a Mindszenty-perrel kapcsolatos irodalom ismertetésétől, mert vizsgálódásunk középpontjában az ő személye és mindenkorri véleményalkotása áll. Nem foglalkozunk az őt rágalmazó írásokkal sem, amelyek nem tekinthetők tudományosnak és amelyek feldolgozása még nem készült el. Figyelembe vesszük a hagiografikus célzatú népszerűsítő

145. Füzér Julián: *Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján*, Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown 1987; *Mindszenty bíboros, a szent*, Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown 1989. Lásd még uő: *Mindszenty bíboros szentek között*, Agapé, Szeged 1995. (Az életszentség nagymesterei, 20.)

irodalmat, amely a római boldoggáavatási eljárást van hivatva megtámogatni, de nem a boldoggáavatásról, hanem a Mindszenty-hagyaték feldolgozásáról óhajtunk szólni, kísérletet teszünk a hatalmas írásos hagyaték feldolgozásainak összegzésére.

Tekintettel arra, hogy sem akadémiai, sem egyházi tudományos programról nem beszélhetünk, a Mindszenty Alapítvány tevékenységére¹⁴⁶ és egyes kutatók teljesítményére kell koncentrálnunk, röviden felsoroljuk a kutatókat és műveiket, elsősorban azokat, akik olyan szerencsések voltak, hogy munkáikat nyomtatásban megjelenhették.

A tudományos kutatás egyes állomásai időrendben

A korábbi kutatásból

A gazdag nyugati Mindszenty-irodalomból időrendben első Vecsey József (1913–1977) Mindszenty Okmánytára, amely három magyar, ill. német nyelvű kötetben tárta a nyilvánosság elé az 1944–1948 közötti periódus általa választott dokumentumainak válogatását, s amellyel Vecsey hiánypótló munkát végzett.¹⁴⁷ Az amerikai követségen tartózkodó hercegprímás születésének 70. évfordulójára kiadott német nyelvű tisztelegő kötet szintén Vecsey József érdeme¹⁴⁸ A hercegprímásnak az amerikai követségen készült napi jegyzeteit a Kardinál Mindszenty Stiftung jelentette meg 1979-ben,¹⁴⁹ ugyanígy a Közi Horváth József által válogatott szöveggyűjteményt, amely

146. A Kardinál Mindszenty Stiftung – Mindszenty Bátoros Alapítvány Vaduz (Liechtenstein) székhellyel jött létre és máig ott működik. A ,90-es évek elején alakult meg a Magyarországi Mindszenty Alapítvány, amely Budapest központban, hazánkban tevékenykedik. Időszaki tájékoztatója a „*Vértanúink – Hitvallóink*” c. periodika, mely 1995 óta évente négyszer jelenik meg.

147. Vecsey József: *Mindszenty Okmánytár. I. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek, II. Mindszenty harca, III. Mindszenty áldozata*, Oliver Ledermüller, München 1957; németül: Vecsey, József – Schwendemann, Johann, *Mindszenty-Dokumentation. Bd. I. Kardinál Mindszenty warnt. Reden, Hirtenbriefe, Presseklärungen, Regierungsverhandlungen 1944–1946*, Sankt Pölten 1956; *Bd. II. Ungarns Kirche in Kampf, 1946–1947*, Sankt Pölten 1957; *Bd. III. Prozeß gegen den Kardinál, 1947–1956*, Sankt Pölten 1959.

148. *Kardinál Mindszenty. Beiträge zu Seinem Siebzigsten Geburtstag*. Szerk. Josef Vecsey, Donau Verlag, München 1962. A német nyelvű írást azért vesszük föl, mert magyar szerzőtől van, és utólag megjelent magyarul: *Mindszenty bíboros. Írások hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Dr. Vecsey József, ford. Taczman Andrea, Közi Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény 2017.

149. Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*. A bevezető tanulmányokat írták, jegyzetekkel ellátták: Batthyány Iván, Hillenbrand, M. J., Csonka Emil. Mindszenty Alapítvány, Vaduz 1979.

az 1944–1975 között elhangzott szentbeszédeket tartalmazza.¹⁵⁰ Az „Emlékirataim” harmadik, első európai kiadása szintén az Alapítvány érdeme.¹⁵¹

1990 előtt ezek a művek csak sporadikusan jutottak be az országba, ugyanis sem postán, sem személyesen nem volt engedélyezett ezek behozatala, a határőrök előszeretettel kobozták el a pártállam által tiltott iratokat, így a Mindszenty-irodalmat, az „Emlékirataim”-at is.

A korai szakirodalmat leginkább a bibliográfiák révén követhetjük:

Nyomtatásban megjelent Mindszenty-bibliográfiák

- **1949** Mihalovics Zsigmond: Mindszenty-irodalom (értékeléssel), In: *Katolikus Szemle* (Róma), 1 (1949), 2. szám, 68–71.
- **1962** Vecsey, Josef: Mindszenty-Bibliographie (értékeléssel), n: *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu Seinem Siebzigsten Geburtstag*. Szerk. Josef Vecsey, Donau Verlag, München 1962. 299–319.
- **1977** Széplaki, Josef: *Bibliography of Cardinal Mindszenty. Katolikus Magyarok Vásárnapja*, Youngstown 1977. 31 lap. (64 könyv, 329 tanulmány, 4 newsletter, 7 film és három egyéb munka felsorolása abc-rendben).
- **1979** Hainbuch, Friedrich: Josef Kardinal Mindszenty – Versuch einer Bibliographie (értékeléssel), in: *Ungarn-Jahrbuch*, 10 (1979) 311–322.
- **2011** Mészáros István: *Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel*, Budapest 2011. 139 lap. (Alább csak szerző fontosabb munkáit vettük föl, a többit e kötetben találhatjuk meg.)
- **2013** Somorjai **Ádám** OSB: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Az emlékiratok négy nyelvi változatának szinoptikus elemzése*, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék–Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 2013. 290 lap. Bibliográfia: 251–281.
- **2015** Balogh Margit: *Mindszenty József 1892–1975*. MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest 2015. I–II. 800+760 lap. Bibliográfia: 1427–1478.

150. Közi Horváth József (szerk.): *Hirdtettem az ígét. Válogatott szentbeszédek, körlevelek, 1944–1975*, Mindszenty Alapítvány, Vaduz 1982. Hazai utánnyomás: Eötvös Kiadó, Budapest.

151. Mindszenty József, *Emlékirataim*, 3. kiadás, Kardinal Mindszenty Stiftung, Vaduz 1988. – Magyar nyelven a torontói Vörösváry Publishing jelentette meg 1974-ben, a második kiadást szintén, 1975-ben.

Az 1990 utáni periódus forráskiadása az 1945–1948 közötti szentbeszédék szövegkiadása.¹⁵²

A Mindszenty-kutatás mindmáig ható erejű, egyházilag elismert történései közül első helyen Mészáros István (1927–2021) munkásságát kell megemlítsük, aki az ELTE-n nemzedékeket tanított pedagógiatörténetre.¹⁵³ A kilencvenes évektől kezdve ontotta a vonatkozó publikációkat, amelyek a hercegprímás egész életét vizsgálta. Kutatásai során a boldogáavatási eljárás történéseként összeállította a Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárában (MMAL) őrzött kéziratos hagyaték leltárát *Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia* címmel,¹⁵⁴ majd saját költségén megjelentette a bíboros gondolatait rekonstruáló tételek listáját, bő idézetekkel.¹⁵⁵ Számos más írásában is támaszkodott az említett Levéltár kiadatlan anyagára.¹⁵⁶ E sorok szerzője, miután az esztergomi érseki szék megüresedésével kapcsolatos levelezést ugyanazon MMAL állományából közzétette, majd pedig ismereteinket a nyugati, főleg az Amerikai Nemzeti Levéltár állományába került amerikai külügyminisztériumi anyagok bevonásával bővítette, miközben elismeri életműve értékeit, elsősorban a vatikáni keleti politika összefüggésében vitatta eme újonnan közzétett forrásokról alkotott tendenciózus értékelését, munkamódszerét és nézeteit.¹⁵⁷ Vitánknak talán az a felismerés lehetne a hozadéka, hogy egy ilyen világszerte ismert személy esetében nem csupán a magyar nyelvű forrásokat kellene felkutatni és ismertetni, hanem azokat is, amelyek más nyelven, más optikából keletkeztek, főleg azokat, amelyek a személy beható ismeretén alapultak (kivált az amerikai diplomaták véleményét a követségi 15 évről).

152. *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*, Beke Margit (sajtó alá rendezte), Esztergomi Főegyházmegye, Esztergom, I. 1991., II. 1994. III. 1997.

153. Somorjai Ádám: Mészáros István iskola- és egyháztörténész, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségének tagja (1927–2021), in: *MEV* 33 (2021), 1-2. szám, 159–171.

154. *Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia*, Összeállította: A történéssz bizottság. Budapest 1995. Kézirat, 386 lap. Előszavát írta: Mészáros István. Mintegy 1600 irat, 96 könyv és 248 tanulmány jegyzéke. Kritikáját lásd: Somorjai Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, i. m. 104skk.

155. *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből. 1938–1975*. Magánkiadás, Budapest 1997.

156. Ezek bibliográfiájára lásd Mészáros István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2008. 357–366.

157. Lásd pl. Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, i. m. 20., 51., 87., 8. jegyzet; Somorjai Ádám: III/2. 130.; 280. 148. j.; 401. 80. j.; 402. 93. j. stb.; Mészáros István kritikája: Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–74 fordulójá). Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről, in: uő.: *Árnyak és fények*. i. m. 259–275. – Uő.: Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége (1971 nyara). Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről, in: uő.: *Árnyak és fények*. i. m. 207–226; uő.: Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez, in: *MEV* 21 (200) 321–348.

A korábbi kutatáshoz sorolhatjuk Adriányi Gábor (1935–2024) történész, a bonni egyetem Egyháztörténeti Intézete igazgató professzorának vonatkozó publikációit,¹⁵⁸ aki megsemmisítő kritikával illette a vatikáni keleti politikát. Véleményünk szerint ezek nem állják meg helyüket, mert csak Mindszenty bíboros esetével érvelt és ebben is hiányos forrásbázisra alapozott.¹⁵⁹

A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltár forrásközlései

Az „Emlékirataim” 2002-ben megjelent ötödik kiadását már a magyarországi alapítvány jegyezte,¹⁶⁰ amely 2005-ben gazdagon illusztrált Mindszenty-Albumot is megjelentetett.¹⁶¹ E sorok írójának forráskiadása VI. Pál pápa és Mindszenty levelezéséből 2007-ben jelent meg először.¹⁶²

Az „Emlékirataim” 2015-ben megjelent úgynevezett „kritikai” kiadását az Alapítvány a Helikon Kiadóval közösen gondozta. Itt a főszöveg nem egy, hanem három, egymástól stílusosan eltérő módon adja közre a különböző szövegváltozatokat, ami azt gyakorlatilag olvashatatlanná teszi. A jegyzetapparátus hatalmas, főleg az 1956 utáni részekben, de egyetlen egy alkalommal sem derül ki, hogy a jegyzetek hogyan viszonyulnak a főszöveghez. Így a tudományosság látszatát kelti ugyan, de ez a megoldás csak arra jó, hogy a megjelenés előtti kutatási eredményeket ne kelljen figyelembe vennie és arra, hogy mindenben Emlékező álláspontját igazolja.¹⁶³

158. Számos publikációja jelent meg magyarul és németül. Kiemeljük a ma is idézett munkáját: Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest 2004. Németül: Adriányi Gabriel: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.) Herne 2003.

159. Somorjai Ádám: „Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán, In: *MEV* 19 (2007), 1–2. szám, 219–224.; uő: Hazug vatikáni „Ostpolitik”? Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékiratai, In: *MEV* 24 (2012), 1–2. szám, 121–131.

160. Az első hazai, egyben 4. kiadás a Szent István Társulat reprintje, 1989-ből. 5. kiadás: Mindszenty Alapítvány – Gloria, Budapest – Kolozsvár 2002. Ennek az 5. kiadásnak és az azóta megjelent újabb két kiadásnak oldalszámai egymástól is eltérnek.

161. Kovács Gergely: *Isten embere. Szentől szembe Mindszenty bíborossal*. Magyarországi Mindszenty Alapítvány – Új Ember, Budapest 2005.

162. Somorjai Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscritto, Romae 2007; ennek magyar része uő: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975.* (Historia pro futuro 1), Bencés Kiadó, Pannonhalma 2008. Második, változatlan kiadás 2013.

163. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szerk. és s. a. r.: Soós Viktor Attila – Kovács Attila Zoltán. Mindszenty Alapítvány–Helikon Kiadó, Budapest 2015.

Újabbban megjelentek a bíboros szentbeszédei, amelyek az amerikai követségen,¹⁶⁴ ill. a bécsi Pázmáneumban hangzottak el.¹⁶⁵ A MMAL további kiadványai közül megemlíthjük a trianoni békekötésről írt jegyzeteiből válogatott forrásközlést.¹⁶⁶ A Szépmíves Könyvkiadó keretei között jelentek meg a hercegprímás írásai 1956-ról,¹⁶⁷ továbbá a kommunista arcélekről.¹⁶⁸ A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltár kiadványainak irodalomjegyzékét legkönnyebben az alapítvány honlapján tekinthetjük át.¹⁶⁹

További hazai forráskiadások

Az 1971–1975 között külföldön elhangzott szentbeszédek gyűjteménye szintén a már fentebb említett primási levéltáros munkájának eredménye.¹⁷⁰ A bécsi periódusra értékes források a hercegprímás másodtitkárának jegyzetei, melyeket Hetényi Varga Károly (1932–2002) gyűjtött és adott ki két kötetben.¹⁷¹

164. *Igehirdetésem. Mindszenty József bíboros szentbeszédei az amerikai követségen 1957–1961.* Szerkesztette, jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta Fejérdy András. Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2020; *Igehirdetésem. Mindszenty József bíboros szentbeszédei az amerikai követségen 1962–1965.* Szerk., jegyz. és a bev. tanulmányt írta Fejérdy András. Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2024. – Hiányzik még az 1966–1971 közötti szentbeszédek kötete.

165. *Igehirdetésem. Mindszenty József bíboros szentbeszédei a bécsi Pázmáneumban, 1971–1975.* Szerkesztette, jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta Soós Viktor Attila. Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2021.

166. Mindszenty József: *Trianon. Szemelvények a békekötésről írt jegyzetekből.* Válogatta, jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta Balogh Margit – Fejérdy András – Gianone András. Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2024.

167. *Mindszenty József, 1956. Írások a hagyatékból. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán, Soós Viktor Attila. Szépmíves Könyvkiadó, Budapest 2016.*

168. Mindszenty József: *Kommunista arcélek.* Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán, Soós Viktor Attila. Szépmíves Könyvek, Budapest 2019.

169. <https://www.mindszentyalapitvany.hu/alapitvany/kiadvanyok> – Nem forráskiadványok ugyan, de megemlíthjük még: Kahler Frigyes: *A főcsapás iránya Esztergom. Mindszenty bíboros pere.* Magyarországi Mindszenty Alapítvány, [Szeged] 1998; *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv. Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása, pappá szentelésének 90., esztergomi székfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján,* szerk. Kahler Frigyes, Don Bosco, Budapest 2005.

170. Beke Margit: *Népének hűséges főpásztora. Mindszenty József szentbeszédei, beszédei és üzenetei Európában és a tengeren túl (1971–1975).* Magyar Napló Kiadó, Budapest 2021.

171. Mészáros Tibor: *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései,* S. a. r. Hetényi Varga Károly, Pécs 1997; *úő: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975),* S. a. r. Hetényi Varga, Károly, Abaliget 2000.

Két alapvető Mindszenty-monográfia

2002-ben jelent meg először egy korszerű monográfia, amelynek szerzője az MTA Történettudományi Intézet munkatársa, aki a KALOT történetírójaként jutott el témánkhoz.¹⁷² A budapesti amerikai követség vonatkozó iratainak, továbbá más külföldi levéltárakban végzett kutatóutak vonatkozó iratainak figyelembevételével készült a monumentális Mindszenty-monográfia, amely egyben szerző nagydoktori értekezése is.¹⁷³ A mű esszenciája rövidítve megjelent németül és angolul is.¹⁷⁴ Egyéb kisebb vonatkozó publikációinak áttekintése e rövid összefoglalásban lehetetlen vállalkozás lenne, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy történészi körökben uralkodó vélemény szerint útána már nem nagyon tudunk alapvetően újat mondani a hercegprímásról, de további mélyfúrások hozhatnak még felszínre izgalmas adalékokat.

Hazai konferenciák

A számos hazai konferenciából kiemeljük a következőket: 2006. november 6-án a Parlamentben tartott emlékkonferencia előadásai Lakitelken jelentek meg,¹⁷⁵ 2012-ben újabb emlékkonferencia anyaga jelent meg szintén Lakitelken.¹⁷⁶ A lengyel nagykövetségen tartott konferencia a kelet-közép-európai diktatúrák főpásztorainak sorsát tárgyalta, a kötet a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség (METEM) kiadásában jelent meg.¹⁷⁷ A Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2021-ben angol, 2022-ben magyar nyelvű kötetben jelentette meg a 2019 februárjában a

172. Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*, Elektra, Budapest 2002.

173. Balogh Margit: *Mindszenty József 1892–1975*, 2015. i. m.

174. Margit Balogh: *Kardinal József Mindszenty. Ein Leben zwischen kommunistischer Diktatur und Kaltem Krieg*. Osteuropa Zentrum, Berlin, 2014; Margit Balogh: „Victim of History”: Cardinal Mindszenty. *A Biography*. The Catholic University of America Press, Washington, D. C. 2021.

175. „Isten Szolgája”. *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról*, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Összeállította Soós Viktor Attila, Lakitelek 2007.

176. „Szenteltessék meg a Te neved...” *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról*, Szerk. Soós Viktor Attila, Antológia, Lakitelek 2012.

177. *Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban*. Stefan Wyszyński, Karol Wojtyła, Márton Áron, *Mindszenty József*, szerk. Soós Károly – Zombori István, METEM Budapest 2014.

Parlamentben tartott konferencia anyagát.¹⁷⁸

Vasi Szemle

A folyóiratok közül kiemelkedik a szombathelyi *Vasi Szemle* havi folyóirat, amely 1995 óta rendszeresen közöl tanulmányokat, főleg a szombathelyi és a 25 esztendeig tartó zalaegerszegi évekről. Tematikus számai közül fontosabb tematikus számok a 2005. évi 4. szám, a 2015. évi 5. szám (Mindszenty József emlékezete).

Kortárs kutatók

A pártállami iratokból adott közre témánkra vonatkozó iratokat a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa,¹⁷⁹ továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár igazgatója.¹⁸⁰ A népbíróságok, a kommunizmus üldözöttjeinek ismerője, e sorok írójával együtt több dokumentumgyűjteményt adott ki.¹⁸¹ Az emeritus diplomata ebbe a már létező együttműködésbe csatlakozva foglalkozott a kor amerikai diplomatáival.¹⁸² A fontosabb

178. Előbb angolul a vatikáni egyháztörténeti bizottság sorozatában: *The Trial of Cardinal József Mindszenty from the Perspective of Seventy years. The Fate of Church Leaders in Central and Eastern Europe*, Edited by András Fejérdy – Bernadett Wirthné Diera. Libreria Editrice Vaticana 2021. Pontificio Comitato di Scienze Storiche. (Atti e Documenti 59). – Magyarul: **Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása.** Szerk. Fejérdy, András – Wirthné, Diera Bernadett. Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2022.

179. *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségen*, vál. bev. jegyz. Ólmosi Zoltán (1953–2024), szerk. Urbán Károly. LEX Kft, Budapest 1991.

180. Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, Budapest 2005.

181. Somorjai Ádám – Zinner T.: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008; uők: *Szeizmográf a Szabadság-téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest 2010; uők: *Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai*, in: *Századok* 144 (2010/1) 143–196.

182. Deák András Miklós – Somorjai Ádám – Zinner T.: *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–1970*. Magyar Napló, Budapest 2019; Uők: *Mindszenty bíboros és a Szent Korona az amerikai diplomaták levelezésében (1957–70)*, in: *Magyar Napló* XXXI. 2019. október, 20–23; Uők: *Mindszenty bíboros és a magyar koronázási ékszeres témája az amerikai diplomaták levelezésében (1957–1970)*, In: *Levéltári Közlemények* 89 (2020) 161–180.

dokumentumgyűjtemények angol nyelven is megjelentek.¹⁸³ A Történettudományi Intézet munkatársa az amerikai–magyar viszonyt vizsgálta az általa kiadott dokumentumok tükrében, benne a Mindszenty-kérdés megoldásával kapcsolatos iratokat.¹⁸⁴

A nógrádi levéltáros forrásosan elemezte Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal kapcsolatát.¹⁸⁵ A pártállami iratok szakértője több tanulmányban a politikai rendőrség általi megfigyelést dolgozza fel.¹⁸⁶ A diplomata érdeklődése kiterjedt az amerikaiak oral history anyagára.¹⁸⁷ E sorok írójával együtt adta közzé Garret G. Ackerson budapesti ügyvivő vonatkozó dokumentumait magyarul és angolul.¹⁸⁸ Több tanulmányában a bíboros észak-amerikai lelképásztori látogatásaival foglalkozik a felsőfokú történelem tanulmányait későn kezdő kutató, aki kiváló szorgalommal gyűjti az adatokat az észak-amerikai katolikus papokról.¹⁸⁹

A pápaság és a pártállami Magyarország kapcsolatának kiváló ismerőjét fentebb már említettük, itt kiemeljük még két vonatkozó és eligazító erejű

183. Somorjai Ádám – Zinner T.: *Do Not Forget This Small Honest Nation. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats, A documentary overview*, Bloomington (IN), Xlibris, 2013; uők: *Correspondence of Cardinal Mindszenty with the Holy See from the American Legation in Budapest, 1956–71*. EOS Verlag, St. Ottilien 2017; Deák András Miklóssal közösen: Deák A. – Somorjai Ádám – Zinner T.: *In Refuge. American Diplomats on Cardinal Mindszenty – 1956-70*. Magyar Napló Kiadó, Budapest 2025.

184. A következőket használtuk: Borhi László: Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez, In: *Történelmi Szemle* XL (1998), 3–4. szám, 341–380. Ennek folytatása: uő: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*, Ister, Budapest 2002. Továbbá újabban uő: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*. Osiris-MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2018.

185. Több kisebb közlés mellett lásd Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban*, Századvég – 1956-os Intézet, Budapest 1994.

186. 2011-ben jelent meg első általunk jegyzett publikációja: Vörös Géza: „A palotában lévő kapcsolatunk jelenti...” Mindszenty József megfigyelése 1945–48, in: *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára internetes folyóirata*, 2011/3.

187. Az amerikai diplomaták oral history anyagát tartalmazza Deák A. M.: *Mindszenty bíboros az elbeszélte történelemben. Mindszenty bíboros követségi menedékének egyes vetületei az amerikai elbeszélte történelemben*. L'Harmattan, Budapest 2021.

188. Deák A. M. – Somorjai Ádám: *The Host and his Guest: Chargé Garret G. Ackerson and Cardinal József Mindszenty (1957-61) – A házigazda és vendége: Garret G. Ackerson ügyvivő és Mindszenty József bíboros (1957-1961)*. Magyar Napló Kiadó, Budapest 2022.

189. Az adatgyűjtésből rendkívül hasznos lexikon jelent meg: Dudás Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, METEM, Budapest 2020.

írását.¹⁹⁰ A Vatikán szolgálatában álló kortárs római magyar papság levéltárának őrzője sorban adja ki vonatkozó forrásközléseit.¹⁹¹

E sorok írója a boldoggáavatás révén kapcsolódott be a kutatási munkákba, relátori kinevezése 1999. december 19-én kelt.¹⁹² 2007. június elején kérte fölmentését. Amint fentebb említettük, első munkája a VI. Pál pápával való levelezés rekonstrukciója volt lemondatása környékén, a MMAL-ban őrzött források alapján, majd pedig az amerikai diplomaták vonatkozó anyagából publikált.¹⁹³ Előbb a budapesti amerikai nagykövetség dokumentumaiból a távozás évének, 1971-nek az anyagát jelentette meg.¹⁹⁴ Fő érdeklődése a hercegprímás felfogásának vizsgálata, ezért a pápákkal, a Vatikán tényezőivel való levelezés,¹⁹⁵ továbbá az amerikai elnökökkel és politikai vezetőkkel való kapcsolattartási kísérletei vonatkozó dokumentumait gondozta.¹⁹⁶ Összeállította az amerikai követségi Mindszenty-dobozok

190. Fejérdy András: Mindszenty József szellemi portréja. In: *Kommentár* (2006) 4. szám, 43–54; Tisztázza a kronológiai bizonytalanságot a következő előadásban, lásd uő: König bíboros első találkozója Mindszenty Józseffel, In: „*Isten Szolgája*”. *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4.*, Lakitelek, 2007. 79–108.

191. Németh László Imre munkásságáról van szó, továbbá Kada Lajos (1924–2001), Zágon József (1909–1975), Mester István (1917–1984) és mások levelezéséről és a hercegprímás római iratanyagáról.

192. A relátor a Szenttéavatási Kongregáció belső munkatársa. Kinevezésem „relator ad casum”, a konkrét ügy relátora, külső munkatársként, de a Vatikáni Államtitkárság alkalmazottjaként. Nem azonos a posztulátorral, amely kifejezés a „kérelmező”-vel fordítható, aki az „actor Causae”, értsd: a felperes képviselője a Kongregációnál. Ferenc pápa kúriareformja óta a Kongregáció „Dikasztérium” elnevezésre váltott.

193. Előbb Zinner Tiborral közösen, 2008-ban, lásd ott.

194. Somorjai Ádám (szerk.): *“His Eminence Files”*. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*. Szerk. METEM, Budapest 2008. 2. kiadás 2012.

195. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II.* METEM, Budapest 2009; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, METEM, Budapest 2010; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, Budapest, 2012. Lásd még a Zinner Tiborral közös kötetet, 2016-ból és angolul 2017-ből.

196. Somorjai Ádám (szerk.): *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971. – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971.* METEM, Budapest 2011. Lásd még a Zinner Tiborral közös kötetet 2010-ből és angolul 2013-ból.

tartalmának repertóriumát,¹⁹⁷ az ügyeletes tiszttel készített kézikönyvét,¹⁹⁸ valamint az amerikai Mons. John Sabo (Szabó János) és a hercegprímás kapcsolattartásának dokumentumait,¹⁹⁹ két társszerzővel együtt pedig az ügyeletes tiszttel szövegtől készített kézikönyvét.²⁰⁰ Itt nem tisztünk a kutatás közben készült kisebb tanulmányok felsorolása, amelyeket jegyez a szakirodalom.

Kritikus hangok

Az elismert Márton Áron szakértő az egyes kortárs kelet-közép-európai főpásztorok alternatív sorsával és működésével hasonlítja össze a hercegprímás működését.²⁰¹ A kisebbségi magyarság és az „anyaország” főpásztorának összehasonlítása eligazító erejű lehet a hercegprímás megítélésében is. – Újabban a Nemzeti Együttműködés Rendszere elleni átfogó szellemi hadjárat részeként nyúlt a témához Budapest ostromának neves történésze.²⁰²

Hagiográfusok és népszerűsítők

Hagiográfusok

Az „okleveles posztulátor”²⁰³ hivatalból jeleskedik a hercegprímás tisztelének terjesztésén, mint a boldoggáavatási ügy hazai, ún. viceposztulátora.²⁰⁴ (Mint korábban, most is, van egy római posztulátor és itthon egy

197. *The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes. – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium.* Edited by Ádám Somorjai, OSB. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma 2012. (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 1.)

198. *Duty Log – Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71. – Az ügyeletes tiszttel készített kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségen.* Edited by Ádám Somorjai, OSB. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma 2018. (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia, 2.)

199. *John Sabo and Cardinal Mindszenty 1957–71. – Mons. John Sabo és Mindszenty bíboros.* Szerk. és sajtó alá rendezte Somorjai Á. Deák András Miklós bevezető tanulmányával (METEM Könyvek 93.) METEM, Budapest 2020. Új kiadás 2021.

200. Lásd fentebb, magyarul 2019-ben, angolul 2025-ben.

201. Virt **László**: *Mindszenty és alternatívái: szubjektív irat*, Cédrus Művészeti Alapítvány, Napkút Kiadó, 2016.

202. Ungváry Krisztián: *A Mindszenty-mítosz. Értékek és választások.* Open Books, H. n. 2023. (Befejezetlen múlt) – lásd kritikánkat: Somorjai Á.: *A Mindszenty vita újabb fordulata*, in: *Valóság* LXVII (2024), 3. szám, 114–118.

203. A kifejezés újszerű, de a magyar nyelvterületen van legalább tíz okleveles posztulátor, így e sorok írója is. Annyit jelent, hogy elvégezte a Szenttéavatási Kongregáció (újabbán Szenttéavatási Dikasztérium) néhány hónapos délutáni tanfolyamát, amelyet a leendő boldoggáavatási ügyek posztulátorai számára szervez. E tanfolyam részletes tananyagának ismertetése megérdemelné egy önálló tanulmányt.

204. Ebben a minőségében Szőke János SDB öröksége jegyében működik.

viceposztulátor.) Fentebb említett képes albumán kívül népszerűsítő kiadványokat ad ki és a boldogáavatás menetét ismertető előadásokat tart. 2024-ben az olvasást könnyítő módon dolgozta fel és adta ki az *Emlékirtaim*-at.²⁰⁵

A teológia professzora népszerűsítő monográfiával és egy Prímás albummal gazdagította a hercegprímás éleletszentségét dicsérő irodalmat.²⁰⁶

A Nemzeti Emlékbizottság történésze 2005 óta publikál e témában. Ő a pártállami iratok kutatója, az üldözött papság sorsának ismerője. Mint fentebb jeleztük, hogy két emlékkonferencia kötetének szerkesztője, gondozta az 1956-os gondolatokról szóló kiadványt, és a Pázmáneumban 1971–1975 között elhangzott szentbeszéd kötetét.²⁰⁷

Mindszentyneum

2023. október 23-án Zalaegerszegen, ahol Pehm apátplébános negyedszázadig működött, a Göcseji Múzeum épülete kiegészült a Mindszentyneummal. Ez egy új, vonatkozó intézmény, amely hagiográfiai és múzeumpedagógiai igényeket egyaránt szolgál.²⁰⁸

Népszerűsítők

A gyógyszerész, egyetemi docens az elmúlt évtizedek alatt rendszeresen foglalkozott a hercegprímással. Újabban kéziratos, de interneten elérhető és onnan terjedő írását elemeztük, amely számos más korábban már közzétett és más szerzőtől származó írást is tartalmaz, ezért nehéz lenne terjedelmet megadni.²⁰⁹ Az ügy iránti elkötelezettségén értékelve meg kell jegyeznünk,

205. Mindszenty József: *Emlékirtaim*. Szerk. Kovács Gergely. Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2024.

206. Török Csaba: *A szent életű bíboros*, Új Ember Kiadó, Budapest 2016. Uő: *Prímás album*, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest 2016.

207. Irodalmi adatokat lásd fentebb.

208. E sorok írója a „Pehminarium” kifejezést találóbbnak véli, bár az annak idején működött, mint Zalaegerszeg római katolikus plébániája, Pehm József plébánosi szolgálata idején. A „Mindszentyneum” kifejezés inkább Esztergomba kívánkoznék, ahol volt egy rövid időszak, amikor a Szent Adalbert Központ, az ősrégi szeminárium épületének egyik folyosóján átmeneti ideig működött egy kiállítás a Magyarországi Mindszenty Alapítvány gondozásában.

209. Krajsovszky Gábor: *A szülői háztól a száműzetésig megalkuvás nélküli hitvallóként. Szemlvények tiszteletreméltó Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek életéből és munkásságából, pappá szentelésének 110. évfordulójára, esztergomi érseki kinevezésének 80. évfordulójára, valamint halálának 50. évfordulójára ajánlva*. Budapest 2025. kézirat. <https://mek.oszk.hu/26800/26874/> (Letöltés 2025 májusában.)

hogy forráshasználatára jellemző a szubjektivitás, a szelektivitás és a célirányosság.²¹⁰

Tiszteletreméltó az igyekezete az „újságíró, író, okleveles politikai szakértő, kutató, előadóművész...”-nek, aki azonban az általunk kutatott kérdésekben az eredményeket nem veszi figyelembe, így kritikátlanul követi Mészáros István, valamint Adriányi Gábor véleményét VI. Pál pápa és a vatikáni keleti politika elítélésével. A vértanúság egyfajta új definíciójával áll elő: „Mindszenty tehát vállalta a mártír szerepet, aki nem önmagát tartotta fontosnak, hanem a lélekmentő szolgálatot és a becsületet.” Értsd: Szent VI. Pál pápával szemben, mert „amennyiben szabadságát visszanyerve, önként és hivatalosan lemondott volna érseki székéről, amelyet a hatalom nem engedélyezett gyakorolni számára, esküszegőnek és becstelennek érezhette volna magát. Ezért nem tehette meg, hogy önként lemond! Inkább az életét adta volna, mintsem megalkuvóként, gyáva módon meghátráljon.”²¹¹

Úgy tűnik, eme makacsul tovább élő vélemények tételes cáfolására ismét szükség van, bár ezeket a tudományos kutatás már meghaladta.

Az újabb mindszeny kutatás eredményei²¹²

A következőkben – teljességre nem törekedve – három szempont szerint teszünk kísérletet arra, hogy mérleget vonjunk és továbbvezető kérdéseket tegyünk föl.

Jelenleg már nem vitatott a következő fogalmak helyes használata, bár nemigen terjedt el ezek ismerete

– *A helyes sorrend: először a pápa, utána Mindszenty.* Nem pedig Mindszenty, s utána a pápa. Első helyen Mindszenty áll az őt kutatók számára. Őt mentik, mentegetik, mert a cél az ő boldoggá, szentté avatása. Még ő maga is úgy gondolta, hogy első helyen a pápa áll, hiszen a pápához címezte leveleit. A pápa nevezte ki őt, a pápával levelezett, amikor az amerikaiak menedékének elhagyásáról, vagy kinevezése alóli fölmentéséről volt szó. Ha csak a

210. Lásd elemzésünket: Somorjai Á.: *Két Mindszenty-tisztelő chrestomatiáról – kritikusan.* Sajtó alatt in: *Valóság* LXVIII (2025), 11. szám, XXX-XXX.

211. Tarics Péter: *Mindszenty bíboros, a magyarok lelkiismerete. Megjelent Mindszenty József, Magyarország utolsó hercegprimása pappá szentelésének 110., esztergomi érsekké kinevezésének 80. és halálának 50. évfordulóján.* Romanika Kiadó, Budapest 2025. 208. (A Szent Korona öröksége XLI. kötet) – Lásd elemzésünket: Somorjai Ádám: *Két Mindszenty-tisztelő chrestomatiáról – kritikusan.* Kézirat 2025. 212. A részletesebb kifejtést lásd Somorjai Á.: *Az újabb Mindszenty kutatás eddigi eredményei,* in: *Valóság* LXVIII (2025), 5. szám, 95–100.

hercegprímásra függesztjük szemünket, nem értjük a pápa magatartását. A pápa mint hivatali előljáró értelemszerűen több információ birtokában volt, mint az ő beosztottja és kinevezettje. A pápaságnak két kormányral kellett kapcsolatot tartania, hogy Mindszenty helyzetét megoldja. Azt látjuk, hogy első helyre kell tenni a pápaság szempontjait, mert így tudjuk értelmezni a hercegprímásait.²¹³ Mindszenty hagiográfusai úgyszintén első helyre a pápát teszik, hiszen a mindenkori pápai hivataltól várják a bíboros hercegprímás tiszteletének engedélyezését: a boldoggá-, a szenttéavatást.

– *Menedék, s nem menedékjog (1956. november 4. – 1971. szeptember 28.).*
– A „menedékjog”, „azilum” kifejezés az „Emlékirataim” egyik fontos szava. Ugyanakkor sem Mindszenty, sem környezete, akik a kéziratot gondozták, nem tudták, hogy az amerikai jogértelmezés nem ismeri a „menedékjog”-ot. Bár az amerikai diplomaták a kezdetben szinonimaként használták ugyan az „azylum” kifejezést is, később tisztázták, hogy csak „refuge”-ot, emberbaráti célból nyújtott „menedék”-et nyújtanak és csak addig, amíg arra az üldözött és menedéket kérő személy védelme érdekében szükség van. A helyes kifejezés tehát a menedék.²¹⁴

– *Szabadítás vagy szabadulás?* 1956. október 30-án az esti órákban a felsőpetényi ÁVH-s őrség közös döntéssel megszüntette a bíboros őrzését és őt szabadnak nyilvánították. Tehát amikor a rétsági laktanyából egy egység érte ment, már nem kellett kiszabadítani.²¹⁵

– *Az „Emlékirataim” szó jelentése és jelentésváltozása 1971. november 29. után.* – Két állítás: az egyik szerint az „Emlékirataim” egy kötetben jelent meg, 1974 októberében, a másik szerint az „Emlékirataim” nem jelent meg, kéziratban maradt. Mindkét állítás igaz. Ugyanis az „Emlékirataim” („Memoirs”) szó alatt maga Mindszenty Magyarország történetét írta, így értette, különös tekintettel arra, hogy a tatárjárás, törökdúlás stb. után az egyház mit tett az ország újjáépítése érdekében. A „Memoirs” menet közben felgyarapodott négy, majd hat kötetre. Amikor közeledett a kiutazás időpontja, 1971 júliusában Mindszenty egyértelműen az általa írt utolsó kötetet, saját történetén dolgozott. Ennek a hat kötetnek Bécsbe, a Pázmáneumba érke-

213. Erre először 2007-ben figyeltünk fel és tettük közzé: Uő: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József. 1971–1975, i. m.*

214. Újabb irodalom: Deák András Miklós: *Legenda és valóság. Országút*, 2024. V. évf. 9. sz. május 3. Uő: *Mindszenty bíboros menedéket vagy menedékjogot kapott az Egyesült Államoktól?* in: *Valóság* LXVIII (2025), 2. szám, 32–41.

215. Ezt a bíboros is megörökítette, lásd *Emlékirataim i. m.* 416–417. A történeteket elsőként feldolgozta Burillák Attila: *Mindszenty kiszabadulása. 1956. október 30–31.* in *História* 9 (1989) 1–2. szám, 60–61.

zése leghamarabb 1971. október 30-ra, legkésőbb november 9-re, tehát a hercegprímás október 23-án este történt érkezését követően történt. Mindszenty 1971. november 23-án tartotta az első megbeszélést, ekkor tíz kötetben akarja kiadni emlékiratait. 1971 karácsonyán a *Welt am Sonntag*nak adott nagyinterjúban jelenik meg a különbségtétel: „történelmi munkáim” és „emlékirataim”.²¹⁶ Korábban a szó Magyarország történelmének leírására utalt.²¹⁷ Ezt követően az „Emlékirataim” szó azt jelenti, ami 1974 októberében megjelent, titkárai állították össze, főleg Vecsey József első titkárának korábbi művei alapján.²¹⁸ Feltehető, hogy ennek a különbségtételben Habsburg Ottó 1971. november 29-ei tisztelgő látogatásának fontos szerepe volt. Az „Emlékirataim” szó helyes értelmezése a kulcsa az 1971 utáni konfliktus feloldására az Apostoli Szentszékkal és más tényezőkkal.²¹⁹

– *A hercegprímási, a prímási hivatal értelmezése: Nagymagyarország vagy a mai Magyarország területére.* – A hercegprímási méltóság a magyar újkorban bevett fogalom volt. A feudális jellegű előjogokra utaló világi rangok és címek használatát az egyházban XII. Piusz még 1951-ben törölte el, erről azonban a feygházban Mindszenty nem értesülhetett. Kutatásaink szerint Agostino Casaroli vatikáni diplomatának az amerikai követségen tett látogatásait követően tehette le a „herceg” előtagot, mert 1964. április végétől már prímásként írt alá. Azonban „herceg előtag ide vagy oda, prímásként is ugyanolyan tekintély igényével lépett fel, ugyanolyan tartalommal töltötte meg a prímás fogalmat, mint korábban a hercegprímás fogalmát”.²²⁰ Ami azt jelenti, hogy formailag engedelmeskedett a pápai előírásnak, de tartalmilag nem változtatott saját hazai közjogi kötelességeinek értelmezésén. Mindazonáltal a bíboros végig Nagymagyarország területére értette ezt.

216. Az interjú magyarul a párizsi *Irodalmi Újság*ban jelent meg 1972. január 15-én.

217. *Egy különös sorsú nemzet.* I–XII. fejezet. Kézirat, Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára, Mindszenty Archívum, [1957–1971].

218. Vö. Somorjai Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Az emlékiratok négy nyelvi változatának szinoptikus elemzése*, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék – Pannonhalmi Főapátság, Budapest – Pannonhalma, 2013.

219. A jelentésváltozást elsőnek a neves Mindszenty-szakértő rögzítette, annyira, hogy e sorok írójának szemére is vetette, hogy azt nem észrevételezte: „S e dokumentumgyűjtemény szerkesztője sem jelzi, hogy az itt emlegetett »Emlékiratok« nem azonos a ma széles körben ismert, kézbe vehető, nyomtatásban első ízben 1974-ben megjelent, Mindszenty életét tartalmazó, Mindszenty szerzői neve alatt megjelent »Emlékiratok« című kötetel. Lásd Mészáros István: Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége (1971 nyara). Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről. In: *Árnyak és fények.* i. m. 207–258:223.

220. Somorjai Ádám: *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1.* i. m. 374. A kérdéshez lásd még: Balogh Margit: *Mindszenty József.* i. m. I. 454sk. II. 1161.

A „Mindszenty-mítosz” szerzője ezt a tényt úgy értelmezi, hogy nem fogadta volna el a trianoni békét.²²¹ Véleményünk az, hogy bár az amerikai elnökökhöz és a római pápákhoz írt leveleiben ismételten fölemelte szavát a trianoni békekötés igazságtalansága ellen és a szomszéd országokba szakadt magyarság védelmében, de tétélesen nem mutatható ki, hogy a trianoni béke ellen és honvisszaszerző háborúra felhívóan lépett volna fel.²²² Ezt a hercegprímási, prímási szolgálatot a bíboros a kilencszáz éves magyar múlt örökségéként, a nemzet védelmében, de egyházi téren vélte érvényesíteni. A bíboros a hercegprímási, a prímási hivatal Nagymagyarország területére értelmezte, csakúgy, mint a metropolita-érseki területeit a szlovákiai területeire is értelmezte, érseki egyházmegyéjének területénél pedig nem vette figyelembe az államhatár-változást 1947 után: a Dunától és Ipolytól északra fekvő esztergomi területekre is igényt formált. Az Apostoli Szentszék viszont ezt a mindenkori országterületre értelmezte, így a nemzetközi jog értelmében a mai Magyarország területére. Ez nem annyira a szakirodalom kérdése, hanem ténymegállapítás: két állásfoglalás, amelynek megértése szükséges ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a hercegprímás álláspontját és véleménykülönbségét a Vatikánnal.

Továbbra is vitatott alapfogalmak

Eltérő az értelmezése a következő alapfogalmaknak: „Első közjogi méltóság”, továbbá melyik a helyes sorrend nála: „Hazám és egyházam”, vagy pedig „Egyházam és hazám”?

– *Első közjogi méltóság* – „homo regius”, „vices praesidentiales gerens”, első zászlósúr, alkotmányos helynök. Történelmi elemzés szerint a bíboros a 20. századra is érvényesnek tekintette a 16. századra valóban beállt állapotot az esztergomi érsek elsőségéről a közjogi méltóságok sorában, ám amely állapot a 17. századra megváltozott: az 1608. évi törvények „nádori cikkelyei” leszögezték, hogy az uralkodó után a nádor a második közjogi személy az országban és nem az esztergomi érsek. Hasonló historizáló, ám már saját korában is idejétmúlt állítás az „első zászlósúr” kifejezés, ami abból ered, hogy a bíboros összekeveri a 17–18. századi kiváltságos országzászlósokat a korábbi századok azon zászlósuraival, akik saját zászló alatt állítottak fel bandériumot.²²³ Megoldási javaslat: A politikai szerepvállalás elsődlegessé

221. Ungváry Krisztián: *A Mindszenty-mítosz*, i. m. 94sk.

222. Ennek első kifejtését lásd Somorjai Ádám: *A Mindszenty vita újabb fordulata. Valóság*, LXVII (2024), 3. szám, 114–118.

223. Részletes elemzését lásd Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. I. 440–456.

vált számára, nemzetének és egyházának szolgálatában. Nála a kettő egy.

– *Melyik a helyes sorrend: „Hazám és egyházam”, vagy pedig „Egyházam és hazám”?* – Mindszenty hercegprímás 1945–1948 között elhangzott szentbeszédeiből három kötet jelent meg, e trilógia címe: „Egyházam és hazám”.²²⁴ Az a véleményünk azonban, hogy Mindszenty számára a sorrend: „Hazám és egyházam”. A politikai szerepvállalás elsődlegessé vált számára hazájának és egyházának szolgálatában. Nála a kettő egy, a szentistváni magyar hercegprímásként, majd 1965 tavaszától-nyarától prímásként, ezzel a szellemi-lelki instrumentáriummal vívta meg a harcát a kommunizmussal szemben. A kormány kinevezésénél pedig nem az egyes miniszterek kinevezését érthette, hanem forrásaink szerint a „kinevezem a kormányt” kifejezést úgy érthette, mint kinevezné a miniszterelnököt.²²⁵

Még nem vitatott, de vitatandó alapfogalmak: száműzetés, ill. engedelmesség vagy felelősségáthárítás

Mindszenty bíboros értett ahhoz, hogy a döntésekben az utolsó szót mindig a római pápával mondassa ki. Így volt ez 1967-ben is, amikor „ki akart sétálni” (az amerikaiak kifejezése) a nagykövetség épületéből, az elleni tiltakozásul, hogy a budapesti „rezsím” és az USA kormánya nagykövetségi szintre emelte a követséget (még 1966 végén) és az első nagykövet kinevezéséről nem az amerikaiaktól értesült, mint kérte, hanem véletlenül König bíborostól, 1966 júniusában. Miután minden előkészülettel végzett, végrendeletet írt, rendelkezett személyes tárgyai sorsáról, fogadta König bíboros ismételt látogatásait, végül VI. Pál pápa levelére állt el szándékától, úgymond engedelmességből. Az amerikaiak kommentárja szerint azért, mert tudomására jutott, hogy a világsajtó az ő távozását ragozza és ez elegendő volt neki ahhoz, hogy szándékának komolyságát bizonyítsa.

Mindszenty bíboros ragaszkodott ahhoz, hogy emlékiratai még életében megjelenjenek, de legalábbis biztos kézbe kerüljenek. Miután Puhan nagykövet meggyőzte őt arról, hogy ez a nagykövetségen való tartózkodással összeférhetetlen, és miután VI. Pál pápa 1971 áprilisában maga hozta elő a magyar külügyminiszterrel folytatott tárgyalásakor a kérdést, elindult a folyamat, amely a távozásával zárult le. A száműzetés az ő szava, a valódi indok azonban az volt, hogy még életében kiadhassa védbeszédét: az *Emlékirataimat*. A vatikáni diplomáciának kellett aláírni azt az egyezményt,

224. Lásd fentebb.

225. Lásd Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros felfogása a prímás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról*, in: MEV 22 (2011), 1-2. szám, 121.

amely távozásának feltételeit rögzíti. Ő maga, amint ezzel Rómában szembesült, haladéktalanul tiltakozott és spontán Bécsbe távozott. A felelősséget áthárította az Apostoli Szentszékre. A források által fölvetett szempontok rekonstrukciójáról már korábban több helyen írtunk,²²⁶ bővített, tudományos kifejtésével még adósak vagyunk.

226. Így pl. lásd Somorjai Ádám: Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget? *Magyar Szemle*, 2011, (Új Folyam) XX. évf. 7-8. sz. 46-58.

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA²²⁷

A belmissziós munka eredménye Kárpátalján: a baráti kör/ök és tevékenységük 1944-ig

This study investigates the emergence and development of the Reformed Internal Mission movement in Transcarpathia (present-day western Ukraine) from the early 1920s to the Soviet occupation in 1944. It focuses on the formation and activity of the so-called “Friendship Circle” of pastors, later known as the Eastern Friendship Circle (Keleti Baráti Kör). Through the critical examination of primary archival materials from the Transtibiscan Reformed Church District, documents from the Archive of the Security Service of Ukraine in Zakarpattia Oblast, and contemporary press sources, the paper reconstructs the theological, institutional, and personal dynamics that shaped the region’s revivalist currents. The research situates the Transcarpathian initiatives within the broader context of interwar Central European Protestant renewal. It demonstrates how these informal clerical circles - initially inspired by the Hungarian “Bethania” and Komárom pietism movements - became key players in church renewal and social commitment. Particular attention is paid to figures such as Béla Szabó, Zsigmond Simon, Imre Isaák, and Kálmán Tóth, whose activities bridged local missional practice with transregional networks of spiritual reform. The study argues that the Friendship Circle functioned as both a grassroots pastoral fellowship and a catalyst for lay participation, balancing loyalty to ecclesiastical authority with a pursuit of spiritual autonomy. Its evolution until 1944 illustrates the resilience of Hungarian Reformed religiosity under shifting political regimes and provides insight into the preconditions of post-war ecclesiastical identity in the Carpathian Basin.

Keywords: Transcarpathia; Reformed Church; Internal Mission; pietism; pastoral fellowship; church renewal; interwar Protestantism

227. Szamborovszkyné Nagy Ibolya történész, PhD, egyetemi docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász, Ukrajna, szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua

Bevezetés

Tanulmányunk alapvető célja, hogy történeti kontextusba helyezze az ún. *baráti kör* kialakulását és a szovjet térnyerésig (1944) végzett tevékenységét Kárpátalján, ezzel feltárva a kör megalakulásának közvetlen előzményeit, befolyásoló tényezőit, tevékenységének alapvető irányait és tagságát. Arra törekedtünk, hogy a baráti kör jelenleg közismert kronológiai szűk időkeretét (1936–1949) és a hozzá fűződő narratívát olyan tényekkel és szereplőkkel bővítsük, amelyek közvetlen előtörténetei, gyökerei és mozgatórugói voltak – a később *Napkeleti* vagy *Keleti Baráti Kör* (KBK) néven ismertté vált – ébredési mozgalomnak. Arra kerestük a választ, hogy Kárpátalja szovjet elfoglalása (1944) előtt: milyen fejlődési úton haladt végig a missziói mozgalomtól elválaszthatatlan lelkészi kör; hogyan alakult tevékenységük mozgástere; milyen kapcsolatban voltak a hivatalos egyházi szervezettel; kik voltak a vezető egyéniségei a kutatási időszakban; milyen események befolyásolták működésében.

Kutatás-módszertani szempontból a munka kombinálja az elsődleges forrásfeltárást, a másodlagos források újraértelmezését, valamint a visszaemlékezéseknek a korabeli primer és tercier forrásokkal történő összevetését, illetve forráskritikai vizsgálatát.

A téma historiográfiája erősen ambivalens jelleget mutat, ugyanis – a magyar nyelvű szakmunkák esetében – alpműként (és szinte kizárólagos forrásként) legtöbbször egy visszaemlékezést használnak, amely az események után négy évtizeddel került papírra. Ez a memoár Horkay Barna református lelkész nevéhez fűződik és címében hordozza a kör nevét,²²⁸ miközben abban a nyugalmazott lelkész saját életútja fontosabb mérföldköveit veszi sorra, s emellett hangsúlyos szerepet kap a hitéről tett bizonyoságtétel is.²²⁹ Időrendben a következő szakmunka egy svájci kutató doktori értekezésének kibővített változata, amely 1994-ben látott napvilágot magyarul.²³⁰ Ennek a nagyformátumú és jelentős időintervallumot átfogó monográfiának – amely elsődleges forrásfeltárás alapján készült – azonban nem a KBK a központi témája. A kérdéskör ugyan többször és több helyen is megjelenik benne, ám a kronologikus és tematikus kifejtés

228. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Magánkiadás, h.n., 1998.

229. Székely Marianna: „Ne legyen hiába tűzbevettetésem” – Horkay Barna lelkész megpróbáltatásai a szovjet éra idején, in: (szerk.) Petheő Attila – Tömösközi Ferenc: *Hítvalló egyház magyar mártírjai III*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2024, 78.

230. Peyer-Müller, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, 1994.

vegyes használata miatt a baráti kör problematikája csak *búvópatakként* kerül elő. Orbán Marianna 2009-ben napvilágot látott tanulmánya – címe szerint – az ébredési mozgalmat taglalja a Kárpátalja Református Egyházban az 1936–1947 közötti években, azonban tényközléseinek forrásbázisa elsősorban a fenti két munkára szorítkozik.²³¹ Bármilyen meglepő, de az ukrán történetírásban is rendszeresen felmerül a KBK témája, elsősorban a szovjet egyházpolitikát kutató történészek munkáiban. Közülük érdemes kiemelni Inna Sherstiuk cikkét, ahol megemlíti a Keleti Baráti Kört.²³² Ennél kicsit többet olvashatunk a témáról, igaz csak sematikus történeti kontextusba helyezve, Viktor Voinalovych nagymonográfiájában.²³³ Az egyetlen folyamatorientált munka Harsányi Béla 2019-ben megjelent – nagyobb lélegzetű – tanulmánya, amely utolsó (9.) pontjában tért ki röviden a baráti kör kérdésre. Forrásai megegyeznek Peyer-Müller forrásaival, de narratívájában mindössze az 1936–37-es esztendő vizsgálgja. Ennek ellenére ez utóbbi tanulmányban a jelzett két év forrásainak feltárása plasztikusan rajzolja meg a kör tevékenységét, viszonyait, illetve viszonyulásait az egyházi szervezethez.²³⁴ Fontos háttérinformációkkal szolgált a komáromi és kiskoszmályi református mozgalmakról Galo Vilmos tanulmánya, amely Tóth Kálmán életútjáról szól.²³⁵ Meghatározó adalékokat szolgáltatott a téma releváns kifejtéséhez Tömösközy Ferenc 2024-ben megjelent tanulmánya, amely a szlovákiai magyar református belmisszió helyzetét tárgyalja 1945–1952 között.²³⁶

Jelen tanulmányban a fent említett szubjektív és másodlagos források mellé a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, az Ukrán Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Osztályának Levéltára ide vonatkozó feltárt forrásait,

231. Orbán Marianna: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947), in: *Acta Beregsasiensis* 2009. VIII. évf. 2. szám, 239–44.

232. Шерстюк, Інна: Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки [Zakarpats'ka reformats'ka cerkva u pershi povoenni roki], in: *Історична пам'ять*, 2012/28, 85–92.

233. Войналович, Віктор: Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс [Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-ki rokiv: Politolohichnyi dyskurs], Київ, Світогляд, 2005, 650–651.

234. Harsányi Béla: Református belmissziói munka Kárpátalján a múlt század 20-as és 30-as éveiben, in: *Egyháztörténeti Szemle* 2019, 62. évf. 2. szám. 74–102.

235. Galo Vilmos: „Jézus Krisztus együgyű szolgája” – Tóth Kálmán Református lelkész élete és munkássága (1904–1956), in: Makkai, Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása: tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2015, pp. 215–229.

236. Tömösközy Ferenc – Csűrőe András: A belmisszió helyzete a csehszlovákiai magyar reformátusok körében 1945–1952 között, in: *Historia Ecclesiastica* XV. évfolyam 1. szám, 119–138.

valamint naplótöredékeket, korabeli sajtócikkeket, tudósításokat használtunk az alapvető forráskritika elvégzéséhez.

A belmisszió sajátos kezdete

Kárpátalján – akár a Magyar Református Egyházban – a belmisszió kérdése a Trianont követő években került előtérbe. Az első – írott forrásban fellelhető – említés Benkő Viktor sárosoroszi és Siposs Imre csepei lelkészek kezdeményezésében öltött testet. A sárosoroszi lelkipásztor 1922. október 4–8. között Kassán és vidékén tartott evangelizáló körutat, ahol már elővetítette csoportjuk nézeteit.²³⁷ Ezt követően Benkő tiszteletes az 1922 novemberében – a Kárpátaljai Református Egyházkerület (KRE) megalakulását tárgyaló ülésen – már ezen új reformáció munkásai nevében szólalt fel.²³⁸ Az említette Új reformáció-szövetség megalakulását a *Református Egyház és Iskola* c. lap hasábjain jelentette be a csepei lelkész 1922 decemberének elején.²³⁹ A szövetség elnöke Benkő Viktor sárosoroszi lelkész, titkára Szabó Béla vajáni segédlelkész lett. Tagjai között ott találjuk Sárkány Lajos feke-teardói, Dancsházy Sándor tekeházai és Siposs Imre csepei lelkészeket. Ők az egyház belső megújulási folyamatára – gyűjtőfogalomként – a pietizmust használták, egyben Ravasz László dunamelléki püspök székfoglaló beszédére hivatkoztak.²⁴⁰ Első felhívásuk épp a KRE alakuló ülésén hangzott el Benkő tiszteletestől, miszerint azt kérték, hogy a Beregi Egyházmegye különítsen el a nyomorgó lelkészözvegyek és árvák javára karácsonyra pénz. A kérést a jelenlévők elutasították.²⁴¹ Nemcsak e felvetett kérés nem aratott tetszést a KRE vezetésében, de az egyházon belülről hevesen támadták az Új Reformáció működését is, a Bethánia (kegyességi irányzatú) mozgalom tagjainak minősítve őket.²⁴² Magáról a belmissziós szövetségről a sárosoroszi tiszteletes 1923 januárjában írt egy helyreigazító ismertetést, ahol konkrét

237. S.n.: Evangelizáló körút, in: *Református Egyház és Iskola* 2. évfolyam 46. szám, 1922. november 12., 189.

238. Siposs Imre: A kárpátaljai ref. egyházkerület megalakulása, in: *Református Egyház és Iskola* 2. évfolyam 46. szám, 1922. november 12., 204.

239. Siposs Imre: „Új reformáció-szövetség”, in: *Református Egyház és Iskola* 2. évfolyam 49. szám, 1922. december 3., 199–200.

240. Benkő Viktor: A néplapunk, in: *Református Egyház és Iskola* 2. évfolyam 50. szám, 1922. december 10., 203–205.

241. Siposs: *A kárpátaljai ref.*, 205.

242. Harsányi i.m. 75.

pontokba szedve olvasható tervezetük.²⁴³ A heves egyházi támadásra Szabó Béla (a szövetség titkára) reflektált 1923 februárjában Hamburgból, miszerint az egyesület „összegyűjti azokat a rokon lelkeket, a kikben ugyanaz a tűz ég s egyesíti őket egy nagy egységes munkára. Amire a parancs képtelen, azt játszva, örvendezve végzi el az önkéntes, önfeláldozó szeretet” – írta nyílt válaszelevelében.²⁴⁴

Szabó Béla németországi missziós szolgálatából 1923 márciusában tért haza Kárpátaljára és szinte azonnal a huszti gyülekezet választotta meg rendes lelkészévé, így virágvasárnap be is iktatták hivatalába.²⁴⁵ Eközben a szövetség másik motorja, Benkő Viktor tiszteletes 1923 tavaszán jugoszláviai missziós lelkész lett (SZHSZ Királyság) Zombor településen.²⁴⁶ Siposs Imrét pedig – állampolgárság hiányában – a 1923. év második felében kiutasították Csehszlovákiából.²⁴⁷

A belmisszió kérdésének rendezése és az első *kisebb lelkészi baráti körök*

A két püspök – Czinke István, az egyetemes konvent elnöke és Bertók Béla, a KRE püspöke – 1923 tavaszára egyetértett abban, miszerint a belmissziót az egyházon belül és nem egyesületi formában támogatják csak.²⁴⁸ Ennek kapcsán Peleskey Sándor viski lelkész az első nagyszőlősi lelkészkonferencián (Máramaros-ugocsai Egyházmegye) felterjesztéssel élt, melyben a következőket javasolta: „1) tartunk évenként legalább három lelk.(ész) Konferenciát, 2.) alakítsunk kisebb lelkészi köröket, pl. nálunk, máramarosit, nagyszőlősit, feketeardóit. E kisebb körök lelkészei jöjjenek össze havonkint vagy legalább két havonkint. Egy-egy kör terveket, eszméket termelne a közös konferenciára.”²⁴⁹ A KRE végül az egyetemes konvent ülése után, 1923. június 27-én állította fel a Missziói Bizottságot Peleskey Sándor viski, Tor-

243. Benkő Viktor: Az új Reformáció-Szövetség. Helyreigazítás és ismertetés, in: *Református Egyház és Iskola* 3. évfolyam 3. szám, 1923. január 21., 11.

244. Szabó Béla: Misszió vagy propaganda? in: *Református Egyház és Iskola* 3. évfolyam 8. szám, 1923. február 25., 31.

245. S.n.: HÍREK: Lelkészeiktatás Huszton, in: *Református Egyház és Iskola* 3. évfolyam 14. szám, 1923. április 8., 56.

246. Mák Ferenc: *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945: Kronológia*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013. 112, 151.

247. Harsányi: i.m. 78.

248. Harsányi: i.m. 76.

249. Sipos Imre: Események – Feljegyzések. Folytatás és vége, in: *Református Egyház és Iskola* 3. évfolyam 14. szám, 1923. április 8., 55.

nyay János bilkei, Dancsházy Sándor tekeházi, Szabó Béla huszti lelkészek tagságával. Ugyanekkor indították el a *Szeretet* c. vallásos néplapot is. 1925 végéig a belmissziói munka irányítása Peleskey tiszteletes kezében maradt,²⁵⁰ amikor is a KRE december 15–16-i közgyűlésén – Bertók Béla püspök javaslatára – létrehozták a missziós lelkészséget. Ennek élére Bácsy Gyula újdávidházi lelkészt javasolta a püspök, aki így az első hivatalos missziós lelkész lett Kárpátalján.²⁵¹ Bácsy 1925 és 1928 ősze között töltötte be a hivatalt. Őt 1928 őszétől Szabó Béla huszti lelkész követte.

Amennyiben a korabeli dokumentumokat vesszük alapul, akkor az 1929. évi missziós beszámolóban felsorolt tevékenységek – vasárnapi iskolák, nőszövetség, leánykörök, ifjúsági egyesület, vallásos esték, missziói napok, bibliakörök, iratmisszió – mind ott szerepeltek már a kárpátaljai belmissziós gyülekezetek gyakorlatában.²⁵² Azt azonban ki kell emelni, hogy az ekkor belmisszióval rendelkező 21 gyülekezet közül csak egy volt az Ungi, kettő a Beregi, a többi 18 pedig mind a Máramaros-Ugocsi Egyházmegyében található.²⁵³

Szabó Béla tevékenysége – mint a KRE missziói lelkésze – igen termékeny és szerteágazó volt, amelynek több eredménye is az 1930-as években ért be: 1932-ben életre hívták a Kárpátaljai Református Lelkészegyesületet, leány-, nő- és presbiter-konferenciákat szerveztek. Az 1935-ös évben három nagyszabású esemény is gazdagította a belmissziót: a Kárpátaljai Református Segítő Egyesület megalapítása, az Atzél-Perényi Árvaház felállításának Nagyszőlősen, illetve Molnár Mária misszionáriusnő látogatása Kárpátalján.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában fennmaradt két 1933. évben írt levél, amely Bertók Béla püspöknek lett címezve. Az augusztus 9-i keltezésű Tornyai János, a Beregi Egyházmegye bilkei missziós lelkésze küldte,²⁵⁴ míg a másikat – augusztus 14-i dátummal – Szabó Béla írta,²⁵⁵ de mindkettő Bátyúba invitálta a püspököt egy *baráti körös* összejövetelre,

250. Harsányi: i.m. 78.

251. Peyer-Müller: i.m. 184.

252. *A kárpátaljai egyházkerület missziói lelkészeinek 1929. évről szóló jelentése, 1929. december.* Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.22.a.6. Közli: Peyer-Müller: i.m. 216.

253. *Beregi e.m.*: Bene, Beregszász; *Ungi e.m.*: Ungvár; *Máramaros-ugocsi e.m.*: Técső, Nagyszőlős, Visk, Huszt, Királyháza, Tiszaújlak, Tiszakeresztúr, Tiszabökény, Tiszapéterfalva, Akli, Nevetlenfalva, Feketeadó, Tekeháza, Gódnéyháza, Salánk, Feketepatak, Verbóc, Nagypalád.

254. Tornyai János levele Bertók Bélához, 1933. augusztus 9. TtREL I.22.a.11.

255. Szabó Béla levele Bertók Bélához, 1933. augusztus 14. TtREL I.22.a.17.

találkozóra.²⁵⁶ Azonban ez a baráti körös összejövétel – valószínűleg – inkább a Peleskey Sándor által 1923-ban javasolt *kisebb lelkészi kört* jelenthette, mint az 1936 utáni kárpátaljai mozgalmat. Összevetésképpen jelezzük, hogy hasonló összejöveteletről tudósít a Komáromi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve is az előző, 1932. év augusztusából, miszerint „a barsi e.-m. lelkészi és tanítói baráti köre, minden hó második szerdáján a beretkei árvaházban tartotta összejöveleit, megbeszéléseit.”²⁵⁷ Kovács Zoltán (későbbi KBK tag) 1990-ben megjelent visszaemlékezésében is találkozunk egy olyan megjegyzéssel, miszerint Szabó Béla huszti lelkész már 1935-ben szervezett maga köré egy barátokból álló kört „azzal a kizárólagos céllal, hogy a lelkészek önképzés útján növeljék tudásukat, erősítsék hitüket, s így közvetlen a gyülekezetek is növekedjenek lelki életükben.”²⁵⁸ Vagyis akár az 1920-as években kezdeményezett kisebb lelkészi körök, akár a belmissziót vezető Szabó tiszteletes köré gyűlt lelkészi körből indult el, a későbbi Napkeleti Baráti Kör valóban *hasonlóan gondolkodó* lelkészek köréként indult.

A fordulat éve és A Baráti Kör megalakulása

Az, hogy mi hozta el a döntő fordulatot a kárpátaljai belmisszióban 1936 kora őszén, arról csak egy visszaemlékezésből értesülhetünk. Horkay Barina erről 1998-ban így emlékezett vissza: „1935 decemberében megválasztották lelképásztornak a máramaros-ugocsai egyházmegyéhez tartozó Feketeardóba Tóth Kálmán komáromi segédlelkészt. Azon a vidéken már évekkel azelőtt megindult a lelkiébredés Komárom környékén. Nehézy Károly kisújfalui lelképásztor volt az elindítója és vezetője, a lelki központ a kiskoszmályi árvaház.”²⁵⁹ Az említett Tóth Kálmán valószínűleg látta a lehetséges potenciált a helyi lelkészek egyik-másikában, akik *megnyerhetők* lehettek a belmisszió Nehézy-féle kegyességi vonalának. Így az is feltételezhető, hogy nem véletlenül történt az a szeptember eleji felajánlás Tóth Kálmán részéről (amit a Beregi Egyházmegye missziói előadójának, Simon

256. A református lelkészek *baráti körei* nem csak Kárpátalján voltak. Zsemlye Lajos hetényi lelkész 1931-ben terjedelmes vezércikkben értekezett az Egyetemes Református Egyház hivatalos lapjában arról, hogy „alakuljanak meg minden vidéken a lelképásztorok baráti körei azonos gondolkodású, egymás munkáját becsülni tudó egyenéből”. Lásd: Zsemlye Lajos: Lelképásztorok baráti körei, in: *Református Egyház és Iskola*, 11. évfolyam 50. szám, 1931. dec. 13., 1.

257. *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1932 évi augusztus 23-án, Komáromban tartott rendes közgyűléséről*. Komárno, Jókai-nyomda, 1932, 21.

258. Kovács Zoltán: *Bilincsből és békességben Istennel (Szibériai rabságom története)*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990, 132.

259. Horkay i.m. 15.

Zsigmond asztélyi lelkésznek tett), miszerint elviszi gépkocsiján Komáromba, ahol Simon tiszteletes mindkét fia tanult. Utóbbi akkor ragaszkodott hozzá, hogy Szabó Bélát is hívják, és vigyék. Történetesen Tóth Kálmán a Timóteus (ifjúsági) konferenciára indult Komáromba, s igencsak megörült, hogy elvihette a Nehézy-rendezvényre a kárpátaljai belmisszió két vezető alakját. A Horkay-visszaemlékezésben részletesen olvashatunk a két lelkész lelki csatáiról és megtéréséről.²⁶⁰

Hazatérve Kárpátaljára Szabó Béla szeptember 9-én Husztra összehívta a belmisszióban aktív résztvevőket, ahol részletesen ecsetelték mi történt velük Komáromban.²⁶¹ Hogy pontosan kik voltak jelen ezen a huszti találkozón, azt elég nehéz meghatározni,²⁶² ugyanis a fent említett Horkay szövegben csak ez áll: „*Szabó Béla egyenesen összehívta az összes belmissziósokat, férfiakat, asszonyokat, fikat, lányokat.*”²⁶³ Azonban – ha szisztematikusan és célirányosan olvassuk a szövegeket, akkor – kiszűrhető belőlük pár név, akik ott voltak Huszton: Simon Zsigmond, Szabó Béla, Isaák Imre máramaros-ugocsai esperes (Szabó Béla sógora), Tóth Kálmán kerületi ifjúsági lelképásztor, Király Zoltán,²⁶⁴ Sárkány Lajos, ifj. Horkay Barna, Huszti Béla, Györke István, Asszonyi István, Tornyai János lelkészek,²⁶⁵ valamint Fekete Gyula diakónus-hallgató.²⁶⁶ Végül az új szellemiségű lelkészi baráti kör 1936. október 7-én (a hónap első szerdáján) gyűlt össze Sárkány Lajos lelképásztornál Királyházán.

260. Horkay i.m. 16–17.

261. *Fekete Gyula levele Révész Imre püspökhöz*. Beregszász, 1945. április 20. TtREL I.1.c.468.

262. Mindeztidáig nem került elő olyan hiteles forrás, ahol meg lettek volna nevezve a résztvevők.

263. Horkay i.m. 17.

264. Király Zoltán: *Csap és a református gyülekezet virágzása és háborús hanyatlása 1933–1945. Emlékezéseim a csapi gyülekezet körében eltöltött szolgálati esztendőkre*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2024, 124.

265. *Fekete Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, Beregszász, 1947. augusztus 11.* Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області, АУСБУ ЗО), Fond P-2258, op.1, od. zb.770. delo.1970. Idézi: Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek. A sztálini diktatúra koncepciósi perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek*. KRE – RKKKA, h.n., 2017, 247.

266. *Fekete Gyula levele Révész Imre püspökhöz*

A KRE belmissziója és a baráti kör: kapcsolat és visszahatás

Mivel a huszti és királyházi lelkészi találkozó résztvevői nem szakítottak gyökeresen az addigi belmissziós munkával, illetve az utóbbi élén álló és az új irányvonal mozgatórugójaként működő lelkész egy és ugyanazon személy (Szabó Béla) volt, így a belmissziót és annak értelmezését majd-hogynem alapjaiban felforgató nagy esemény híre nem jutott el azonnal a KRE vezetőihez. Kívülről nézve 1936 folyamán annyi változás történt, hogy emelkedett a missziós rendezvényeken résztvevők száma. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a tagság – bár részben átvette a Nehézy-féle kegyességi irányvonalat – részben meg folytatta a Szabó Béla irányította egyházi belmissziós munkát. Így csatlakoztak hozzájuk lelkipásztorok és feleségeik, tanítók és feleségeik, tanítónők, gyülekezeti tagok, férfiak és nők vegyesen. Erről az évről visszaemlékezésében Horkay Barna is így írt: *„Az egyházi fellettes hatóság nem szólt bele munkánkba.”*²⁶⁷ Bertók Béla püspök is ebben az évben vett részt egyik találkozásjukon, és – Horkay szavaival élve – semmi kifogása nem volt a munkájuk ellen. Ami újjításként jelent meg, az a rendszeres tizedfizetés, s ezért lett a kör pénztárosa Simon Zsigmond.²⁶⁸ A befolyt összegből szegényeket, betegeket támogattak, alkalmi segélyeket adtak a rászorulóknak.

Az, hogy Nehézy Károlynak közvetlen kapcsolata volt és nem csak nyomon követte a kárpátaljai baráti kör tevékenységét, azzal is alátámasztható, hogy saját diakonisszáját, Balla Rebeka testvért küldte el hozzájuk segítségül. Az egykori cseléd lányból lett diakonissza 1936. év vége felé érkezhetett Kárpátaljára és egy fél évet töltött ott (1937 májusában még ott volt).²⁶⁹ Az ő segítségével szervezte meg Szabó Béla huszti lelkész az első Biblia-iskolát is, amelyben gyülekezeti munkára képezték híveket. Mindezek pozitív hatással voltak a belmisszióra: csendesnapok, lelkészi, presbiteri, gyülekezeti konferenciák, tanfolyamok indultak el számos helyen.²⁷⁰ *„Ennek következtében mindenütt az ige került előtérbe”* – írta később Király Zoltán csapi lelkész.²⁷¹

Ezen események kapcsán Harsányi Béla megállapítása, miszerint – *1937 tavaszán már jól látható jelei voltak annak, hogy a baráti kör fokozatosan*

267. Horkay i.m. 25.

268. Uo.

269. Ennek bizonyítékát lásd: Király i.m. 124.

270. Dr. Sárkány Lajos: Presbiteri konferenciák Máramaros-Ugocsában, in: *Református Egyház és Iskola*, 17. évfolyam 14. szám, 1937. április 3., 4-5.

271. Király i.m. 124.

átvette a missziós munka szervezését –, releváns meglátást takar.²⁷² Maga a baráti kör alapító tagsága is érezhette ezt, hiszen egyre többen vettek részt programjaikon, gyakran túllépve alkalmanként a félszázat is. Ez idő tájt kezdeményezte Szabó tiszteletes, hogy a Máramaros-Ugocsai Egyházmegyében egy szűkebb csoportot is létre kellene hozni a missziós munka irányítására. E felvetés kapcsán került szembe először a kör a hivatalos egyházi vezetéssel, s közülük „legtöbben nem helyeselték, túlzásnak, elbizakodottságnak nevezték felfogásunkat, szektásságot láttak benne” – írta később Horkay.²⁷³ Szinte ugyanez a vád jelent meg ellenük az 1937. február 1–6. között Komáromban megrendezett lelkészi és tanítói önképző tanfolyamon, ahol a Nehézy-féle irányvonal ellenzéke „(főleg Fülöp Zsigmond komáromi főgondnok) egyházféltésből? túlzónak, pietistának, képmutatónak, szektásnak nevezte a baráti körök tagjait.”²⁷⁴ Ennek az állításnak a cáfolására Szabó Béla a hivatalos egyházi lapban tette közzé írását, mely a soros összejövetel híret közölvén, egyben cáfolta a pietizmus vádját.²⁷⁵ Mindezek ellenére – nagy valószínűséggel – ezt érzékelhette a kör munkájában szinte az első alkalomtól jelen lévő Isaák Imre técsői lelkész (egyben máramaros-ugocsai esperes), amikor nem támogatta Szabó felvetését. Az egyházmegyei közgyűlésre kivitt kérdés elvetése után Szabóék visszakoztak, és Isaák magához ragadta az irányítást a baráti körben. Isaák Imre 1937. április 21-i dátummal ellátott 63. számú esperesi körlevelében adta tudtul, hogy a baráti kör mindenkori szellemi vezetője ezentúl a máramaros-ugocsai esperes.²⁷⁶ Isaák aztán egy formai változtatást is bevezetett a baráti körben, miszerint: páros hónapokban csak a lekipásztorok vehettek részt az összejöveteleken, míg páratlan hónapokban a világiak is megjelenhettek rajta.²⁷⁷

Nagy valószínűséggel fenti esemény is hatással lehetett Bertók püspökre, aki 1937 júliusi levelében úgyszintén megrovásban részesítette Szabó Bélát, amiért ún. *külsősöket* hívogat missziós munkára Kárpátaljára.²⁷⁸ A levél után – a püspök kezdeményezésére – korlátozásokat vezettek be a missziós munkában, ami a baráti kör tevékenységét is érintette, mert kimondta, hogy csak az addig jól bevált keretek között lehet a missziós munkát végezni a kár-

272. Harsányi i.m. 99.

273. Horkay i.m. 25.

274. Király i.m. 125.

275. Szabó Béla: Baráti körri összejövetel Nagyszőlősen, in: *Református Egyház és Iskola*, 17. évfolyam 15. szám, 1937. április 10., 4–5.

276. TIREL I.27.b.8.

277. Harsányi i.m. 101.

278. Uo.

pátaljai egyházkerületben. Szabó Béla ezt saját munkája kritikájaként vehette, mert 1937 szeptemberében levélben kérte felmentését a missziói munka vezetése alól.²⁷⁹ Bár hivatalosan és papíron is az 1938. évben Szabó maradt a KRE missziós lelkésze, azonban érezhetően visszavonult a belmissziós tevékenységtől. Neheztelése nem csak a püspök felé volt kézzel fogható, hanem egykori sógora, Isaák Imre felé is, aki – tisztségéből kifolyólag – átvette Szabó Bélától az általa létrehozott kör formális vezetését.

A jelentős változások ideje a baráti kör számára

Miután az első bécsi döntést követően a Magyar Református Egyház szervezeti egységét helyreállították, a Kárpátaljai Református Egyházkerület létezése okafogyottá vált, így felszámolták. Gyülekezetei és egyházmegyéi újra betagozódtak a Tiszántúli Egyházkerületbe. Ekkor, az 1938. év végén – Balogh Elemér lelkész elhalálása után – a pozsonyi református gyülekezet Szabó Bélát hívta meg lelkészenek.²⁸⁰ Szabó tiszteletes ezt megelőzően igen nehéz magánéleti időszakon ment keresztül: első felesége elhunytával megözvegyült, majd miután újra nősült, második házasságából született első fiúgyermek is meghalt. Nagy valószínűséggel a missziói munkájában elszenvedett kudarcok is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy szülőföldje elhagyására szánta el magát. Végül a huszti tiszteletes 1939 májusában – családjával együtt – Pozsonyba költözött.²⁸¹

Az anyaországhoz történt visszacsatolás után a baráti kör nem csatlakozott egyetlen mozgalomhoz sem, illetve nem olvadt bele más egyesületbe sem. Szabó távozása után – szinte automatikusan – Simon Zsigmondot tekintették vezetőjüknek. Az asztélyi tiszteletes volt az is, aki újabb missziós munkást kapcsolt be a baráti kör tevékenységébe P. Tóth Lajos személyében. Utóbbi segédlelkész először a nagyszőlősi árvaházban szolgált, majd ő lett a szolyvai missziós lelkész. Fizetését (70 pengőt) a baráti kör tagsága adta össze minden hónapban, amit végül Bertók püspök is elfogadott.²⁸² Simon Zsigmond mellett Sárkány Lajos királyházi és egyházkerületi missziós lelkész próbálta összefogni 1939 után a baráti körösöket. Ebben az időben a kör legaktívabb tagjai voltak még Horkay Barna nagyszőlősi, Király Zoltán

279. A kérdés teljes folyamatának kifejtését lásd: Peyer-Müller i.m. 367–370.

280. Peres Imre: *A pozsonyi református gyülekezet története*. Bratislava, 2004, 5. Elérhető: https://refba.sk/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf (2025-11-8)

281. Peyer-Müller i.m. 371.

282. Horkay i.m. 34.

csapi, Huszti Béla kigyósi és Györke István beregújfalui lelkészek.

A KBK számára jelentős mérföldkő volt a rahói missziós egyházközség létrehozása, ahová 1940-ben (első lelkészi vizsgája abszolválása után) Pázsit József került missziói segédlelkésznek. Pázsit 1942 végén vagy 1943 elején csatlakozott a baráti kör tagságához.²⁸³ De talán ettől is jelentősebb volt az 1941-es év, amikortól elindították a körlevelek írását, amelyben a havonta tartott összejöveteleiken elhangzottakat írták le. Később megjelentek benne a kör hírei is, valamint a következő alkalomra elolvasandó és megtanulandó igei részek is.²⁸⁴ E körleveleket legtöbbször Simon Zsigmond asztélyi lelkész és Fekete Gyula diakónus, valamint P. Tóth Lajos missziós lelkész és Horkay Barna nagyszőlősi lelkész jegyezték le. Ugyancsak 1941-ben ún. *Jézus-jelvényt* terveztek maguknak, amelyet az összes baráti körös hívő viselt. Ez egy olyan kör alakú kítűző volt, amelyen fekete alapon ezüst betűkkel állt a szó – JÉZUS.²⁸⁵ Tetten érhetően kiszélesedett az 1940–41-es évben a baráti kör/ök tevékenysége. Ez azonban nem csak Kárpátalján volt megfigyelhető. A visszacsatolás után – az egykori szlovákiai területeken is – a missziói munka megmaradt regionális szervezésben, egyben szerteágazó tevékenységgé fejlődött, ahogyan a barsi egyházmegye 1941. évről szóló beszámolójában is olvasható volt „... a lelkészek és tanítók részére Léván havonként baráti körök tartattak.”²⁸⁶

Minőségi előrelépést jelentett a baráti kör számára az iratmissziói munka végzésében, mikor 1941-ben elhatározták egy állandó keresztyén könyvesbolt felállítását. A baráti kör alapításától aktív, addig is iratmissziót végző beregszászi diakónus, Fekete Gyula – Debrecenből történt 1940-es hazatelepülése után – 1941 végén megnyitotta evangéliumi könyvkereskedését Beregszászban a Nagybazár 38. szám alatt.²⁸⁷ A könyvkereskedés rövid időn belül élénk kapcsolatot épített ki a debreceni *Méliusz*, a pesti *Bethlen Gábor*, *Sylveszter*, *Bethánia*, *Evangéliumi*, *Traktátus Társaság* könyvkereskedésekkel. A baráti kör 1938 és 1944 között nyolc-kilencezer missziós szórólapot, több száz traktátust, Szentírást és énekeskönyvet ér-

283. Fodor i.m. 266.

284. Horkay i.m. 48.

285. Uo., 47.

286. Missziói jelentés: 1941–1942. Tárgyaltatt a barsi ref. egyházmegye missziói bizottságának 1942. július 3.-án Léván tartott ülésén. In: *A Barsi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1942. július*, 62.

287. APRÓHIRDETÉSEK, in: *Papír és Írószer*, 22. évfolyam 13. szám, 1942. július 1.

tékesített és juttatott el a hívekhez Fekete Gyula diakónuson keresztül.²⁸⁸

Az anyaországhoz történt visszacsatolás következményeként felszámolt KRE, a püspöki központ *távolabbra kerülése*, valamint a csehszlovák állami ellenőrzés állandó lététől megszabadult baráti kör tagsága az 1940-es évek elejére jelentősen megnövekedett. Ez nem csak a gyülekezetekből hozzájuk rendszeresen járó hívek számát jelentette, hanem azon lelkészeket is, akik aktív és komoly elköteleződéssel vettek részt a missziós munkában. Utóbbiak már nem az egyházi szervezet irányítására vagy felügyelete mellett, hanem saját belátásuk szerint és önként kapcsolódtak be a baráti kör sajátos tevékenységébe. Radikális és kívülről is látható változás a kör belső életében akkor indult el, amikor Isaák Imre Máramaros-ugocsei esperes 1943. október elején visszaadta lelkét Teremtőjének.²⁸⁹ Ugyanis – ahogy arról már volt szó – Isaák 1937-től, mint esperes, formálisan átvette annak az irányítását. Halálát követően elindult egy vezető tagság kiválása, amit 1937-ben egyszer már felvetettek. Ez a tagság a legagilisabb és elkötelezettebb lelkészeket foglalta magába, amelyet később csak úgy emlegettek, mint a *belső kör*, vagy a *hatos*. Ők különböző időben lettek tagjai a Baráti Körnek: Simon Zsigmond (1935), Horkay Barna (1936), Zimányi József (1943), Pázsit József (1943), Kovács Zoltán (1944), Asszonyi István (1944).²⁹⁰

A szovjet bevonulást megelőzően – a fenti *hatoson* kívül – tagja volt még a Baráti Körnek számos más lelkész és lelkészsegítő, vagy diakónus is, akik közül a kutatás jelen állapotában a következőket tudjuk megnevezni:

1. Csík József (Nagydobrony)
2. Fóris András (Barkaszó)
3. Györke István (Beregújfalu)
4. Horkay István (Szernye)
5. Huszti Béla (Kígyós)
6. Király Zoltán (Csap)
7. Kiss Lajos (Bökény)
8. Kiss Sándor (Tiszaújhely)
9. Kovács József (Munkács)

288. Fekete Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, 248.

289. Siposs Imre: Emlékezés Isaák Imrére, in: *Kárpáti Híradó, Vasárnap*, 20. évfolyam 229. szám, 1943. október 10., 6.

290. Fekete Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, 247.

10. Orgoványi György (Tiszakeresztúr)
11. P. Tóth Lajos (Szolyva)
12. Fekete Gyula diakónus
13. Gulácsy Lajos (lekészsegítő)
14. Balla István (később kilépett)²⁹¹

Az utolsó elérhető baráti körös körlevél 1944. április 28-i keltezésű, bár tudjuk, hogy május 10-én Beregszászban még összegyűlt a tagság a soros találkozóra.²⁹² Az ezt követő időszakban azonban a vidéket hadműveleti területté nyilvánították, s a szabad mozgás kicsit nehezebbé vált mindenki számára.

Összefoglalás

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1920-as évek közepén, második felében – a belmisszió kezdete után – lelkészi baráti körök mindenütt szerveződtek és létrejöttek az első Csehszlovák Köztársasághoz tartozó magyar reformátusság körében. Az újonnan felállított Kárpátaljai Református Egyházkerületben – sajátos módon – hamarabb ébredt fel a missziós tevékenységre pár helyi lelkész, mint arról a hivatalos egyházvezetés rendelkezett volna. Talán ezért is lett kudarcra ítélve a Benkő Viktor és Siposs Imre által kezdeményezett Új reformáció-szövetség. Majd annak felszámolását követően nyilatkoztak az egyetemes egyház vezetői arról, hogy a belmissziót az egyházon belül és nem egyesületi formában támogatják csak. Ám még ezután sem adott egyértelmű választ az egyházi vezetés a *hogyan* és *kivel* kérdésekre a munka terén. A misszióba bekapcsolódó kárpátaljai lelkészek pedig sokszor *improvizáltak*, vagy keresték a jó és működő példákat. Ilyen működő és látványos eredményeket produkáló példa volt a Nehézy Károly által Kiskoszmályban elindított árvaházi mozgalom, valamint a Tóth Kálmán által vezetett komáromi Timótheus mozgalom. A kutatás során megállapítást nyert, hogy a kezdeményezés előbbiek felől érkezett a kárpátaljai lelkészek felé (lásd a komáromi Timótheus-konferenciára történő meghívást, utaztatást). Így releváns Galo Vilmos megállapítása, miszerint Tóth Kálmán volt az a személy, aki a kárpátaljai Feketeardóban töltött alig egy évnyi lelkészsege alatt „szellemi összeköttetést tudott teremteni a kegyes lelkiséget képviselő kiskoszmályi mozgalom és azon kárpátaljai lelkészek kö-

291. Kovács Árpád *kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. október 13.* Idézi: Fodor i.m. 258.

292. Horkay i.m. 94.

*zött, akik hasonló szellemben képzelték el az egyház megújulását.*²⁹³ Mikor Tóth Kálmán visszatért Komáromba, akorra a Nehézy-féle irányvonal már teret nyert a kárpátaljai lelkészi körökben is. A Szabó Béla alapította lelkészi baráti kört azonban 1937-ben Isaák Imre esperes formálisan fennhatósága alá vonta, így mérsékelte az abban működő lelkészeknek a pietizmus felé hajló tevékenységi megnyilvánulásait. Isaák halálát követően azonban a baráti kör kemény magja végül megvalósíthatta elképzelését, amit a Máramaros-ugocsai esperes addig meggátolt. Így számukra a jelentős átalakítások éveként kezdődött el az 1944. év, amely sajnos a szovjet csapatok megszállását hozta a kárpátaljaiak számára. A lelkészi baráti kör tagsága és tevékenysége megint új közegbe találta magát. De ez már nem képezi tárgyát jelen tanulmánynak.

293. Galo i.m. 222.

Selye János Egyetem
Református Teológiai Kar
Hitvalló egyház magyar mártírjai IV.
Maďarskí mučeníci Vyznávajúcej cirkvi IV.

Szerkesztő / Redaktor:

PaedDr. Petheő Attila, PhD.,

*SZTE JGYPK Szakképzési, Felnőttképzési és Tudásmenedzsment Intézet főiskolai
docense; Selye János Egyetem Református Teológiai Kar Történeti Tudományok*

Tanszékének tudományos munkatársa

Mgr. Tömösközi Ferenc, PhD.,

*a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara Történeti
Tudományok Tanszékének tudományos munkatársa*

Szakmai lektorok/Odborní lektor:

Prof. Kolombán Vilmos József,

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Egyháztörténeti Tanszék

Pető Bálint, PhD.,

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,

Mozgóképkultúra Tanszék

Kiadó / Vydavateľ: Selye János Egyetem / Univerzita J. Selyeho

Nyomda / Tlačiareň: DMC, s.r.o.

Nyomdai előkészítés / Tlačová príprava: Németh Péter

Nyomtatott példányszám / Počet výtlačkov: 110

Kiadás éve / Rok vydania: 2025

Első kiadás / Prvé vydanie

ISBN: 978-80-8122-530-7

Liszt Intézet
Magyar Kulturális Központ Pozsony